

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DİNİ QURUMLARLA
İŞ ÜZRƏ DÖVLƏT KOMİTƏSİ**

AZƏRBAYCAN İLAHİYYAT İNSTİTUTU

MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN TƏBLİĞİ FONDU

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin
“Böyük Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsiminin 650 illik
yubileyinin qeyd edilməsi haqqında” 2018-ci il 15 noyabr tarixli
689 nömrəli və Azərbaycan Respublikasında 2019-cu ilin
“Nəsimi İli” elan edilməsi haqqında 2019-cu il 11 yanvar tarixli
886 nömrəli sərəncamlarına uyğun olaraq,**

**“Mənəvi dəyərlər sistemində Nəsimi fenomeni”
mövzusunda**

KONFRANSIN MATERİALLARI

Bakı – 2019

Baş redaktor:

i.f.d. Ceyhun Məmmədov

Baş redaktorun müavini:

i.f.d. Aqil Şirinov

Redaktorlar:

Rəna Həsətova

Şəms Bağırova

Şahin Ələsgərov

Texniki redaktor:

Elnarə Ağaoğlu

**“Mənəvi dəyərlər sistemində Nəsimi fenomeni” mövzusunda
KONFRANSIN MATERIALLARI**

Bakı, “Nurlar” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2019, 200 səh

*Konfrans materiallarında yer alan faktlar və fikirlərə görə,
yalnız məqalə müəllifləri məsuliyyət daşıyırlar.*

İSBN: 978-9952-8370-4-9

© Aİİ 2019

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	5
Nəsimi şeirlərinə yazılan nəzirələr (məcəmuə və təzkirələr əsasında) prof. Vüsalə Musalı	7
Nəsimi və onun ədəbiyyatda inikası fil.e.d. Mahirə Quliyeva	21
Nəsiminin farsca “Divan”ının özəllikləri fil.e.d. Şəfəq Əlibəyli	33
Nəsimi yaradıcılığında tuyuq janrının yeri fil.e.d. Ataəmi Mirzəyev	47
Nəsimi yaradıcılığında insanın irfani, dini və dünyəvi dərki fil.f.d., dos. Səadət Şıxıyeva	58
Şeyx Fəridəddin Əttar, Fəzlullah Nəimi və Seyid İmadəddin Nəsiminin “Bər aməd” rədifli qəzəllərinin müqayisəli təhlili fil.f.d., dos. Nəzakət Məmmədli	75
Ədəbiyyat dərslərində İmadəddin Nəsiminin humanist ideyalarının öyrənilməsi imkanları ped.f.d., dos. Bilal Həsəni	90
XV əsr Azərbaycan şairləri arasında Nəsiminin layiqli xələfləri fil.f.d., dos. Könül Hacıyeva	103

Nəsiminin və Füzulinin ana dilində arxaik paralellər fil.f.d., dos. Sevinc Ağayeva	115
Nəsimi yaradıcılığında simvollaşdırılmış folklor motivləri fil.f.d. Aytən Cəfərova	129
Nəsimi düşüncəsində insan məfhumu f.f.d. Aygün Kərimova	142
Nəsiminin “Etməgil” rədifli qəzəli və ona yazılan nəzirələr Pəri Hübətova	154
Qazi Bürhanəddin və İmadəddin Nəsimi yaradıcılığı Səltənət Əliyeva	165
Dahi Nəsiminin mədəni-tarixi metodologiyaları və zəngin mənəvi irsi Aygün Amanəliyeva	180

ÖN SÖZ

Azərbaycan xalqının çoxəsrlik ənənələrə malik bədii və fəlsəfi fikrində dərin iz qoymuş mütəfəkkir-şair İmadəddin Nəsiminin zəngin irsi bu gün də insanların mənəvi-əxlaqi kamilləşməsində mühüm rol oynayır. Türkdilli xalqların mədəni sərvətlər xəzinəsində özünəməxsus layiqli yer tutan Nəsimi yaradıcılığı uzun illərdən bəri elmi-ədəbi fikrin diqqət mərkəzindədir.

Şairin irsinin öyrənilməsi və təbliği, xatirəsinin əbədiləşdirilməsi istiqamətində mühüm addımlar ilk dəfə ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən atılmışdır. Ümummilli Liderin təşəbbüsü ilə Nəsiminin 600 illik yubileyi UNESCO-nun tədbirlər siyahısına daxil edilmiş və 1973-cü ildə beynəlxalq səviyyədə qeyd olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin “Böyük Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsiminin 650 illik yubileyinin qeyd edilməsi haqqında” 2018-ci il 15 noyabr tarixli 689 nömrəli və Azərbaycan Respublikasında 2019-cu ilin “Nəsimi İli” elan edilməsi haqqında 2019-cu il 11 yanvar tarixli 886 nömrəli sərəncamları ölkə başçısı tərəfindən mütəfəkkirin ruhuna hörmət və ehtiramın ən yüksək göstəricisi, sözə, sənətkara, yaradıcılığa, ədəbiyyata və ümumilikdə, Azərbaycan mədəniyyətinə verilən misilsiz dəyərin ifadəsidir.

Azərbaycan poetik dilinin inkişafına böyük təsiri olan Nəsimi yaradıcılığında multikultural mahiyyət, bir dini digərindən üstün tutmayan, hansı millətə, dinə, təriqətə mənsubluğundan asılı olmayaraq, bütün insanların Allah qarşısında bərabər olduğuna dair tolerant baxışlar xüsusi nəzərə çarpır. Mütəfəkkirin bədii yaradıcılığının tədqiqi istər Azərbaycan dilinin və şeirinin, istərsə də ən qüdrətli nümayəndələrindən biri olduğu İslam irfan ədəbiyyatının tarixi inkişafının öyrənilməsi baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir.

Sözün geniş mənasında, insanı və insanlığı tərənnüm edən, insana mənəvi kamilliyinə və pak əməllərinə görə qiymət verilməsini zəruri sayan qüdrətli söz ustadı dünya poeziyasının ən kamil nümunələri sırasında diqqətəlayiq yer tutan əsərlərində yaradılmışların ən

gözəli olan varlığın – insanın əzəmətini, insani məhəbbəti və şəxsiyyətin azadlığını tərənnüm etmişdir.

Dərin poetik fikirləri, fəlsəfi görüşləri bir çox xalqların bədii-ictimai fikrinin inkişafına qüvvətli təsir göstərən sənətkarın qorxmazlığı və həqiqətpərəstliyi təbliğ edən əsərləri 650 il sonra da öz aktuallığını qorumaqla, bəşəriyyətin mütərəqqi ideyaları ilə üst-üstə düşür.

Azərbaycan İlahiyyat İnstitutunun Respublika Prezidentinin müvafiq sərəncamlarını rəhbər tutaraq, Mənəvi Dəyərlərin Təbliği Fondu ilə birgə təşkil etdiyi “Mənəvi dəyərlər sistemində Nəsimi fenomeni” mövzusunda elmi konfrans tələbələrə elmə, təhsilə marağın artırılması, onların maarifləndirilməsi və intellektual səviyyələrinin yüksəldilməsi istiqamətində ali təhsil müəssisəsinin həyata keçirdiyi çoxsaylı tədbirlərdəndir.

İnstitut yarandığı gündən öz fəaliyyətində milli-mənəvi dəyərlərimizin təbliğinə, tələbələrə vətənpərvərlik ruhunun, Vətənə sevginin və ona bağlılığın gücləndirilməsinə, tanınmış Azərbaycan mütəfəkkirlərinin həyat və yaradıcılığının öyrənilməsinə xüsusi önəm verir.

Oxucuların diqqətinə təqdim olunan toplunun mütəfəkkir-şairin yaradıcılığının tədqiq olunmamış tərəflərini qismən də olsa, işıqlandıracağına ümid edirik.

*i.f.d. Ceyhun Məmmədov,
Azərbaycan İlahiyyat İnstitutunun rektoru*

NƏSİMİ ŞEİRLƏRİNƏ YAZILAN NƏZİRƏLƏR (Məcmuə və təzkirələr əsasında)

*prof. Vüsalə Musalı,
Türkiyə Kastamonu Universiteti
Fənn ədəbiyyatı fakültəsinin
Çağdaş türk ləhcələri və ədəbiyyatları kafedrası
tezkiresinas@gmail.com*

XÜLASƏ

Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsimi qələmə aldığı əsərləri sayəsində, demək olar ki, bütün Şərqdə məşhurlaşmışdır. Şairin əsərlərinin elmi-tənqidi mətni hazırlanmış, həyatı və yaradıcılığı haqqında monoqrafiya, dissertasiya, məqalələr yazılmış, “Nəsimi” mənzum romanı qələmə alınmış, “Nəsimi” filmi çəkilmişdir. Nəsiminin məşhur şair olduğunu yuxarıda sıraladıqlarımızla sübut etməyə çalışırıq. Belə ki, təzkirəçilər Nəsiminin həyat və yaradıcılığına işıq tutmuş, onun əsərlərinə çoxsaylı nəzirələr yazılmışdır. Deməli, Nəsimi özündən sonra ədəbi məktəb yaratmağı bacarmış və türk ədəbiyyatına təsir etmişdir.

Məruzəmizdə XVI əsrdə Ədirnəli Nəzmi tərəfindən tərtib olunmuş “Məcməün-nəzair” adlı nəzirə məcmuəsi və XX əsrin əvvəllərində Əli Əmiri tərəfindən qələmə alınmış “Təzkireyi-şüərayi-Amid” adlı təzkirə əsasında Nəsimi şeirlərinə yazılmış nəzirələri ortaya çıxararaq, şairin Osmanlı ədəbiyyatına təsirini nümunələrlə göstərməyə və onun nə qədər məşhur olduğunu isbat etməyə çalışmışıq.

Açar sözlər: Nəsimi, Osmanlı ədəbiyyatı, təsir, təzkirə.

Giriş

XIV əsrin sonu XV əsrin əvvəllərində yaşayıb-yaratmış və hürufi şair kimi, demək olar ki, bütün Şərqdə məşhurlaşmış İmadəddin Nəsiminin həyatı, yaradıcılığı, əsərləri Azərbaycanda, Türkiyədə, İranda və başqa ölkələrdə tədqiqata cəlb olunmuşdur.

Nəsimi Azərbaycan dilində şeirin gözəl nümunələrini yaratmış, öz mütərəqqi fikirlərini yüksək bədii dillə ifadə etmiş qüdrətli sənətkarlardan biri olmuşdur. Onun ana dilindən başqa, ərəb və fars dillərində də yazdığı şeirlər şairin adının bütün Yaxın Şərqdə şöhrətlənməsinə səbəb olmuşdur. Şairin həyat və yaradıcılığı istər Azərbaycanda, istərsə də xaricdə kitab, məqalə, dissertasiya və s. şəkildə tədqiqata cəlb edilmiş və edilməkdədir.

Mütəfəkkirin adı qaynaqlarda “Əli”, “Seyid İmadəddin”, “Əbdülmanaf Seyid İmadəddin” kimi qeyd olunmaqdadır. Nəsiminin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı əsaslı tədqiqatlar f.f.d., dos. S.Şıxıyeva tərəfindən həyata keçirilməkdədir.

1369-cu ildə Şamaxı, bəzi qaynaqlara görə, Təbriz şəhərində anadan olmuşdur (10, 585). İlk təhsilini Şamaxıda almışdır. Çox ehtimal ki, Nəsimi əvvəl İraqa, sonra Anadoluya getmiş, uzun müddət Anadolu şəhərlərini gəzərək, hürufi ideyalarını təbliğ etmiş və nəhayət, Hələb şəhərinə gəlib, orada məskən salmışdır. Nəsimi Hələbdə ətrafına tərəfdarlar toplayıb, hürufi ideyalarını yaymağa başlamışdır. Misir məmlükləri və Hələb ruhaniləri şairi dinsizlikdə günahlandıraraq, 1417-ci ildə Hələb hakiminin əmri ilə zindana salmış və mühakimə edib, ölümünə fitva vermişlər.

Təzkirəçilər Nəsimi haqqında

Osmanlı təzkirəçilərindən Aşiq Çələbi Nəsiminin Amiddən, Lətifi və Qınalızadə isə Bağdadın Nəsim adlı yerindən olduğunu bildirməklə səhvə yol vermişlər.

Nəsimini eşq meydanının qorxusuz əsgəri, sevgi Kəbəsinin böyük fədakarı, seydilərin rəhbəri – yəni Seyid Nəsimi (“Eşq meydanının sərbazi-bi-bimi və məhəbbət Kəbəsinün fidayi-əzimi, qüd-

vətüs-sadat, yəni Seyid Nəsimi”) kimi təqdim edən Lətifi daha sonra onun təriqətindən, mürşidindən, Murad xan Qazi dövründə Anadoluya gəlməsindən, hürufilikdən, üç dildə divanı olmasından geniş şəkildə bəhs etmiş və onun təsəvvüfi sirlərini öyrənmək istəyənlərə divanındakı qitə və rübailərini oxumağı tövsiyə etmişdir (9, 510).

Aşiq Çələbi təzkirəsində “Dərisin yüzüb, bədəhu mətəyi-ömri dərisi tolu bəhaya olurkən “mənüm Mənsur, digər nist” dirkən...”, – deyərək dərisinin soyularaq öldürülməsi məsələsinə aydınlıq gətirmişdir (6, 458).

Lətifi onunla bağlı rəvayətləri də təzkirəsinə əlavə etmişdir. “Və rəvayət idərlər ki, ömri-axirlərində aləmi-qeybdən və cəzəbatilareybdən cəzbə yetişüb, nicə zaman kəndündən getdi. Biz-zəruri ol asari-cəzbə ilə Şeyx Mənsuri-Həllacleyin cəzbeyi-eşqi həzm ü hövsələyə qadir olmayub, əsrar-i vacibül-kətmi izhar u ikşaf və faş itdi” (9, 511).

Lətifi təzkirəsində Kamal Ümmi ilə Nəsimi haqqında söylənən bir mənqəbəyə rast gəlirik. Mənqəbədə verilən məlumata görə, Kamal Ümmi ilə Nəsimi Sultan Şüca təkkəsinə getmiş və orada Baba Sultanın bir qoçunu qurban kəsib kabab bişirmişlər. Baba Sultan da onlara bərk hirsələnmişdir. Buna görə Nəsiminin önünə ərməğan olaraq ülgüc, Kamal Ümminin önünə isə ip qoymuş və bununla necə öləcəklərini ifadə etməyə çalışmışdır: “Gerçek erenlerden ve ayinesinde didar-ı Hakkı görenlerden abdal-kîş dervişlerden bu hikâyet mervî ve menkûldür ki mezkûr Kemal Ümmî Seyyid Nesîmî ile kısım-ı budalâdan Sultân Şücâ‘ Dede tekyesine mihmân olurlar. Tekye-dâr gâyib iken Fuzûlî Baba Sultânun bir qoçun qurbân [ve] hayrân ışıklar nîmi nîmesin çevürme ve qavurma ve nîmin kebâb u biryân iderler. Baba Sultân dahî geldükde bunların bu fi‘linden münfa‘il olup ve ruy-ı gazâbdan cəmaline cəlal arız olup ima ve remz ile tuhfə yüzindən Nesiminün önünde bir ustura ve Kemal Ümmî önünde bir kemend-i miyan-bend qoyub dar-ı fenâdan tərîq-ı intikâllerine işâret itmişdür. ‘Âkıbet Nesîmînün postın selh idüp mezkûr Kemâli şalb itdiler” (9, 453).

Lətifi təzkirədə “Üsuli” təxəllüslü şairdən bəhs edərkən onun təsəvvüf yolunda nəfsini və könlünü təmizləmək üçün İbrahim

Gülşəniyə bağlandığını, qəzəllərinin təsəvvüfi xarakter daşdığını, Nəsimi üslubunda olduğunu, mənaca “Cavidannamə”dəki şeirlərə bənzədiyini, Fəzlullahın sözlərinə uyğun olduğunu və bu səbəbdən ona “ikinci Fəzlullah” və “Seyid Nəsiminin sirri” deyildiyini vurğulayır: “Mutasavvifadan olduğu ecilden ekser-i eş‘arı tasavvufa mütə‘allık kelimât ve Seyyid Nesîmî tarzıyla mutarraz mevâ‘iz ü ilâhiyyâtdur. Ma‘nâ ve me‘âlde Makalinün Câvidân-nâmesine mümâseleti ve Fazlullah Nâülî Maqâlâtına müşabeheti vardır. Bu münâsebetle zamânenüñ dervîş-meşrebləri ve imâmî-mezhebləri sâbiku’z-zikre Fazlullâh-ı Sâni ve sırr-ı Seyyid Nesîmî dirler vahdet-i vücûda kâ‘illerindendür. Bu şi‘ri ol bahsi iş‘âr u işrâb eyler” (9, 133).

Təzkirəçilər Nəsimi şeirlərindən bəzi beytləri nümunə olaraq təqdim etmiş, “Qətlinə bais olan əbyatından biri budur”, – demişlər.

Mənsur ənəl-həqq söylədi, həqdür sözü, həqq söylədi,

Anun cəzası qəm degül, biganədən bərdar imiş (9, 512).

Gəl ey can, eşqə qurban ol ki, qurban olmayan eşqə,

Nə anun həcci həcc oldı, nə eydün əkbərindəndür (9, 513).

Nail Tuman da “Töhfe-yi-Naili” adlı əsərində Aşiq Çələbi və Lətifinin verdiyi məlumatlardan istifadə edərək Nəsimini yad etmişdir (11, 4289).

Nəsiminin şeirlərinə yazılan nəzirələr

Biz Nəsimini təqdim edərkən “məşhur Azərbaycan şairi” ifadəsindən istifadə edirik. “Məşhur şair kimdir?” sualına cavab verməyə çalışaq:

1. Məktəbi olan şairlər – yəni çoxsaylı tələbələr yetişdirən şairlər.
2. Ədəbi prosesə təsir göstərən şairlər.
3. Saray şairləri və ya sarayda tanınan, saraya yaxın olan şairlər.
4. Əsərlərinin çox sayda əlyazması olan şairlər;
5. 1, 2 və ya 3 dildə “Divan” bağlayan şairlər.
6. Əsərlərinə nəzirələr yazılan, əsərləri tənzir edilən şairlər və s.

Nəsimi hələ sağlığında məşhurlaşmış, türkcə divan bağlamışdır. Fars dilində yazdığı şeirlərin sayı isə bir “Divan” təşkil edəcək qədərdir. Əsərlərinin əlyazmasının sayı isə 100-dən artıqdır. Osmanlı imperiyası dövründə qələmə alınmış təzkirə və məcmuələri nəzərdən keçirdiyimiz zaman Nəsiminin öz müasirləri və xəlifələrinə təsiri açıq şəkildə hiss edilməkdədir.

Məruzəmizdə XVI əsrdə Ədirnəli Nəzmi tərəfindən tərtib olunmuş “Məcməün-nəzair” adlı nəzirə məcmuəsi və XX əsrin əvvəllərində Əli Əmiri tərəfindən qələmə alınmış “Təzkireyi-şüərayi-Amid” adlı təzkirə əsasında Nəsimi şeirlərinə yazılmış nəzirələri ortaya çıxararaq onun nə qədər məşhur olduğunu isbat etməyə çalışmışıq.

“Məcməün-nəzair”dəki nəzirələr

Prof. F.Köksal “nəzirə” terminini bu şəkildə açıqlayır: “Bir şairin mənzum bir əsərinə başqa bir şair tərəfindən eyni vəzn və qafiyədə yazılan şeir” (8, 456). Nəzirə yazmaq yerinə tənzir etmək ifadəsindən də istifadə olunmuşdur. Bəzi müəlliflər isə müəyyən şeir janrını əsas götürərək nəzirə məcmuələri tərtib etmişlər. Osmanlı ədəbiyyatında məlum olan ilk nəzirə məcmuəsi XV əsrdə tərtib olunmuşdur. Ədirnəli Nəzmi “Məcməün-nəzair” adlı məcmuəsini XVI əsrin 20-30-cu illərində tərtib etmişdir. Ədirnəli Nəzminin “Məcməün-nəzair”ində Nəsiminin 8 qəzəlinə rast gəlirik. Məcmuədə Nəsiminin zəmin şeirləri “Əz-ani-Nəsimi” (Nəsimidən) başlığı altında verilmişdir. Nəzirələr Nəsiminin aşağıdakı şeirlərinə yazılmışdır:

Ez-ân-ı Nesîmî

Yüzün mushafdur ey rûh-ı münevver

Teâlâ şânuhü Allâhü ekber (3, 542).

Ez-ân-ı Nesîmî

Yüzüñdür Tûr-ı Sînâ rakk-ı menşur (4, 250)

Bilindi uşda gör nûrun alâ nûr (3, 555).

Ez-ân-ı Nesîmî

Şol tamâm iki yüzindən çünki ref oldı nikâb (4, 22)

Zulmetün devrânı geçdi zâhir oldı âftâb (3, 181).

Ez-ân-ı Nesîmî

Gel ey dil-ber ki kan oldı göñül işkuñ belâsından (4, 159)

Kerem kıl vasl ile kurtar beni hecûñ cefasından (3, 1250).

Ez-ân-ı Nesîmî

Ey yañaguñdan hacel gül lâle-i hamrâ-y-ile (4, 157)

Kanımı dökdi gözüñ her lahza bu sevdâ-y-ile (3, 1344).

Ez-ân-ı Nesîmî

Başuñı tûb eylegil gir vahdetüñ meydânına

Ey göñül müştâk iseñ ger zülfinüñ çevgânına (3, 1374).

Ez-ân-ı Nesîmî

Cemâlüñ fitnesi tutdı cihânı (4, 110)

Çıkardı perdeden râz-ı nihânı (3, 1763).

Ez-ân-ı Nesîmî

Yanaram işkuñdan akar gözlerümden yaşlar

Fürkatün derdi çıkardı yüregümde başlar_(3, 412).

Nesiminin məcmuədəki bu 8 şeirinə XIV-XVI əsrlərdə yaşamış şairlər 226 nəzirə yazmışdır. Prof. F.Köksal Nəsimi şeirlərinə nəzirə yazan şairlərin siyahısını hazırlamışdır: Adni (Mahmûd Paşa), Əhməd Paşa, Əmrî (3), Eşqi, Ata (3), Avni (Fateh Sultan Mehmed) (2), Bahari Müdərris, Behiştî (2), Cəfər Çələbi (Tacizadə) (2), Cami Əmin, Camiyi, Cəlili (7), Cem (Sultan Cem) (2), Çakəri, Dərüni (4), Əmani, Əmri (3), Ənvəri, Əzhəri, Fərisi, Fasihi, Fəridi, Feyzi, Fikri, Gaffar, Gədayi (2), Gülşəni (Şeyx İbrahim) (2), Hədidi (2), Hafî (3), Həsəni Qazı, Həsbi, Xavəri, Xəyali (3), Heyrəti (5), Həlaki (2), Hilaliyi-Qəzzaz, İshaq Çələbi (4), Qasım, Katibi (Seydi Ali Çələbi) (2), Kamal Paşazadə (4), Kamali-Zərd (3), Qivami, Qurbi, Lamiyi (5), Lətifi Kastamoni, Mahmud Paşa, Mehmed Bəy Dəftəri (2), Məsihi (4), Meyli, Məali (2), Miri, Mühibbi (11), Muidri, Müqbil, Münir (3), Namusi, Nəzmi (17), Nəcəti (5), Nəşəti, Nihaniyi-Qədim, Nişani (Mehmed Paşa), Nuri (2), Raci, Rahiqi (2), Rəhmi, Razi (3), Rəfiqi (2), Rəmzi (2), Rəsmi, Rəvani (6), Rəvaniyi-Zaim, Sədi, Səbayi, Səbuhi, Səfayi, Səfayi-i Digər, Safi, Safi (4), Səhi (2),

Salman (2), Sənayi, Sübhi (3), Süni Gəlibolu, Suzi, Süruru Əcəm, Süruri Müdərris (5), Süvari, Şani, Şəhdi, Şəmi (4), Şəmsi, Şərif Sinobi, Şövqi, Şeyxi, Şiri, Şiri Silsirəvi, Taliyi, Taliyi, Təriqi, Üsuli (2), Vəhyi, Vüsali, Yəhya, Yəqini, Zəifi (2), Zati (12) (3, 32).

Nəsiminin bu 8 qəzəlinə yazılmış nəzirə sayı çox olduğundan, onların məruzədə verilməsi mümkünsüzdür. Nəsiminin şeirlərinə nəzirə yazan bu şairlər arasında Qanuni Sultan Süleymanın, Fateh Sultan Mehmedin, Cem Sultanın, Mahmud Paşanın adına rast gəlik ki, bu da Nəsiminin nə qədər məşhur olduğunu sübut edir.

“Təzkireyi-şüərayi-Amid”dəki nəzirələr

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində yaşayıb-yaratmış Osmanlı təzkirəçisi Əli Əmirinin “Təzkireyi-şüərayi-Amid” adlı təzkirəsində epizodik olaraq Nəsiminin şeirlərinə yazılmış nəzirələrə rast gəlik. Məsələn: təzkirəçi Xəlili, Hafid Paşadan bəhs edərkən onların və digər şairlərin də Nəsiminin bəzi şeirlərinə nəzirə yazdığını qeyd edir.

Nəsiminin

Gönlümdə benim ‘aşk-ı cemâlin ezelfidir

Şol nesne kim oldu ezelf lem yezelfidir (4, 219)

– qəzəlinə Cövri, Faiq Ruhavi, Rami paşa, Hafid paşa, Şeyxzadə Nuru paşa, Münir, Həlim Giray kimi 7 şair tərəfindən nəzirə yazılmışdır.

Əli Əmiri, Nəsiminin zəmin şeirini təqdim etdikdən sonra bu şeirə yazılan nəzirələri bir-bir təqdim edir (1, 279).

Cövri Mövləvi:

Söylər nigəhin cân ü dile râz-ı Hudâ’yı

Gûyâ sühanı tercüme-i sırr-ı ‘Alf’dir.

Faiq Ruhavi

Fehm eyleyemez nükte-şinâsân-ı zamâne

Her bir sühan-ı müşkili bir cifr-i ‘Alf’dir.

Rami Paşa sədrəzəm

**Kandîl-i muhabbet ki fûrûg-ı ezeldir
Efrûhte-i lâmi‘a-i lem yezeldir.**

Hafîd paşa

**İnsân doyamaz bakmağa ol nîm-nigâha
Gûyâ ki çekilmiş kaşı bir seyf-i ‘Alî’dir.**

Şeyxzadê Nuru Paşa

**Ebrû-yı kemândârına bilmem ne desem ya
Bir seyf-i ‘Alî’dir ya iki satr-ı celîdir.**

Münir

**Gönderdi belâ ‘askerini var ise Şîrîn
Ferhâd-ı cefâ-pîşe anuñçün cebelidir.**

Həlim Giray

**Rüchânı anun sâ’ire hattında celîdir
Seyr et geliyor işte güzeller güzelidir.**

Əli Əmiri Azərbaycan şairi Xəlilidən bəhs edərkən onun Nəsiminin şeirlərini təqlid edərək, “**şairi-şirinzəban**” olduğunu yazır və Nəsiminin şeirlərinə yazdığı nəzirələrini təqdim edir (1, 327).

Nəsiminin aşağıdakı beytinə 4 nəzirə yazılmışdır:

Gerçi lâ‘lin cân verir âşıqlara ‘İsî gibi (4, 285)

Gözleriñ sevdâ meyindən esremiştir kan eder (1, 334).

Xəlili:

Kaşları dil murgına remz ile çeşmin göstərir

Kim bu zâlimdən hazer kıl esremiştir kan eder.

Sədi Sirazi:

Renk verir güllərə serve hevâ bostâna bû

Çünkü kûyuñdan nesîm-i subh-dem seyrân eder.

Şəmsi Dəftərdar:

Gün yüzüñ ‘uşşâka kim ‘arz eyler ol sâhib-cemâl

‘Âdetidir biñ yaşasın lutf eder ihsân eder.

Safi Bursalı:

**Bülbül-i hoş-tu‘menüñ gül-bangına sad-hayf kim
Cân fedâ elhânı anuñ câyımı zindân eder.**

Xəlili, Nəsiminin bu şeirini də tənzir etmişdir:

**Ey saçıñ zıll-ı ilâhî v’ey ruhuñ Allâhu nûr
Ravzanıñ servi büyüktür ‘indehâ cennât u hûr (1, 335).**

Xəlili:

**Ey yüzüñ şânında menzil âyet-i Allâhu nûr
Lebleriñ hakkında dendi nükte-i mâ-i tahûr**

Təzkirədə Nəsiminin bu şeirinə Rəbbani və Xəlili tərəfindən 2 nəzirə yazıldığını görürük:

**Fürkatin hârı beni gör kim ne mecrûh eyledi (4, 149)
Ey gözü nergis habîb-i gül-‘izârım kandesin (1, 336).**

Rəbbani:

**Fürkatiñ kışları gönlüm gülşenin hâr eyledi
Ey gülistân içre murg-ı nev-bahârım kandesin**

Xəlili:

**Ey beni şeydâ kılan gün yüzlü yârim kandesin
Cân u dilden sevdiğim zibâ nigârım kandesin**

Xəlili Nəsiminin aşağıdakı şeirinə də nəzirə yazmışdır:

**Cânını dildâr için kurbân eden gerçək şehîd (4, 19)
Her nefes biñ rahmet olsun ol şehîdiñ cânına (1, 337).**

Xəlili:

**‘Aşk-ı ma‘şûkunda ol ‘âşık ki kıymaz cânına
Derde hem-dem olmamıştır ermesin dermanına.**

Əli Əmiri təzkirəsində Nəsiminin ən çox
Aşkınla Nesîmî olalı halka melâmet (4, 258)
Meşhûr-ı cihân oldu ‘avâlimde ‘ayândır.
 Şeirinə nəzirələr verilmişdir. Belə ki, şairin bu şeirinə 12 nəzirə
 yazılmışdır (1, 395).

Füzuli Bağdadi:

Cân verme gam-ı ‘aşka kim ‘aşk âfet-i cândır
‘Aşk âfet-i cân olduğu meşhûr-ı cihandır.

Məsihi bəy:

Ben bülbülü dil-teng eden ol gonca dehândır
Ben hastayı bârîk eden ol mûy-ı miyândır.

Hisali Dəftərdar:

Feryâd u figâna sebab ol gonca dehândır
Terk eyledi ben bülbülünü hayli zamândır.
Şeyxülislam Yəhya əfəndi
Berg-i zer-i pür-nakş ile gülşende vezândır
Gûyâ ki sabâ gâşiye-ber-dûş-ı hazândır.
Şeyx Müştəq
Bir bûse niyâz eyledim ol gonca-dehenden
Geldi dedi sabr eyle efendi Ramazân’dır

Şeyxzadə İbrahim Hafid Paşa:

Gerçi görünür ba‘zı galat şi‘ri Hafid’in
Esb-i hüner-i kilki yine hoş-cevelândır.

Şeyxzade Osman Nuru Paşa Amidi:

Esrâr-ı femiñ rûhuma vermem seniñ ey şûh
Sandûka-i sînemde o bir dürr-i nihandır.

Əsad Muhlis Paşa:

Hicriñle ten ol mertebe hî-tâb ü tûvândır
Sensiz baña cânım dahi bir bâr-ı girândır.

Rza Yenişehri:

Bî-rengidir ârâyiş-i nev-kâle-i rindî
Sermâyesi bî-nâmî vü nâ-kâmı dükândır.

Said Paşa:

‘Uşşâkı utandırdıñ edip gayra mürüvvet
Bârî bize de lutf edip agyârı utandır.

Raif Amidi:

Ahvâl-i perîşânımı söylersem o yâre
Der ki şu‘arâ sözleri hep böyle yalandır.

Emiri Amidi:

Maksûd-ı hakîkî baña i‘lâ-yı vatandır
Yok gizlice bir maksadım Allâh’a ayândır.

Əli Əmiri, Xəlilinin Nəsimini təqlid etdiyini yazır və Füzuliyə qədər ən bəliğ şairlərin Nəsimini araşdırdığını, onun fikirlərini əsas aldığını və bəlkə də mənəvi şagirdi olduqlarını dilə gətirir: **“Fuzuliye varıncaya kadar en bəliğ şairlerimiz zaten Nesiminin mütetebbi‘i, belki şakird-i ma‘nevî-i ‘irfândır”** (1, 342). Daha sonra Nəsiminin bir qəzəlinə Xəlilinin yazdığı nəzirəni tam şəkildə verir:

Nəsimi:

İd-i ekberdir cemâliñ ‘ide cân kurbân olur (5, 133)
Âb-ı hayvândır dudağñ her kim içse cân olur.

Nazireyi-Xəlili:

Kim ki sen şâhñ cemâli ‘idine kurbân olur
Sıkletinden kurtulur cismiñ ser-â-ser cân olur (1, 343).

Bütün bu qeyd olunan faktlar, Nəsiminin şeirlərinə yazılan çoxsaylı nəzirələr Nəsiminin Osmanlı ədəbiyyatına təsir etdiyini və güclü ənənə yaratdığını sübut edir.

Nəticə

Bütün bu qeyd olunan faktlar, Nəsiminin şeirlərinə yazılan çoxsaylı nəzirələr Nəsiminin Osmanlı ədəbiyyatına təsir etdiyini və güclü ənənə yaratdığını sübut edir. Osmanlı sultanlarının və dövlət adamlarının (Qanuni Sultan Süleymanın, Fəhri Sultan Mehmedin, Cem sultanın, Mahmud paşa) Nəsimi şeirlərinə nəzirələr yazması faktı da Nəsimi yaradıcılığının böyük maraq doğurduğunu göstərir. Təzkirə, məcmuə və cümlələr əsasında Nəsiminin Osmanlı ədəbiyyatına təsiri ayrıca araşdırma obyektinə olaraq tədqiqatə cəlb oluna bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Ali Emîrî Efendi. Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid / Hazırlayan: İ. Kadioğlu. Ankara, 2018, 502 s.
2. Aşık Çelebi Es-Seyyid Pîr Mehmed. Meşâ'irü's-şu'arâ / Hazırlayan: F.Kılıç. 2018, 706 s..
3. Edirneli Nazmî. Mecma'u'n-Nezâ'ir / Hazırlayan M.Fatih Köksal. Ankara, 2017, 1789 s.
4. İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. I c., Bakı, 2004, 345 s.
5. İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. II c., Bakı, 2004, 377 s.
6. Kılıç F. Meşairü's-şuara. İnceleme-tenkitli metin. Basılmamış doktora tezi. Gazi Üniversitesi, SBE. Ankara, 1994.
7. Kınalızadə Hasan Çelebi. Tezkiretü' ş - ş u'arâ / Hazırlayan Aysun Sungurhan. Ankara, 2017, 942 s.
8. Köksal F. Nazire. DVİA. C. 32. İstanbul, 2006, s. 456.
9. Latîfi. Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ / Hazırlayan R.Canım. Ankara, 2018, 579 s.
10. Şihiyeva S. Nəsiminin biyografisinin yazılmasında metodoloji ilkələr / Klasik Türk Edebiyatında Biyografi sempozyumu bildiri, Ankara, AKMB, 2011, s.565-602.
11. Nail Tuman. Tuhfe-i Naili. Ankara, 2001, s. 4289.

проф. Вюсала Мусалы

**ПОДРАЖАНИЕ СТИХОВ НАСИМИ
(на основании Сборника и тезкире)**

РЕЗЮМЕ

Азербайджанский поэт Имададдин Насими приобрел популярность практически во всем Востоке благодаря своей поэзии. К настоящему времени подготовлены научно-критические тексты произведений поэта, написаны монографии, диссертации и статьи о его жизни и творчестве, снят фильм «Насими». Посредством вышеперечисленного мы не пытаемся доказать популярность Насими как поэта. Так, авторами мемуаров пролит свет на жизнь и творчество Насими, а на его труды написаны многочисленные подражания. Таким образом, Насими смог создать литературную школу после себя, и оказал влияние на тюркскую литературу.

В докладе мы попытались показать влияние Насими на османскую литературу и его популярность, используя сборник подражательных стихотворений «Маджма ан-назаир», составленный Эдирнали Назми в XVI веке и подражательные стихотворения к стихам Насими, написанные на основе антологии «Тезкире-йи шуара-йи Амид» Али Амири XX века.

***Ключевые слова:** Насими, Османская литература, влияние, тезкире (антология).*

Prof. Vusala Musali

**IMITATIVE POEMS TO NASIMI'S POEMS
(on the basis of corpus and tezkires)**

SUMMARY

Azerbaijani poet Imadaddin Nasimi gained popularity in almost the whole East thanks to his poetry. To date, scientific-critical texts of the poet's works have been prepared in our country, monographs, articles and samples of imaginative literature about him have been written, and the film "Nasimi" has been shot. It is also worth noting that the life and work of Nasimi were covered in poetic tazkiras, and based on his many poems, imitative poems were written by different poets. Thus, Nasimi was able to create a literary school after himself and influenced Turkic literature.

Our report is devoted to imitative poems to Nasimi poems in Turkish literature. We were based on materials from sources such as an anthology of imitative poems entitled "Majma an-nazair", which was compiled in the 16th century by Nazmi from Edirne and "Tazkira-yi Shuara-yi Amid", written at the beginning of the 20th century by Ali Emiri. With this, we tried to illustrate the poet's influence on Ottoman literature and emphasize how popular he was.

Keywords: Nasimi, Ottoman literature, affect, tezkire

NƏSİMİ VƏ ONUN ƏDƏBİYYATDA İNİKASI

*fil.e.d. Mahirə Quliyeva,
AMEA Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutu Erkən yeni dövr
Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin müdiri
mahirahamid@mail.ru*

XÜLASƏ

Məqalədə müxtəlif dönmə şairləri tərəfindən sözə verilən dəyər öz əksini tapır. Nəsimi yaradıcılığından nümunə gətirilən “Söz” rədifli qəzəli ilə şairin sözünün intəhasızlığı qeyd edilir. Nəsimi yaradıcılığının müxtəlif yollarla – zikr, şairnamə, obraz və bir məktəb olaraq aşıq yaradıcılığına təsiri elm müstəvisinə çıxarılır.

Açar sözlər: söz, ənənə, qəzəl, proses, konsepsiya.

Giriş

Ürəkdən gələn söz həmişə ürəklərə yol tapar (1, 399),
Nizami Gəncəvi

**Hər sözün xüsusi bir ölçüsü var,
Ölçüsüz söylənən söz qulaq yırtar (1, 396),**
Nizami Gəncəvi

**Hər zaman sözünün bil məqamını,
Boş sözlə məhv etmə etibarını (1, 396),**
Sədi Şirazi

Sözünü, təsir edəcəyini bildiyin zaman söylə (1, 401),
Sədi Şirazi

**Sanıram ki, Yer üzünə işıq salan ulduzlar
Köçüb-getmiş dühaların qocalmayan sözüdür (1, 397),
S. Rüstəm**

**Gözəl söz! Qəhrəmanlıqla keçən bir şöhrətin varmış,
Adın dahilər ağzında hücumuz cəbhələr yarmış.
...Qılıncdan, nizədən kəskin, zamandan, oxdan ötkünsən,
Bu gün hər nəşəyə bir dost, sabah hər dərdə yetkinsən (1, 397),
Səməd Vurğun**

Yeni söz demək o qədər də asan iş deyil. Yüzlərdən bəri yaranan sənət aləminə nəzər saldıqda adama elə gəlir ki, hər şeydən yazılmış, hər söz deyilmişdir. Sənət xəzinəsinə baş vurduqda əl dəyməmiş, əl gəlməsi çox çətin olan nə qədər cəvahirat görürsən. Əsl məsələ bu xəzinənin yolunu bilmək, onun açarını ələ keçirməkdir (1, s. 397). Sənət xəzinəsinin əl çatmayan, müxtəlif yönərdən öyrənilməsinə hər zaman ehtiyac duyulan cavahirlərindən biri də Dədə Qorqud boydaşı Füzulinin **“Can sözdür əgər bilirsə, insan sözdür ki, deyirlər özgədir can...”** (2, 6) – fikri canın söz olduğu qədər, sözün özünün də bir can olduğunu vurğulayır. Nəsimi sözü məhz can və cana dərman olan intəhasızlıqdır:

**Dinləgil bu sözü ki, candır söz,
Aliyü asiman məkandır söz.
...Kafü nundan vücuda gəldi cahan,
Əgər anlar isən, əyandır söz.
İsiyi-pak, Adəmə Əhməd,
Mehdiy-i-sahibəz-zəmandır söz.
Bu bəyanı dilərsən anlayasan
Kim neçəsi filan-filandır söz.**

**“Cavidannamə”yi gətirgil ələ,
Ta biləsən ki, nəsnə candır söz.
Sözə bu izzü cah yetməzmi,
K’aydalar Fəzli-qeybdəndir söz.**

**Aqil isən, sözünü müxtəsər et,
Ey Nəsimi, çü bigirandır söz (3, 9-10).**

Nəsimi “Söz” qəzəli ilə bir kəlməyə bağlı olan dünyanın yaranışının şairanə tablosunu yaradır. Belə ki, sözün aliliyi, onun cahanın xaliqi kimi göyləri, yeri, onların arasında olanları altı gündə xəlf edərək ərşi yaratması, sözün özü-özünün tərcümanı olması, ona heç bir şübhənin yoxluğu, könülün söz mədəni olduğunu görəndə peyğəmbərin könülə “ərşi-rəhman” deməsi, sözün müstəsnalığını görəndə Əlinin “kavuha” eyhamül-vəsli ilə Allaha sığınmasını, sözün qeyri-məxluqat olmasını, xilqətin həyatı üçün önəmli sayılan mürəkkəb, qələm, lövhə müraciəti, dörd ünsür və yeddi təbəqəni incə bir ustalıqla şeirinə gətirir.

Qəzəldə Allahın “Əsmai-hüsna” adı ilə tanınan adlarına da işarə edilir ki, bununla da Nəsimi “Hədid” surəsinin 3-cü ayəsinin mahiyyətini qəzəlinə gətirmiş olur:

“Əvvəl də, axir də, zahir də, batin də Odur. O, hər şeyi biləndir. ...Allah varlığı ilə, aşkar mahiyyəti ilə tamamilə gizlidir”.

Qəzəldə, eyni zamanda, haqqında danışdığımız sözün kafünün olması, cahanın bu sözdən yaranması fikri də öz əksini tapır. Beytlərin birində insana can verən “Ruhullah” ləqəbli İsa peyğəmbərə, Allahın öyüd və nəsihətlərinin təbliğçisi, sonuncu peyğəmbər, “Adəmə-Əhməd” adı ilə tanınan nübuvvətin sonuncusu Məhəmməd peyğəmbərə və ən nəhayət, Allah-Taalanın iradəsi ilə qeybə çəkilərək, öz zühurunu gözləyən imamətin sonuncusu, on ikinci imam Mehdi əl-Müntəzərə işarə edilir.*

Nəsimi beytlərinin birində, bir növ, sözün intəhasızlığına işarə etmək üçün “Filan-filandır söz” ifadəsi işlədir ki, bununla da “İbrahim” surəsinin 24-cü ayəsinə işarə etmiş olur.

Şair sözün aliliyini “fəzlü-qeyb”dən olması ilə də dəyərləndirir.

Nəsimi qəzəlinə Nəsimini də unutmur. Sözün ən gözəl nümunə,

---

*Bax: Mahirə Quliyeva. *Quran bələğəti və Azərbaycan ədəbiyyatı*. Bakı, “Nafta-Press”, 2008, s. 249.

necə can olduğunu bilmək üçün Nəiminin “Cavidannamə”sini də ömə çəkir.

Söz insan təfəkkürünün meyarı olduğu üçün şair qəzəlini aşağıdakı misralarla bitirir:

**Aqil insan, sözünü müxtəsər et,
Ey Nəsimi, çu bigirandır söz.**

Ədəbiyyat və dövrün çağırışı

Ədəbiyyat dövrün ictimai-siyasi çağırışı ilə səsleşən mənəvi-psixoloji prosesdir. Ədəbiyyatın tarixi dövrləşmə konsepsiyasının ayrı-ayrı bölmələrinə nəzər salsaq, yazar və şairlərin müxtəlif zaman kəsişməsində dövrün ictimai-siyasi çağırışına tam və ya qismən bağlı olduqları aydın görünür. Bir qrup yazar və şair yaradıcılıqlarının hər dönəmində klassik ənənəyə, dövrün çağırışına, müasir sənətin tələblərinə sadıq qalsalar da, başqa bir qrup zamanın tələb və üslubuna üstünlük vermişdir. Şairlərin klassik ədəbiyyatın ənənələrini qorumaqla müasir yanaşmalarını saxlamaları, onların klassik dönəm ədəbiyyatına, xalqımızın zəngin irsinə verdiyi dəyər-dən irəli gəlir.

Yeri gəlmişkən, bir haşiyə çıxaraq qeyd etmək istərdim ki, köhnə ədəbi hadisə ilə yeni ədəbi hadisə arasında ardıcıl varislik olduğundan, üzvi bir bağlılıq da mövcuddur. Bu bağlılıq həm də ədəbiyyatın əsas obrazının insan və onun əxlaqının öyrənilməsindən irəli gəlir.

Deməli, klassik ədəbiyyat müxtəlif dönəm ədəbiyyatlarının yaranma və təkamülündə örnəkliyi, ibrət və nəsihəti, ən əsası, insanın vəsfi baxımından təməl daşdır.

Ədəbiyyat tarixinin yaddaşından heç nə silinmir. Belə ki, bu dünyanın bir pəncərə, gəlimli-gedimli, bir ucu ölümlü dünya olduğunu qeyd etsək də, klassik dönəm ədəbiyyatının intəhasızlığını qoruyan mənəvi bir sərvət olduğu şəksiz-şübhəsiz həqiqətdir. Bu mənəvi sərvətimiz, o cümlədən Nəsimi sözü özünün bütün varlığı və müasir şairlərin fərqli yanaşmaları ilə tarixdə öz tərəvətini saxla-

maqdadır. Bu dünyanın mənəvi sərvətini yaradan da, onu sevgidolu yanaşmaları ilə yaşıdan da xalq və onun qadir sənətkarlarıdır.

Klassik ədəbiyyat və onun müasir dövəndə inikas formaları

Klassik ədəbiyyat öz yaşamını zikrlər, şairnamələr, nəzirələr, yaradıcılıqların bir məktəb olaraq bir-birindən təsirlənməsi və b. üsullarla davam etdirir.

Zikr – istər klassik, istərsə də aşiq yaradıcılığında çox işlədilən istilahlardandır. Zikr, əsasən, din xadimlərinin ədəbiyyat tarixinin yaddaşında hifzinə xidmət edir və Qurani-Kərimdə, əsasən, iki şəkildə – xilqətin Xalığını zikr etməsi və Peyğəmbərin dili ilə seçilmiş insanların xatırlanmasıdır (5, 118).

Klassik dövəm şairlərinin müasir bucaqdan yaşamını şairnamələr, nəzirələrlə yanaşı, deyişmələr, ədəbi təsirlənmə, obrazlar və s. təmin edir.

Şairnamələrdə Nəsimi

Mənbələrin verdiyi məlumata görə, Nəsimi ilə görüşən türk şairi Rəfi “*Bəşarətnamə*” adlı əsərində bu görüşdən çox razı qaldığını, mənəvi cəhətdən kamilləşdiyini minnətdarlıq hissi ilə danışır. Rəfiyə görə, bu zəmanədə insanlara həqiqət yolunu göstərən, öz əqidəsi yolunda ölümdən belə qorxmayan bir nəfər cəsur, iradəli və fədakar insan varsa, o da Nəsimidir (6, 191).

Məsələ burasındadır ki, Rəfi də İmadəddin Nəsiminin özəlliklərini məhz təfriq sənəti ilə şeirinə gətirir:

Ol Nəsimi – rəhməti-fəzli-xuda,

Ol İmadəddin – sirri-Mürtəza.

Ol şəhidi – eşqi-fəzli-zülcəlal,

Bəndü – zindanlarda yatan mahü sal.

Ol bəladan ahü əfğan etməyən,

Söyləyən əsrarı, pünhan etməyən (6, 191).

Birinci misrada “Nəsimi”, ikinci misrada “İmadəddin” adlarını

təfriqləndirən şair, sonrakı misralarda adları qeyd etmədən, sözlərin sırasına riayət etməklə təfriqlənməni davam etdirir. Bununla da Rəfi Nəsiminin eşqi-fəzli-zülcəlalını yaddaşlarda həkk edir, onu yaşadır.

Şah İsmayıl Xətai yaradıcılığının təşəkkül və inkişafında Nəsimi məktəbi önəmli rol oynamışdır. Şair, hətta Nəsiminin faciəli ölümünü belə şeirinə gətirərək, yaddaşlarda təzələmişdir:

**Mehrü vəfa biri-birindən azdı,
Bəhlul beyquşliyin viranda gəzdi.
Seyyid Nəsimini zahidlər üzdü,
İncimədi həqdən gələn cəfayə (15, 15).**

Nəsimi mükalimələrdə

Şeirləşmə və ya mükalimə üstündə yazılan şeirlər şairlərin həyatını yaddaşlarda qoruyub-saxlamaq üçün ən gözəl üsullardan biridir. Məşhur türkmən şairi Məhdimqulu öz müasiri Durdi Şeyx ilə müşairəsində Nəsiminin müsibətini xatırladır:

**Ol nəmədir, yemədilər, doydular,
Ol nəmədir, qiyamətə qoydular,
Ol kim idi dabanından soydular,
Şair olsan şundan bizə xəbər ver.**

**Ol didardır, yemədilər, doydular,
Ol namazdır, qiyamətə qoydular,
Nəsimini dabanından soydular,
Bizdən salam olsun, cavab şölədir (16, 292).**

Nəsimi obraz kimi

Nəsiminin “obraz” kimi əksi daha geniş şəkildə intişarını tapıb. Bu şeirlərdə şairin iç və dış dünyası, sənətə baxışı, həyatdakı mövqeyi, bəzən onun istifadə etdiyi terminlər saxlanılmaqla, bəzən isə onların mahiyyətinə işarə edilməklə ədəbiyyata gətirilir.

Səməd Vurğunun “Azad ilham” şeirinin bir hissəsi Nəsimi həyatının ən ağır və məşəqqətli məqamına həsr edilib:

**Nəsimi zahidlə durdu üz-üzə,
Söylədi: haqq adlı bir divan quraq;
Atdı pəncəsini gecə gündüzə,
Boğdu həqiqəti sadə fırıldaq...
Zahidin barmağın kəssəniz əgər,
Tanrı dediyinə arxa döndərər...
Bu miskin aşıqə baxın da bir az,
Diri soyulsa da, dözər, ağrımaz.
Sən ey ölkərimiz, sönməz sənətkar!
Əsrlər boyunu gördü gözlərin;
Tarixlər boyunca qaldı yadigar
Ölməz fikirlərin, ölməz sözlərin... (7, 221).**

Təzkirələrin məlumatına görə, şairin edamına hökm verən ruhani Nəsimi haqqında demişdir: “Bu elə məlumdur ki, onun qanından bir damcı hara düşsə, kəsib-atmaq lazımdır. Təsadüfən şairin qanından bir damcı həmin ruhaninin barmağına sıçrayır. Camaat ondan barmağının kəsilməsini tələb edir, o isə qorxub: “Mən sözməsəli demişəm”, – cavabını verir. Bu zaman al-qan içində olan şair deyir:

**Zahidin bir barmağın kəssən, dönüb həqdən qaçar,
Gör bu miskin aşıqi, sərpa soyarlar, ağlamaz.**

Bu fikirlə bağlı akademik İsa Həbibbəyli yazır ki, böyük əqidə sahibi İmadəddin Nəsiminin faciəli şəkildə öldürülməsi haqqında geniş yayılmış rəvayətlər dünya ədəbiyyatında təkrarı olmayan qəhrəmanlıq mifidir. Nəsiminin həyatı və sənəti, onun öz əqidəsi yolunda şəhidlik zirvəsinə yüksəlməyin ibrətamiz nümunəsidir (8, 10-11).

Qabilin Zəlimxana həsr etdiyi şeirində Nəsimi yaradıcılığının iki əsas məqamı, mən deyərdim ki, onun yaradıcılığının təməl

ideyaları müasirlik işığında, klassik ənənənin mahiyyəti saxlanılmaqla, şairanə əksini tapıb:

**Xəzəri ilk dəfə görən Nəsimi
Elə söyləyib də Nəsimi kimi:
Mən cahana sığmazam,
Bəh-bəh, iddiaya bax (9, 45).**

“Mən cahana sığmazam” misrası ilə şair “Məndə sığar iki cahan, mən bu cahana sığmazam”, – misrasına işarə edir. Şairin qeyd etdiyimiz misrası ilə başlayan şeiri bugünün işığında Nəsiminin mükəmməl avtoportreti kimi də dəyərləndirilir (8, 7).

“Sığmazam” şeirini Nəsimi ulu keçmişə malik olan insanın fikrən və xəyalən heç bir çərçivəyə, qəfəsə sığa bilməməsi fikri ilə tamamlayır. ...“Cism və can” mücəssəməsini yerdən-göyə ucaldaraq onun surətində, varlığında böyük mənalar gizləndiyini bildirir (10, 133).

Xəlil Rza Ulutürkün “Nəsimi” şeiri şairin əqidə, düşüncə, təfəkkür tərzinin bütöv bir vahid şəklinə şairanə təcəssümüdür.

**Bayramındır bu gün sənin, gözün aydın, ulu şair!
Ellər gəlib bayramına, dünya sənə alqış deyir.
Bu gün dünya göz dikibdir Azərbaycan bayrağına,
Bir bayraq ki, ağac qulpu Nəsiminin qələmidir.**

**Onlar dedi: – İnsan sığır bir beşiyə, bir tabuta.
– Yox! – söylədin – tabut nədir? Sığmır insan kainata!
– Nəkarasan? – Qışqırdılar. Dedin: – Qızıl dan yeriyəm.
Dünya mənim sədəfimdür, mən dünyanın gövhəriyəm.**

**Dartındılar yerbəyerdən: – Sən Tanrıya kölə, bəndə.
– Yox! – dedin sən – Tanrı özü yaşar məndə, yaşar məndə.
Bizim qaynar qanımızda gizli çaylar aşıb-daşır,
İnsan kimi yaşayanda insan özü tanrılaşır!
Unutdurmaq istəyirlər onlar mənə kimliyimi,
Dünən Babək özü geydi mənim qanlı köynəyimi.
Mən dünənəm. Mən bu günəm. Mən keçmişəm, gələcəyəm.
Ölsəm belə bu dünyaya mən yenidən gələcəyəm (11, 98).**

Ədəbiyyatda şairlərin bir-birlərinin sənət yolunu dəyərləndirməsi, xələf-sələf münasibəti və ya şairin obrazını yaratmaq geniş intişarı tapıb. Məsələn: Xəlil Rza Ulutürkün “Nəsimi” şeirinin yalnız üç beytinə nəzər salsaq, onun Nəsimi sənətinə verdiyi dəyərin şairanə tablosunun şahidi olarıq.

“Məndə sığar iki cahan, mən bu cahana sığmazam” – misrası ilə başlanan məşhur şeiri İmadəddin Nəsiminin mükəmməl avtoportretidir. Sənəti və şəxsiyyəti haqqında müasirlərindən tutmuş, tədqiqatçılarınadək məğrur şair barəsində yazılanların hamısında “Sığmazam” bəyanatı Nəsiminin real simasını və idealını mənalandıran açar anlayışı kimi göstərilir (8, 7).

“Sıgır insan kainata!” – ifadəsi və bütövlükdə birinci bənd məhz bu amalı əks etdirir.

İkinci bənddə “Sən Tanrıya kölə, bəndə. Tanrı özü yaşar məndə”, – yer almış fikirlər isə “Mən Allaham”, – fikrinə işarədir. Nəsimi öz gözəl əxlaq və saleh əməli ilə Allahın zərrəsinə çevrilmişdir. “Ənəlhəq” ideyasına gəlincə, şair onu insanın kamilləşmə zirvəsi kimi görür (12, 82).

Sonuncu bənddə Xəlil Rza “Mən dünənəm. Mən bu günəm. Mən keçmişəm, gələcəyəm, mən yenidən gələcəyəm”, – cümlələri ilə şairin əməl və sənəti ilə baqiliyinə işarə edir, onun kimliyini qərinələr sonra ədəbiyyatda yeniləyir.

Şair “Mən dünənəm. Mən bu günəm”, – cümlələri ilə gəlimgedimli dünyaya, daha doğrusu, faniyə, “Mən yenidən gələcəyəm”, – cümləsi ilə Nəsiminin bu gəlimgedimli dünyada yazdıqları ədəbi mirası ilə sonsuzluğa qədər mövcudluğuna – baqiliyə işarə edir.

Müasir dönəm şairlərindən gətirdiyimiz nümunələrdə bəzən Nəsiminin istifadə etdiyi ifadə və sözlər, klassik ənənəyə uyğun – “Mən bu cahana sığmazam”, “Ənəlhəq” və s. şəklində işlədilsə, bəzən isə sözlərin mahiyyəti “Tanrı özü yaşar məndə” və ya “İnsan kimi yaşayanda, insan özü tanrılaşır”, – şəklində nəzmləşdirilir.

Və yaxud “Mən dünənəm. Mən bu günəm”... və s. halda dünyəvi və ya fani həyat nəzərdə tutulursa, “Mən yenidən gələcəyəm”, – fikri ilə əbədi-baqi həyata işarə edilir.

Beləliklə, klassik ədəbiyyat, o cümlədən Nəsimi irsi həm ənənəvi mövcudluğunu və bütövlüyünü saxlayır, həm də dövrlə səsleşərək tarixin yaddaşına həkk olunur.

Aşıq yaradıcılığında Nəsimi təsiri

Nəsimi aşıq yaradıcılığına təsiri ilə ədəbiyyatda öz layiqli yerini tutub. Bu baxımdan, professor Qəzənfər Paşayevin “Nəsimi irsi Molla Cümə yaradıcılığında”, “Nəsimi və aşıq yaradıcılığı” adlı məqalələri nəzər-diqqətimizi cəlb etdi: “Milli-mənəvi dəyərlərimiz haqqında düşünəndə, göz önünə ilk gələnlərdən biri, bəlkə də birincisi, qürur mənbəyimiz Nəsimi olur. Şairin zəngin və rəngarəng yaradıcılığı tükənməz enerji mənbəyinə çevrilmiş, özündən sonra gələn qüdrətli sənətkarlarımızın, xüsusən də görkəmli aşıqlarımızın yaradıcılığına güclü təsir göstərmişdir” (13, 22).

Məqalədə Nəsimi irsinin təsiri Molla Cümə yaradıcılığı əsasında araşdırılır.

Q.Paşayevin “525-ci qəzet”də “Nəsimi və aşıq yaradıcılığı” adlı bir məqaləsi də dərc edilib. Müəllifə görə, “Nəsimi yaradıcılığı şifahi xalq ədəbiyyatı və aşıq poeziyası ilə qoşa inkişaf etmiş, aşıq yaradıcılığına yeni janrlar gətirmiş, formaca onun inkişafına təkan vermişdir” (14, 16).

Alim nümunələr əsasında Nəsimi şeirinin poetik intonasiya və “janr yaddaşı”nın aşıq yaradıcılığında duyulduğunu qeyd edir. Onu da qeyd edək ki, Nəsiminin aşıq yaradıcılığına təsiri müəllifin “Nəsimi: edamdansonrakı həyat” (Bakı, “Şərq-Qərb”, 2019) adlı kitabında – “Nəsimi sənətinin folklor qaynaqları və aşıq şeiri qatları” adlı ayrıca bir fəsil daxilində əhatəli şəkildə tədqiq edilib.

Nəticə

Ədəbiyyatda varlığın sirri kimi dəyərləndirilən Nəsimi sözü, ecazkarlıq. Onun söz sərvətinin bir ucu klassik ədəbiyyatda, bir ucu aşıq yaradıcılığında, bir ucu isə müasir ədəbiyyatda əks olunsada, tükənmir və tükənəcəyi də yox...

ƏDƏBİYYAT

1. Muxtar Cəfərov, Samir Ramizov. Ağıla və Qəlbə işıq saçan sözlər (ikinci nəşr). Bakı: Nurlar, s. 399.
2. Kamil Vəliyev. Elin yaddaşı, dilin yaddaşı. Bakı: Gənclik, 1987, s. 6.
3. İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, II c. Bakı: Lider nəşriyyatı, 2004, s. 9-10.
4. Bax: Mahirə Quliyeva. Quran bəlağəti və Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: Nafta-Press, 2008, s. 249.
5. M.Quliyeva. Aşıq yaradıcılığı və dastanlar. Şərq poetikası və islami dəyərlər baxımından. Bakı: Elm və təhsil, 2016, s.118. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişaf Fondunun dəstəyi ilə yazılmış grant layihə.
6. Səfərli Ə., Yusifov X. Qədim və Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1982, s.191.
7. Səməd Vurğun. Seçilmiş əsərləri. I c. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, s.221.
8. İsa Həbibbəyli. Böyük ideallar şairi (Ön söz). M.H.Quliyevanın “Nəsimi və söz” kitabında. Bakı: Elm və təhsil, 2019, s.10-11.
9. Qabil. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, s.45.
10. Əlyar Səfərli, Xəlil Yusifli. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı: Ozan, 2008, s. 133.
11. Xəlil Rza Ulutürk. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, I c. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, s. 98.
12. M.H.Quliyeva. Nəsimi və söz. Bakı: Elm və təhsil, 2019, s. 82.
13. Qəzənfər Paşayev. Nəsimi irsi Molla Cümə yaradıcılığında. Bakı: Ədəbiyyat qəzeti, 25 may 2019-cu il, s. 22.
14. Qəzənfər Paşayev. Nəsimi və aşıq yaradıcılığı. Bakı, “525-ci qəzet”, 10 aprel 2019-cu il, s. 16.
15. Şah İsmayıl Xətai. Əsərləri. 2 cildə, I c. Bakı: Azərnəşr, 1975, s.15.
16. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, I c. Bakı: Azərbaycan Elmlər Akademiyası, 1960, s. 292.

д-р филол. наук Махира Гулиева

НАСИМИ И ЕГО ПРОЯВЛЕНИЕ В ЛИТЕРАТУРЕ

РЕЗЮМЕ

В статье изложена ценность, придаваемая поэтами разных периодов слову. Приведенная в качестве примера газель радифа «Сёз» (Слово) из творчества Насими, отражает безграничность словесного выражения поэта. В научном плане, исследуются различные способы влияния творчества Насими на ашугское творчество - упоминание (зикр), шаирнаме (трактат о поэтах), образ.

Ключевые слова: слово, традиция, газель, процесс, концепция

Doctor of Philological Sciences Mahira Guliyeva

NASIMI AND HIS MANIFESTATION IN LITERATURE

SUMMARY

The article reflects the value given to the word by poets of various periods. The article emphasizes the immortality of the poet's word with ghazal "Soz" of Nasimi, mentioned as an example. The impact of Nasimi's creativity on ashug creativity in a variety of ways, such as dhikr, shairname, image, is shown in the field of science.

Keywords: word, tradition, ghazal, process, concept

NƏSİMİNİN FARSÇA “DİVAN”ININ ÖZƏLLİKLƏRİ

*fil.e.d. Şafəq Əlibəyli,
AMEA Nizami Gəncəvi adına
Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi
Beynəlxalq əlaqələr və komparativistika şöbəsinin müdiri
shafak04@mail.ru*

**Farsca da gözəldir sözün-söhbətin,
Sığarmı bir dilə söz məhəbbətin?**

Ş.Əlibəyli

XÜLASƏ

Məqalədə Nəsiminin farsca “Divan”ının dil, üslub və mövzuları ilə bağlı səciyyəvi xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilir.

1. “Divan”da qoşa sözlər öz zəngin poetik funksiyası ilə seçilir.
2. Bədən üzvlərinin adını bildiren somatizmlər “Divan”ın leksikasında geniş yer tutur.
3. “Divan”da işlənən həmcins üzvlər işlənmə tezliyi ilə seçilir.
4. Orijinal təkrar növü olan kəkələmə “Divan”ın özəlliklərindənəndir.
5. “Divan”da hərflərinin poetik mövqeyi çox genişdir.
6. Nəsimi “Divan”da Qurani-Kərim leksikasına dəfələrlə müraciət etmişdir.
7. Farsca “Divan”da şairin türkcə “Divan”ı ilə də səsleşən məqamlar vardır.

Açar sözlər: Nəsimi, farsca “Divan”, üslub, Qurani-Kərim, təlmih, bənzətmə, təkrar, qoşa sözlər, somatizmlər.

Giriş

Klassiklərimizin farsdilli divanlarından söz açanda qəlbimdə bu misralar səslənir. Onların Tanrıya, bəşər övladına, söz qüdrətinə olan məhəbbəti bir dilə sığarmı? Bəlkə elə bu səbəbdəndir ki, bizə söz incisindən zəngin miras qoymuş Nəsimi də klassik ədəbiyyatımızın bir çox unudulmaz nümayəndələri kimi, müsəlman Şərqiyyənin poeziya dili – şeir səsi olan şirin və xoşahəng fars dilinə müraciət etmişdir. Nəsimi poeziyası fars dilində də öz təzahürünü taparaq, şairin bədi dərkinin inikasına çevrilmiş, həmin dildə olan hərf, söz, ahəng, ifadə, söz düzümü şair zövqünə yataaraq, onun üslubunun tərkib hissəsi olmuşdur.

Nəsiminin fars dilində olan yaradıcılığını həm məzmun, həm dil, həm də üslub baxımından araşdırmadan, şairin Şərq söz sənətindən necə istifadə etməsi haqqında tam fikir söyləmək mümkün deyil. Nəsiminin yüksək söz sənətkarlığını bütövlükdə dərk etmək üçün onun müraciət etdiyi dillərdəki, eləcə də fars dilində olan söz duyumunu, üslubunu tədqiq etmək vacibdir. Həmin dildə sabit bir sistem təşkil edən şeir dilinə nəzər salınmalı, qrammatik kateqoriyaların şair qələmində bədi-estetik vasitələrə necə çevrildiyi, fars dilinin sintaktik imkanlarından necə istifadə edilməsi izlənilməlidir.

Nəsiminin farsca “Divan”i farsdilli şeir tarixində yeganə hürufi divanıdır. “Divan”da İraq səpkinin xüsusiyyətləri özünü göstərir. Eşq tərənnümü, irfani məzmunlar, fəraq təlaş, könül dünyasına nüfuz, İslam maarifinə diqqət, məşuq məqamının yüksəkliyi, elmə qiymət kimi xüsusiyyətlər əsərin məzmununda aparıcı məqamlardandır. Şair dəfələrlə “Divan”da Fəzlullahi Hürufini anmış, On İki İmamı, Həzrət Əlini vəsf etmişdir. Həcmə ana dilində qələmə alınmış divanından kiçik olan bu əsərdəki şeirlər yığcamlığı ilə də fərqlənir. “Divan”da məsnəvi, qitə, qəzəl, tərcibənd, müstəzad, rübai kimi şeir növləri yer almışdır.

Şairin farsca “Divan”ı müxtəlif illərdə tam, bəzən də ixtisarla İstanbulda, Tehrandə, Bakıda Salman Mümtaz, Rüstəm Əliyev, Həmid Məmmədzadə, Qulamhüseyn Beqdeli, Seyid Əli Salehi (فتوس در شب خاکستر) “Simurq kül gecəsində” adı ilə), Pərviz

Abbasi Dəkani, Yədulla Cəlali Pəndəri tərəfindən nəşr edilmişdir. Nəsiminin farsca “Divan”ı ilk dəfə İstanbulda daşbasma üsulu ilə 1843-cü ildə, yenidən 1880-ci ildə çap olunub (5).

Mövlanə deyir: “Qurandan Xudanın ətri gəlir, hədislədən Mustafanın, bizim kəlamlarımızdan da öz ətrimiz gəlir”. Eləcə də Nəsiminin farsca “Divan”ında onun öz ətri, öz səsi var. Farsca “Divan”da Nəsimi xələflərinin – Əttar, Nizami və Mövlanə nəzminin əks-sədəsi duyulur.

“Divan”da şairanə təvazökarlıq ilə poetik bir qürur vəhdəti sezilir. Nəsiminin Nizamini andığı misralarda həmin şairanə təvazökarlıq özünü göstərir. Gözündən incitək göz yaşı tökən Nəsimi bu incilərin Nizami incilərinə çatanadək axacağına işarə edərək deyir:

تا نشد چشم نسیمی ز غمت لولو بار
گوهر نظم سرشکش بنظامی نرسید (1, 112)

**(Nəsiminin gözü sənin qəminlə inci saçmadıkca,
Göz yaşı nəzminin incisi Nizamiyə çatmaz).**

Növbəti beytdə isə şairin poetik qüruru aydın sezilir:

جان پرورند هر نفس از بوی روح بخش
در مجلس که شعر نسیمی ادا کنندش (1, 88)

**(Hər nəfəs ruh bəxş edən ətirdən canlanır,
O məclisdə ki Nəsimi şeiri səslənir).**

Əsərin bəzi linqvopoetik özəllikləri üzərində durmaq

Linqvistik özəlliklər:

1. Üslub nəfisliyini müəyyən edən əsas amil söz seçimidir. “Təsəvvür edin ki, söz – camdır, məna isə – su. Suyu istər qızıl və ya gümüş, istər şüşə, ya büllur, istərsə də sədəf, ya gil cama töksən, onun mahiyyəti zərrə qədər də dəyişməyəcək. Məziyyəti isə qızıl və ya gümüş camda, gil camda olduğundan daha artıq olacaq. Eləcə də ideya və məzmun əgər təmiz, rəvan bir üslubla bəyan edilirsə, onun məziyyəti artar, anlaşılmaz, kobud üslubda isə məziyyəti enər” (4, 54).

Nəsiminin farsca “Divan”ında söz seçiminin özəlliklərini izlərkən, əsərin leksikasında bədii-estetik dəyər daşıyan qoşa

sözlərin favoritlik təşkil etdiyini, poetik fikrin ifadəsində geniş istifadə olunmasını müşahidə etmək mümkündür. Farsca “Divan”da qoşa sözlərin geniş yayılması və onların bədii-estetik dəyəri sayəsində kateqoriya dərəcəsinə çatması buna misal ola bilər. Nəsimi bəhs olunan əsərində poetik fikrin ifadəsində dəfələrlə qoşa sözlərə müraciət etmişdir:

يار به عشوه خون من خورد و حلال کردم

جور و جفاى او نگر، مهر و وفاى من بين (1, 245)

(Yar işvəsi ilə mənim qanımı içdi, halalı olsun, Onun cövr və cəfasına bax, mənim mehr və vəfamı gör).

Bəhs etdiyimiz qoşa sözlər “təzmin əl müzdəvəc” تضمین المزدوج adlanan poetik fiqurun növlərinə uyğun gəlir (3,47). Yəni, beyt daxilində bir-birinə yaxın olan qoşa sözlərin yerləşməsidir. Belə kompozisiyada da “və” bağlayıcı dubletlər üstünlük təşkil edir. Bu fiqur “izdivac” ازدواج da adlanır. Ən ali növü eyni hərflə bitənlər sayılır. Məsələn: رفيق و شفيق [cəfa və səfa] cəfa və səfa, سفید و سیاهى [sefidi yo siyahi] ağlıq və qaralıq, زمین و زمان [zəmin o zıman] yer və zaman və s. dubletlərini göstərmək olar. “Nun” hərfi ilə bitən [zəmin o zıman] dubletinə şair belə müraciət etmişdir:

بگذار ز نام نفی نشان کن نسیمیا

چون هستی زمین و زمان بی تو هیچ است (1, 63)

(Ey Nəsimi, namü nişanı tərک et, Çünki yerin və zamanın varlığı sənsiz heçdir).

“Divan”da hərflərlə bağlı bir məqam üzərində də durmaq istərdik. Eyni hərflərin başlanması ilə alliterasiyaya uğrayan qoşa sözlərin komponentləri şeir ahəngini artıran elementə çevrilir:

سفید و سیاه [sefid o siyah] ağ və qara (1, 52)

دل و دلبر [del o delbər] ürək və dilbər (1,64)

خط و حال [xətt o xal] xətt və xal (1, 36)

عشق و عاشقی [eşğ o aşəği] eşq və aşılıq (1, 17)

خم و خمخانه [xəm o xəmxane] badə və meyxana (1, 51)
 من و ما [mən o ma] mən və biz (1, 34)

در کشور صورت سخن از ما و منی نه

در ملک معانی نبود بحث من و ما (1, 34)

(Ölkədə bizim [biz və mən] surətimiz haqqda söz oldumu, Mənalər mülkündə məndən və bizdən bəhs edilməz).

Şairin qısa poetik mətndə istifadə etdiyi “və” bağlayıcı qoşa sözlər bir neçə poetik fiqura nüfuz edir. Bu, Nəsimi farscasının nəfisliyindən, şairin söz sənətinin incəliklərinə bələd olmasından, poetik zövqündən xəbər verir. Misraların sonunda əks şəkildə “biz və mən”, “mən və biz” dubleti yer alır. Qoşalığın komponentlərinin yerinin dəyişməsi, fərqli fonoeffekt yaradaraq, “əks” “xiazm” poetik fiquru yaradır. Bununla da beytin daşdığı “mən və biz” motivi təkrarlanaraq bir daha vurğulanır. Farsca “Divan”da qoşa sözlərin poetik funksiyasının zənginliyinə dair çox nümunələr təqdim etmək mümkündür. Nəsiminin farsca “Divan”ında qoşa sözlərin morfoloji quruluşu, semantik strukturu, komponentlərin bağlılıq növləri, kompozisiya variasiyaları daha geniş tədqiqat materialı ola bilər. Nəsimi “Divan” boyu iki sözü vəhdətə gətirərək həm məna, həm forma poetikliyi yarada bilmişdir.

2. “Divan”ın leksikasına xas olan səciyyəvi xüsusiyyətlərdən biri də somatik adların zənginliyidir. Allahın təcəllisini bəşər övladının üzündə görə Nəsimi üçün bədən üzvlərinin adlarını “Divan”ın poetik mətnində aparıcı söz qrupu etməsi təbii idi.

نسیمی در رخ خوبان جمال الله می بیند

بیا بشنو ز گفتارش بیان سر سجانی (1, 12)

**(Nəsimi Allahın cəmalını gözəllərin üzündə görür,
 Gəl! Onun sözündən ilahi sırrın bəyanını dinlə).**

Farsca “Divan”da bədən üzvlərinin adlarını bildirən somatizmlər çox vaxt fitonimlərin-bitki adları ilə tənəsübdə, müxtəlif şairanə bənzətmələrdə verilir.

ماه نو چون دیدم ابروی توام آمد بیاد
نظر کردم به گل روی توام آمد بیاد. (1, 179)

(Təzə ayı gördüm, qaşların yadıma düşdü,

Gülə nəzər saldım, çöhrən yadıma düşdü).

Belə poetik nümunələr “Divan”da öz funksional, semantik, poetik zənginliyi ilə seçilir.

بر گل و ریھان کی اندازند اهل دل نظر
تا که باشد زلف و رخسارت گل و ریھان ما (1, 29)

**(Gül və reyhana könül əhli necə nəzər salsın ki,
Sənin zülfi və ruxsarı bizim gül və reyhanımızdır).**

Yuxarıdakı beytdə zulf və ruxsar – “zulf və ruxsar” somatik ad qoşalığı beytin əsas poetik elementlərindən birinə çevrilərək, öz kommunikativ funksiyasından bədii funksiyaya keçir. Eyni zamanda, fitonimlərdən ibarət “gül və reyhan” dubletinin beytdə təkrarlanması ilə “zulf və ruxsar” ifadəsi yeni estetik dəyər kəsb etməyə başlayır. Bu da poetik obrazlılığı daha da gücləndirir.

3. “Divan” üçün beytlərdə həmcins sözlərin yer alması da səciyyəvidir. Arxasında müəyyən fəlsəfi anlaşımlar, şairin daxili aləminin ən incə məqamlarının gizləndiyi bir beytə müraciət edək:

مسجد و میکده و کعبه و بتخانه یکبست
کیست ای غلط کرده ره کوچۀ ما خانه (1, 64)

(Məscid və meyhanə, Kəbə və bütخانə birdir,

Ey bizim küçəmizin yolunu çaşdırmış, ev birdir).

Beytdəki “məscid, meyhanə, Kəbə, bütخانə” leksemləri beyt daxilində kompozisiya cəhətdən maraqlı söz zənciri, həmcinslik və sadalama yaradaraq, şairin fikir zəncirini daha bariz əks etdirir. “Divan”da belə kompozisiyalar sadalamadan ibarət

olan سیاق‌ت الاعداد “siyağat ol-ədəd” poetik fiquruna uyğun gəlir. Aşağıdakı beytdə həmcins üzvlər birinci misradakı sadalamanın əsas komponentləri kimi çıxış edərək, sənsizlik motivini daha da gücləndirir:

هر کام و عیش و عشرت و ذوق و طرب که هست
ای آرزوی جان من آن بی تو هیچ است (1, 63)

**(Mövcud olan hər bir arzu, eyş, işrət, həzz, şadlıq,
Ey mənim canımın arzusu, sənsiz heçdir).**

Həmcins cümlə üzvlərinin Nəsimi nəzmində yer almasına ən gözəl nümunə şairin türk “Divan”ında bütövlükdə həmcins üzvlərdən ibarət olan aşağıdakı mətləli qəzəlidir:

**“Nigarım, dilbərim, yarım, ənisim, munisim, canım,
Rəfiqim, həmdənim, ömrüm, rəvanım, dərdə dərmanım”.**

Divanın üslub özəllikləri:

1. “Divan”da türk şeirinin təsiri olan bir məqama da toxunmaq istərdik. Bu, kəkələməni xatırladan təkrar növüdür. Nəsimi nəzmində sözlərin sonuncu hecasının təkrarlanması mənaya xələl gətirmədən xüsusi bir ahəng yaradır. Söz sənətindəki bu hadisəni daha aydın müşahidə etmək üçün poetik nümunənin transkripsiyasının verilməsini daha məqsədəuyğun bildik:

[Deləm ləm xiş nəxahəd həd şodən dən ba əlaməş məs
Moşərrəf rəf əgər gərdəd be təh sin delbər bər
Əz in san san gəzəlha ha Nəsimi mi begofta ta
Movəşşəx şəx mosəccə cə morəssə sə mokərrər rər] [1, 212].

**(Mənim könlüm onun sözüylə xoş olmaq istəmir,
Əgər dilbər məni təriflə şəərəfləndirirsə, könül bunu istəmir.**

Bu üzdən də Nəsimi qəzəllər söyləyir belə: / Movəşşəx şəx mosəccə’cə morəssə sə mokərrər rər).

2. Nəsimi nəzmi üçün səciyyəvi xüsusiyyətlərdən biri şairin fərdi üslubunun aparıcı məqamlarından olan hərf adlarının şeir

mətninə daxil edilməsidir. Əlbəttə, poetik mətnin təşkilində hərf adlarının yer alması bütün dünyanın və yaradılışın sirrini hərflərdə görə, bir çox fəlsəfi fikirlərini onlar vasitəsilə muxatibinə çatdıran şair üçün çox təbiidir. Aşağıdakı mətləli qəzəli buna misal göstərmək olar.

گر تو عاشق می شوی بر "او" شو بر "جیم" و "هی"

"وجه" را می شو تو عاشق کن نظر در "ری" و "خی". (2, 287).

(“Əgər sən aşıq olacaqsan, “vav”, “cim”, və “he”yə aşıq ol, Sən “vəch”in aşıqı ol, “re” və “ha”ya bax”).

Həmin qəzəldə təqdim olunan hərf qoşalıqlarının yaratdığı qrafikanı belə təqdim etmək olar:

“lam” və “be” - [ləb] dodaq لب

“re” və “be” - [Rəbb] Rəbb رب

“mim” və “ye” - [mey] mey می

“be” və “te” - [bot] büt بت

“nun” və “sin”, “mim” və “ye” Nəsimi نسیمی

Daşdığı rəmzi mənalarla zəngin bədii bənzətmələr yaradan hərfərin, şairin hürufilik ideyalarını poetik şəkildə əks etdirməsini, hərf adlarının yer aldığı poetik nümunələrə müraciət etdikcə aydın görmək olur.

3. Nəsiminin farsca “Divan”ında Qurani-Kərimin lüğət tərkibindən çox istifadə olunmuş, söz və tərkiblərə müraciət edilmişdir. Quran leksikəsindən olan sözləri poetik mətnə daxil edən şair müxtəlif poetik fiqurlara müraciət edir. Məsələn: “Nuh” dini antroponimini mətnə daxil edən şair “təlmih” poetik fiquru yaradaraq, Qurani-Kərimin “Nuh” surəsinə işarə edərək deyir:

کشتی چون نوح اگر داری ز طوفان غم مخور

چون بگردد کوه و صحرا سر بسیر طوفیان ما. (1, 190)

(Əgər Nuh kimi bir gəmin varsa, qəm yemə, Hətta tufanı-mız dağ və səhranı bürüsə də).

Nəsimi Qurani-Kərimin surələrinin adını poetik mətnə daxil edərək, çox şairanə və dərinmənalı bənzətmələr yaradır.

سورة قاف است رویش هر که آن مصحف نخواهد
گر چه کافر می نماید آیتی شی عجیب. (1, 40)

**(Bu müshəfi oxuyanın üzü Qaf surəsidir,
Əgər kafirlər ayəti şeyun əcib deyirlər).**

Beytdə həm də “Qaf” surəsinin ikinci ayəsinə işarə etməklə şair “təlmih” poetik fiquruna da müraciət edir:

بَلْ عَجَبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنذِرٌ مِنْهُمْ فَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا شَيْءٌ عَجِيبٌ

(Onlara öz aralarından xəbərdarlıq edən bir peyğəmbər gəlməsinə təəccüb edən kafirlər dedilər: “Bu çox qərribə bir şeydir”).

“Divan”da dini istilahlər ifadə edən sinonimlərə də müraciət olunmuşdur. Məsələn: şair Qurani-Kərimin birinci surəsi Fatihənin adlarından olan, onun sinonimi kimi işlənən “Ümmül-kitab” ifadəsini poetik şəkildə mətnə daxil etmişdir:

طره طرار زلفت سورة رحمان عرش

غمزه غمماز عينت معنى ام الكتاب (1, 36)

**(Zülfünün gözəl kəkili Rəhman surəsi və Ərşdir,
Gözünün işvəli qənzəsi “Ümmül-kitab”ın mənasıdır).**

Bu beytdə də yalnız Nəsimi nəzminə mənsub, Qurani-Kərim mətnindən bəhrələnən nadir bənzətmələri izləmək olar. “Divan”da belə bənzətmələrin zənginliyi əsərin əsas üslub özəlliklərindəndir. Təqdim edəcəyimiz növbəti beytin hər misrasında şair Qurani-Kərim mətninə müraciət etmiş, poetik bənzətmələr yaratmışdır:

عروة الوثقى كه عارف خواندش حبل المئين

سورة والليل زلف آيت گيسوى اوست. (1, 73)

**(Arifin özünə həblül-mətin dediği ürvətül vüsğa
Ayəti onun saçı, “əl-Leyl” surəsi onun hörükləridir).**

“Divan”da bir çox peyğəmbərlərin adı çəkilmişdir. Həzrət Adəm, Nuh, İbrahim, Musa, Yunus, Yusif, Süleyman bu qəbil adlardır. Bu adlarla bağlı beytlər mütləq “təlmih” poetik fiquruna nüfuz edir, müəyyən dini, tarixi hadisə, rəvayət və dastanlara

işarə edirlər. Məsələn: aşağıdakı beytdə quşların dilini bilən Süleyman peyğəmbərə, “Həml” surəsində adı çəkilən hüdhüdə işarə vardır.

مرا تا هدهد دل شد رسول نامه عشقت
ز آصف بسته ام صفها سليمانم بجان تو (1, 278)

(Könül hüdhüdü sənin eşq məktubunun elçisi olduğu üçün, Asəfə səflər düzmüşəm, Süleymanın canına and olsun).

“Divan”da Qurani-Kərimdən olan söz və ifadələrlə yanaşı, müxtəlif mövzular da poetik şəkil alır. Belə mövzulardan işlənmə tezliyi ilə seçilən Qiyamət mövzusu. Şair yarın qara zülfünə işarə edərək deyir:

زدم بدامن زلف تو دست و روی سپیدم
که روز حشر جز این نامه سیاه ندارم. (1, 218)

(Əlimi və ağ üzünü sənin zülfünün ucuna toxundurdu, Çünki Qiyamət günü bu qara namədən başqa heç nəyim yoxdur).

4. Farsca “Divan”da şairin türk “Divan”ı ilə səsləşən məqamlar əsərin özəlliklərindəndir. Şairin məşhur:

**“Məndə sığar iki cahən, mən bu cahənə sığmazam,
Gövhəri la məkan mənəm, kövnü məkanə sığmazam”**

mətləli qəzəlinin ahəng və məzmununu xatırladan farsca “Divan”dakı “sığmaram” rədifli bir qəzələ nəzər salaq:

من گنج لامکانم در لامکان نگنجم
برتر ز جسم و جانم در جسم و جان نگنجم. (1, 236)

**(Mən qeyb aləminin xəzinəsiyəm, məkana sığmaram,
Bədən və candan üstünəm, bədənə və cana sığmaram).**

Qəzəllərin əksər qafiyə daşıyan sözləri ortaqdır: can, güman, kan, bəhrükan, neşan, zəman, bəyan, dəhan, zəban. Bu qəzəllər, sanki bir-birini tamamlayır. Həmin qafiyəli beytlərin məzmun və poetik təşkili də oxşardır. Məsələn:

**Ərşlə fər şü kafü nun məndə bulundu cümlə çün,
Kəs sözünü və əbsəm ol, şərhü bəyanə sığmazam.**

من سر کاف و نونم من بی چرا و چونم
خاموش ولا تحرک من در بیان نگنجم. (1, 236)

**(Mübahisəsiz mən “kaf” və “nun”əm,
Sus, sakit ol, mən bəyana sığmazam).**

Bəhs etdiyimiz qəzəllərdə həmqafiyə olan, lakin məzmunca fərqlənən beytlər də vardır. Belə beytlər, sanki bir-birinin davamıdır. Məsələn:

**Nar mənəm, şəcər mənəm, ərşə çıxan həcər mənəm,
Gör bu odun zəbanəsin, mən bu zəbanə sığmazam.**

من جانم ای نسیمی ، یعنی دم نعیمی
در کش زبان ز وصوم من در زبان نگنجم. (1, 236)

Nəticə

Nəsiminin farsca “Divan”ı farsdilli şeirdə linqvopoetik özəllikləri ilə seçilən bir əsərdir. İlk növbədə, Nəsiminin farsca “Divan”ı farsdilli şeir tarixində yeganə hürufi divanıdır. “Divan”da” İraq səpkinin xüsusiyyətləri özünü göstərir. Eşq tərənnümü, irfani məzmunlar, fəraq təlaş, könül dünyasına nüfuz, İslam maarifinə diqqət, məşuq məqamının yüksəkliyi, elmə qiymət kimi xüsusiyyətlər əsərin məzmununda aparıcı məqamlardandır. Şair dəfələrlə “Divan”da Fəzlullahi Hürufini anmış, On İki İmamı, Həzrət Əlini vəsf etmişdir. Həcmcə ana dilində olan divanından kiçik olan bu əsərdəki şeirlər yığcamlığı ilə də fərqlənirlər. “Divan”da” məsnəvi, qitə, qəzəl, tərəcibənd, müstəzad, rübai kimi şeir növləri yer almışdır. “Divan” linqvopoetik cəhətdən maraqlı doğuran, orijinal özəlliklərə malik bir əsərdir.

Farsca “Divan”ın leksikasının ən səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri şairin poetik mətnin təşkilində qoşa sözlərə geniş yer verməsidir. “Divan”ın lüğət tərkibində zəngin poetik funksiyası ilə seçilən söz qruplarından biri də bədən üzvlərinin adını bildirən

somatizmlərdir. “Divan”da işlənmə tezliyi diqqəti cəlb edən həmcins sözlər də əsərin lüğət tərkibinin özəlliklərindəndir.

“Divan” üslub özəllikləri ilə də seçilir. Məsələn: orijinal təkrar növü olan kəkələməyə divan ədəbiyyatında çox nadir hallarda rast gəlmək olar. Bəhs etdiyimiz əsərdə bu təkrar növünün xoş ahəngə malik maraqlı nümunələri vardır. “Divan”da Qurani-Kərim mətnindən bəhrələnən, nadir bənzətmələr, təlimhləri izləmək olar. Nəsiminin farsca “Divan”ında türkcə “Divan”ı ilə də səsleşən məqamlar vardır. Şairin farsca “Divan”ı söz sənətinin gözəl nümunəsidir.

“Əgər şair söz səltənətinə hakimliyi bacarmırsa, hövsələ ilə söz seçmək qabiliyyətinə malik deyilsə, könüllərə yol tapa bilməz” (6, 51). Nəsiminin farsca “Divan”ı könüllərə yol tapa bilən bir nəzmdir.

ƏDƏBİYYAT

1. سید عماد الدین نسیمی ، دیوان فارسی ، با مقدمه حمید محمدزاده ، باکو، آذر نثر ۱۹۷۲
2. زندگی و اشعار سید عماد الدین نسیمی ، به کوشش یدالله جلالی پنداری ، نشر نی
3. فنون بلاغت، همایی، جلال الدین؛ تهران، طوس، ۱۳۶۱
4. Хазрат Инаят Хан. Мистицизм звука. М.: Сфера, 1997.
5. دیوان فارسی سید عماد الدین نسیمی (به مناسبت چاپ تصحیح جدید دیوان فارسی نسیمی) www.navidazerbaijan.ir > News1755
6. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа. М. Наука, 1973.

д-р филол. наук Шафаг Алибейли

ОСОБЕННОСТИ «ДИВАН»-а НАСИМИ НА ПЕРСИДСКОМ ЯЗЫКЕ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются характерные особенности «Диван»-а Насими на персидском языке, связанные с языком, стилями и темами.

1. В «Диван»-е копулятивные слова отличаются своей поэтической функцией.

2. Преимущественное место в лексике «Диван»-а занимают соматизмы, указывающие на части тела.

3. В «Диван»е часто встречаются однородные слова

4. Для «Диван»-а характерен оригинальный вид повтора «заикание».

5. В «Диване» поэтическая позиция буквенных имен очень широка.

6. Поэт многократно обращался к лексике Священного Корана.

7. Существуют похожие моменты в «Диван»-ах поэта на персидском и тюркском языках.

***Ключевые слова:** Насими, «Диван» на персидском языке, стиль, Священный Коран, аллюзия, уподобление, повтор, копулятивные слова, соматизмы.*

Doctor of Philological Sciences Shafag Alibayli

FEATURES OF “DIVAN” BY NASIMI IN PERSIAN LANGUAGE

SUMMARY

The article discusses the features of “Divan” by Imameddin Nasimi in Persian language related to language, styles and themes:

1. In the “Divan” in Persian language copulative words are distinguished by their multifaceted poetic function.
2. The predominant place in the vocabulary of "Divan" is occupied by somatisms that indicate parts of the body.
3. In “Divan”, homogeneous words have a high frequency.
4. The original form of the repetition of “stuttering” is characteristic of “Divan”.
5. Wide poetic position of the letter names in the "Divan".
6. The poet has repeatedly accessed the vocabulary of the Noble Qur'an.
7. There are similar moments in the Persian and Turkic “Divan” of the poet.

Keywords: *Nasimi, Persian “Divan”, style, the Noble Quran, allusion, assimilation, repetition, copulative words, somatisms*

NƏSİMİ YARADICILIĞINDA TUYUQ JANRININ YERİ

*fil.e.d. Ataəmi Mirzəyev,
AMEA Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutunun baş elmi işçisi
ataemi@rambler.ru*

XÜLASƏ

Məqalədə göstərilir ki, İmadəddin Nəsiminin (1369-1417) ana dilində yazdığı divanda qəzəldən sonra müraciət etdiyi janr tuyuqdur. Türk ədəbiyyatında bu janrda ən çox əsər yazan şair Nəsimi olmuşdur. Şairin uzun illər tuyuqları rübai kimi öyrənilmiş, nəşr olunmuş kitablarında “Rübailər” başlığı ilə çap edilmişdir. Məqalədə öncə tuyuq janrının rübai ilə ortağ və fərqli cəhətləri üzə çıxarılmış, şairin tuyuqları janr xüsusiyyətləri, forma və sənətkarlıq baxımından tədqiqatə cəlb edilmişdir. Daha sonra Nəsiminin tuyuqları mövzu və məzmun baxımından təsnif edilərək təhlil olunmuş, şairin bu janrda göstərdiyi özünəməxsus poetik üslub üzə çıxarılmışdır.

Açar sözlər: Nəsimi, divan, janr, tuyuq, vəzn.

Giriş

Orta dövr Azərbaycan ədəbiyyatının qüdrətli nümayəndələrindən olan İmadəddin Nəsimi (1369-1417) ədəbiyyat tariximizdə həm fəlsəfi şeirin banisi, həm də məhəbbət və gözəllik nəğməkarı kimi tanınır. Şairin yaradıcılığında lirik duyğuların tərənnümü ilə hürufilik ideyalarının təbliği vəhdət təşkil edir. Nəsimi klassik Şərq ədəbiyyatına məxsus zəngin şeir janrları və poetik vasitələrdən istifadə ilə özünün lirik və fəlsəfi fikirlərinin bənzərsiz dildə ifadə

edilməsinə nail olmuşdur. Şairin Azərbaycan-türk divanında qəzəldən sonra ən çox müraciət etdiyi ədəbi janr tuyuqdur.

Klassik türk ədəbiyyatına məxsus janr olan tuyuq əruz vəzninin rəməl bəhrinin *fa'ilAtün fa'ilAtün fa'ilün* qəlibində yazılan, daha çox "aaba" şəklində qafiyələnən və dörd misradan ibarət şeir növüdür. Tuyuq ilə rübai arasında eynilik çoxdur. Bu, özünü misra sayı və qafiyə baxımından daha qabarıq göstərir. Bütün misraları həm qafiyə olan tuyuqlar da vardır ki, onlar "müsərra tuyuqlar" adlanır. Tuyuqlarda qafiyələnmə bəzən "abab" şəklində də olur. Bu janrda qafiyələr, adətən, cinas sözlərdən ibarət olsa da, qafiyələri cinas olmayan tuyuqlar da vardır.

Azərbaycan divan ədəbiyyatında tuyuq dedikdə, ilk olaraq iki şair – Qazi Bürhanəddin (1344-1398) və İmadəddin Nəsimi yada düşür. Sonrakı yüzilliklərdə tuyuq yazan şairlər olmuşdur ki, onlar arasında Cahan şah Həqiqi (1405-1467), Şah İsmayıl Xətai (1487-1524) və Məsihi (1575-1656) kimi sənətkarların adlarını çəkmək olar.

Nəsiminin tuyuqları: nəşri və poetik biçimi

Nəsiminin ana dilində yazdığı tuyuqların sayı əlyazma nüsxələrində, elmi-tənqidi mətnlərdə və çap variantlarında müxtəlifdir. Şairin 1926-cı ildə Salman Mümtaz tərəfindən nəşr edilən əsərləri arasında 170 (3, 199-218), 1973-cü ildə Cahangir Qəhrəmanov tərəfindən hazırlanmış Nəsimi əsərlərinin elmi-tənqidi mətnində 234 (5, II/361-480), 1973-cü ildə akademik Həmid Araslının tərtibi ilə çap olunan seçilmiş əsərlərində 330 (6, 573-613), 2004-cü ildə latın qrafikası ilə nəşr olunmuş əsərləri içərisində 326 (7, II/263-304), türk alimi Hüseyn Ayanın hazırladığı elmi-tənqidi mətnə isə 315 (4, 801-859) tuyuq vardır. Sonradan türk alimləri Ömər Zülfe tərəfindən şairin çap olunmamış 16 (9, 123-134), Fatih Köksal tərəfindən isə 2 (2, 101-102) tuyuğu aşkar edilmişdir. Beləliklə, aydın olur ki, elm aləminə Nəsiminin 333 tuyuğu məlumdur.

Təəssüflər olsun ki, uzun illər Nəsiminin tuyuq janrında yazdığı dördlülklər "Rübailər" başlığı ilə şairin əsərləri sırasına daxil edilmişdir. Nəsimi əsərlərinin Salman Mümtaz nəşrində şairin tuyuqları

“Rübailər” (3, 199), Cahangir Qəhrəmanovun hazırladığı elmi-tənqidi mətnində “Rübailər” (5, II/361), Həmid Araslı tərəfindən tərtib edilmiş nəşrində “Rübailər və tuyuqlar” (6, 573) başlığı ilə verilmişdir. Beləliklə, məlum olur ki, Nəsiminin tuyuqlarına formal olaraq yanaşılmış, rübai adı ilə əsərləri sırasında nəşr edilmişdir. Bu məsələyə ilk dəfə əruzşünas alim Əkrəm Cəfər diqqət yetirmiş, Nəsimi dördlülərinin əruzun rəməl bəhrində yazıldığı üçün rübai deyil, tuyuq olduğunu müəyyənləşdirmişdir (1, 107). Məlumdur ki, tuyuqdan fərqli olaraq, rübai əruzun həzəc bəhrində yazılır.

Nəsimi əruz vəzninin mürəkkəb sisteminə dərinədən bələd olmuş, əsərlərində ondan böyük bacarıqla istifadə etmişdir. Şair, hətta bəzi şeirlərinin sonunda, o cümlədən iki tuyuğunda şeirin aid olduğu bəhrin təfilələrini də vermişdir. Örnək olaraq aşağıdakı tuyuğa diqqət edək:

*Ey yüzün ayatı ənvari-sifat,
Zülfü xalın sureyi-vəlmürsəlat.
Ayağın tozuna dəyməz kainat
FA'ilAtün fA'ilAtün fA'ilAt (7, II/264).*

Buradan da məlum olur ki, şair tuyuqlarını rəməl bəhrində qələmə almışdır. Bu faktın özü Nəsiminin yazdığı dördlülərin rübai deyil, tuyuq olduğunu təsdiqləyir.

Tuyuq janrında yazılmış əsərlər üçün təxəllüsün işlənməsi səciyyəvi olmasa da, bəzi hallarda şairin təxəllüsü verilən tuyuqlar da vardır. Nəsiminin 6 tuyuğunda təxəllüs işlənmişdir. Onlardan birinə nəzər salaq:

*Ay ilə günəş üzün heyranıdır,
Mişk ilə ənbər saçın tərzanıdır,
Çün Nəsimi aləmin sultanıdır
Dövr anın, dövrən anın dövranıdır (7, II/270).*

Tuyuqlarda qafiyələr çox vaxt cinas sözlərdən ibarət olur. Nəsimi tuyuqlarının böyük bir qismi cinas qafiyəlidir. Örnək olaraq aşağıdakı tuyuğu nəzərdən keçirək:

*Adımı Həqdən Nəsimi yazərəm
Bil bu mə'nidən nə siməm, ya zərəm.
Həm büti-uşadıcı, həm Azərəm,
Həm hidayət eylərəm, həm azərəm* (7, II/288).

Göründüyü kimi, şair bu tuyuqda iki tam cinas qafiyə işlətmişdir. İlk misradakı “yazərəm” sözü “yazmaq” anlamındadır. İkinci misradakı “ya zərəm” ifadəsində “ya” bölüşdürmə bağlayıcısı kimi, “zərəm” isə “qızıl” mənasında işlədilmişdir. Üçüncü misrada “Azərəm” xüsusi isim, dördüncü misradakı “azərəm” isə “od, alov” anlamını ifadə edir.

Nəsiminin qələmə aldığı 333 tuyuqdan 302-si qafiyə baxımından (aaaa) müsərradır, yəni bütün misralar bir-biri ilə həm qafiyədir. Aşağıdakı örnəyə diqqət edək:

*Mürdəyə canlar nisar eylər dilin,
Kafü nundan yoxu var eylər dilin,
Bülbülü aşiqi-zar eylər dilin
Kim, ənləhdə qərar eylər dilin* (7, II/285).

Müsərra tuyuqlar Nəsimidən sonra bir ənənə şəklini almış, türk ədəbiyyatında yazılan tuyuqların əksəriyyəti müsərra qafiyəli olmuşdur.

Nəsimi tuyuqlarının mövzu baxımından təsnifatı

Nəsiminin tuyuqları mövzu baxımından zəngin və rəngarəngdir. Onlar içərisində saf məhəbbətin tərənnümünə həsr olunmuş örnəklər ayrıca yer tutur. Bu baxımdan, lirik qəhrəmanın sevgilisinə heyranlığını ifadə edən aşağıdakı örnək diqqətə layiqdir:

*Ey yüzündən hurü ğılman münfəil,
Ey qaşından mahi-taban münfəil,
Ey ləbindən abi-heyvan münfəil,
Ey xəbindən vərdü reyhan münfəil* (4, 837).

Şairin təsvir etdiyi gözəl o qədər qənirsizdir ki, onun üzündən huri və qılman (cənnətdə xidmət edən gözəl qız və oğlan), qaşından işıq saçan ay, dodağından dirilik suyu, üz cizgisindən qızılgül və reyhan utanır, xəcalət çəkir.

Eləcə də aşağıdakı tuyuq lirik qəhrəmanın keçirdiyi hiss və həyəcanların, səmimi duyğuların parlaq ifadəsidir:

*Könlüm oldu eşqinin avarəsi,
Qəmzənin getməz cigərdən yarəsi.
Dərdimə çox istədim dərman, vəli
Yox imiş lə'lindən özgə çarəsi* (7, II/304).

Nəsiminin tuyuqları arasında ilahi eşqin əsas mövzu kimi götürüldüyü nümunələr də çoxdur. Şair tuyuqlarında mütləq sevgili sayılan Allaha olan eşqi də ifadə etmiş, Uca Tanrıya qovuşma yolunun eşq ilə mümkünliyünü göstərmişdir:

*Eşq ilə gəldi cəmiyi-ənbiya,
Eşqdir seyrü süluki-övlia.
Eşq ilə yola girərlər biriya,
Eşq ilə vasil olurlar Tanrıya*
(7, II/263).

Nəsiminin tuyuqlarının böyük bir qismi hürufilik dünyagörüşünün ifadəsinə həsr edilmişdir. Bu baxımdan, aşağıdakı tuyuq ən səciyyəvi örnək sayıla bilər:

*Bulmuşam Həqqi, ənalhəq söylərəm,
Həq mənəm, Həq məndədir, Həq söylərəm.
Gör bu əsrarı nə müğləq söylərəm,
Sadiqəm qövlümdə, səddəq söylərəm* (4, 837).

Şair tuyuqlarında sevgilinin gözəlliyini verərkən hürufiliyə dayanan ifadə vasitələrinə geniş yer ayırmışdır.

Məlumdur ki, hürufiliyə görə, insanın üzü digər canlılarda olmayan iki özəlliyə malikdir; bunlardan biri 28 və 32 hərfin xətlər şəklində üzdə təzahür etməsi, digəri isə 28 və 32 hərfin üzdə olan ağızla, yəni dillə tələffüzünün mümkün olmasıdır. Bu baxımdan, şairin “Yüzün” rədifli 18 tuyuğunun olması deyilənlərin məntiqi nəticəsi kimi özünü göstərir:

***Fəzli-Həqqin “Cavidan”ıdır yüzün,
Aləmin doğru nişanıdır yüzün,
Əhli-ə’rafə məanıdır yüzün,
Bütprəstin şəm’i-xanıdır yüzün (7, II/281).***

Təqdim olunan örnəkdə Fəzlullah Nəimi və onun “Cavidan-namə” əsərinin xatırlanması da təsadüfi sayılmamalıdır.

Hürufilik təliminə görə, varlığın meydana gəlməsində hərf və söz xüsusi önəm daşıyır. Eləcə də hürufilikdə 4, 7, 14, 28, 32 (dörd ünsür, dörd müqəddəs kitab, dörd mələk, bəsmələ yeddi hərfdir, “Fatihə” surəsi yeddi ayədir və s.) sayları xüsusi yer tutur. Bu baxımdan, yenə şairin “Yüzün” rədifli başqa bir tuyuğu diqqətəlayiqdir:

***Ayəti-sə’bül-məsanidir yüzün,
Otuz ikinin nişanıdır yüzün.
Baği-cənnət ərgəvanıdır yüzün,
Mehrü mahın ərməganıdır yüzün (4, 827).***

Burada 32 rəqəmi “Nəsiminin hürufilik mövqeyindən şərh etdiyi təcəlli anlayışının ifadələridir. Otuz iki hərf, şairə görə, Xalığın bəyanıdır” (8, 176).

Nəsiminin tuyuqları içərisində Həzrət Əliyə həsr edilmiş nümunələr də vardır. Məlumdur ki, hürufiliyin dayandığı əsas məzhəb şiəlik olmuşdur. Bu baxımdan, Nəsiminin tuyuqları içərisində Həzrət Əliyə sevgi və məhəbbətlə yoğrulmuş nümunələr də şiəliyin hürufiliyin dini qaynaqlarından olduğunu təsdiqləyir. Şairin Həzrət

Əliyə həsr olunmuş tuyuqları, heç şübhəsiz, Əhli-Beytə vurğunluqdan, əqidə və məsləkdən gələn bir məhəbbətin təzahürü kimi özünü göstərir. Təəssüf ki, sabiq sovet dönəmində Azərbaycanda Nəsiminin nəşr olunmuş kitablarına şairin dini mövzularda yazdığı şeirlər, o cümlədən tuyuqlar daxil edilməmişdir. Nəsiminin Həzrət Əliyə həsr olunmuş aşağıdakı tuyuğuna diqqət yetirək:

*Nari-Musavü asadur şah Əli,
Afitabi-kibriyadur şah Əli.
Ayəti-Həqnümadur şah Əli,
İbtidavü intəhadur şah Əli (4, 855).*

Nəsiminin tuyuqları bədii sənətkarlıq cəhətdən də seçilən örnəklərdir. Şair tuyuqlarında divan şeirinə məxsus ahəng ünsürləri və poetik fiqurlardan istifadə edərək, kamil sənət nümunələri yaratmışdır.

*Şol boyu rə'naya verdim könlümü,
Şol gözü şəhlaya verdim könlümü,
Şol günəş simaya verdim könlümü,
Şol üzü çün aya verdim könlümü (7, II/299).*

Təqdim olunan bu müsərra tuyuq bir neçə cəhətdən diqqət çəkir. “Şol” sözünün bütün misraların əvvəlində təkrir kimi işlənməsi nümunənin səslənməsinə xüsusi ritm verir; bütün misraların sonunda təkrarlanan iki sözdən ibarət “verdim könlümü” rədifi isə ondakı ahəngi tamamlayır. Eləcə də misralardakı sözlərin say bərabərliyi və vəzn uyğunluğu nümunəyə xüsusi melodiya qatmış olur. Bütün misralarda işlənən silsilə təşbəhlər nümunəni poetik cəhətdən qüvvətləndirərək təkrarsız sənət örnəyinə çevirir. Bu isə az sözlə həm bitkin fikir ifadə etməyin, həm də poetik cəhətdən bənzərsiz sənət örnəyi yaratmağın Nəsimi modeli kimi dəyərləndirilə bilər.

Nəticə

Beləliklə, Nəsiminin tuyuqları ilə tanışlıq göstərir ki, bu janr türk ədəbiyyatına Qazi Bürhanəddin yaradıcılığı ilə gəlsə də, özünün ən yüksək inkişaf mərhələsinə Nəsimi yaradıcılığı ilə çatmışdır. Bu inkişaf və təkamül özünü həm forma, həm də məzmun və mündəriçə baxımından daha aydın şəkildə göstərir. Təsadüfi deyil ki, türk ədəbiyyatında tuyuq janrının sonrakı inkişafı, bilavasitə, Nəsimi təsiri ilə bağlı olmuş, yazılan əksər nümunələrdə onun qafiyə və rədiflə-rindən istifadə edilmişdir. Nəsiminin tuyuqlarında yer alan mövzulara digər sənətkarlar da müraciət etmiş, onun tuyuqları, bir növ, bu janrda yazılan əsərlər üçün örnək rolunu oynamışdır.

Tədqiqatlar göstərir ki, Nəsiminin tuyuqları mövzu, məzmun, ideya, dil-üslub və şeiriyət baxımından onun digər janrlarda yazdığı əsərlərlə yaxından əsləşir. Həmin janrda olan örnəklərin tədqiqi bu janrın özünəməxsus xüsusiyyətlərini, anadilli ədəbiyyatımızda işlən-mə tarixini, mövzu və forma cəhətdən rəngarəngliyini, Nəsiminin bu janra gətirdiyi yeniliyi öyrənmək baxımından ayrıca əhəmiyyət kəsb edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Cəfər Ə. Nəsimi şeirinin vəznü. / İmadəddin Nəsimi (Məqalələr məcmuəsi). Bakı, 1973, s.76-108.
2. Köksal M.Fatih. Seyyid Nesimi'nin Yayımınmamış Şiirleri. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 2009-50, s.77-135.
3. Mümtaz S. Seyid İmadəddin Nəsimi. Bakı: Kommunist, 1926 (ərəb əlifbasında).
4. Nesimi. Türkçe Divanının Tenkitli Metni (Hazırlayan: H.Ayan). Ankara, 2014.
5. Nəsimi İmadəddin. Əsərləri. 3 cilddə (Elmi-tənqidi mətni tərtib edən: C.Qəhrəmanov). Bakı, 1973.
6. Nəsimi İmadəddin. Əsərləri (Tərtib edən: H.Araslı). Bakı, 1973.

7. Nəsimi, İmadəddin. Seçilmiş əsərləri. 2 cilddə (Tərtib edən: H.Araslı). Bakı, 2004.
8. Şıxıyeva S. “Otuz iki” sayının bədii-fəlsəfi məna tutumu (Nəsimi şeiri əsasında) / Sivilizasiya, Bakı Avrasiya Universiteti. Bakı, 2016, № 3, s.172-190.
9. Zülfe Ö. Seyyid Nesimi'nin Tuyğlarına Ek. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 4, Aralık, 2005, s.121-135.

д-р филол. наук Атаами Мирзоев

МЕСТО ЖАНРА ТУЮГ В ТВОРЧЕСТВЕ НАСИМИ

РЕЗЮМЕ

В статье указывается, что в диване Имадеддина Насими (1369–1417), написанном на родном языке, после газели самым часто употребляемым жанром является туюг. В тюркской литературе этот жанр чаще всего встречается в произведениях Насими. Но долгие годы туюги поэта относили к рубайи, и выходили под названием «Рубайи» в его изданных книгах. В статье сначала выявлены общие и отличительные особенности жанров туюг и рубайи. Туюги поэта исследованы в плане особенностей жанра, формы и художественности. Также туюги Насими классифицированы и анализированы в плане темы и содержания, рассмотрен своеобразный поэтический стиль Насими, проявленный в этом жанре.

***Ключевые слова:** Насими, диван, жанр, туюг, метр*

Doctor of Philological Sciences Ataemi Mirzayev

THE PLACE OF TUYUGH IN NASIMI'S CREATIVITY

SUMMARY

The article mentions that the genre tuyugh is the most used genre after ghazal in the Divan written by Imadeddin Nasimi (1369-1417) in native language. Nasimi is the poet who wrote the most works in this genre in the Turkish literature. However for years, tuyughs by the poet have been studied as a rubai (quatrain), and published with the title "Rubai" in his books. In the article first similar and different features between the genres tuyugh and rubai (quatrain) have been explained, and poet's tuyughs have been involved in the study in terms of genre, form and mastery. Then tuyughs written by Nasimi have been analysed by classifying in terms of theme and content, and poet's style in this genre has been revealed.

Keywords: *Nasimi, divan, genre, tuyugh, meter*

NƏSİMİ YARADICILIĞINDA İNSANIN İRFANI, DİNİ VƏ DÜNYƏVİ DƏRKİ

*fil.f.d., dos. Səadət Şıxıyeva,
AMEA akad. Ziya Bünyadov adına
Şərqşünaslıq İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi, Nəsimi qrupunun rəhbəri
shikhiyevas@gmail.com*

XÜLASƏ

Təkcə Nəsimi şeirində deyil, ümumiyyətlə, sufi ədəbiyyatında insanın ali bir varlıq və şərəfli bir yaradılış kimi dərkə mərkəzi yer tutur. Nəsiminin nəzərində insan həm cismani varlığı, həm də cismində baş verən dəyişiklikləri etibarilə kainatın bir parçasıdır. Nəsiminin yaradıcılığında, ümumiyyətlə, maddi aləmlə qeyb aləmini əlaqələndirən, bu dünya və o dünya arasında üçüncü aləm olan insanın yerini müəyyənləşdirən bir üçlük anlayışı (can, cahan və canan) və bu üçlüyün münasibəti ön plandadır.

Açar sözlər: insan, Aləm, Allah, makrokosm, mikrokosm.

Giriş

Şəxsiyyətinin şöhrəti Balkan ölkələrindən Hindistan və ərəb torpaqlarına qədər yayılan, bu böyük coğrafiyada söz ustalarının özlərinə nümunə saydığı Seyid İmadəddin Nəsiminin adı çəkildikdə ilk olaraq gözümüz önünə *şair, hürufi, sufi* və *mütəfəkkir* gəlir. Azərbaycanın bu dahi şairinin şəxsiyyəti indiyədək mövcud təsəvvürlərin hüdudlu çərçivəsindən fərqli olaraq çox yönlüdür:

Nəsimi həm də *Quran təfsirçisi, arif, nasir, tərcüməçi, poetika və musiqi elminin bilicisi, şahmatın fəlsəfəsinə bələd* olan nadir şəxsiyyətlərdəndir. Bundan başqa, Nəsimi *hürufilik təriqətinin şeyxi* və fəaliyyətinin ictimai-siyasi xarakterliliyi baxımından *ictimai*

xadimdir. Mütəfəkkir şairin *şəhidliyi* ona təkcə *əzabkeş* deyil, həm də bir *qəhrəman* statusu qazandırdı.

Şairin şəxsiyyətinin bu çoxcəhətliliyi və yaradıcılığının zəngin ideya istiqamətləri çox zaman araşdırmalarda nəzərə alınmamış, daha çox onun ideya istiqamətlərinin tədqiqinə meyllənilmişdir. Azərbaycan ədəbi və fəlsəfi fikir tarixində xüsusi yeri olan Seyid İmadəddin Nəsiminin yaradıcılığının ideoloji yöndən öyrənilməsinə XX əsrdə xüsusi diqqət yetirilib. Tədqiqatların çoxunda şairin dünyagörüşü, fəlsəfi baxışları, təsəvvüf və irfan barədə düşüncəsi ətrafında fikir dolaşığı mövcuddur. Bunun bir səbəbi müəlliflərin orta çağ insanını anlamaq, onun düşüncə səviyyəsinə yaxınlaşmaq və müasir oxucu ilə onun arasında fikri körpü qurmaq əvəzinə, orta çağ insanını öz müasiri və bəzən elə özü kimi danışdırmağa cəhdidir. Bu kimi hallar isə təbii ki, elmi və məntiqli nəticələrə gətirib çıxara bilməz.

Bunu da qeyd etməliyik ki, insanlar yüzillər boyu Seyid İmadəddin Nəsiminin sirli deyim təsiri bağışlayan bir çox sözüne heyran olmuşlar. Elə buna görə də onların bir qismi özündə onun kəlamlarını açmaq qüdrəti olduğuna inanmış və inandırmaq istəmişlər. Çox zaman Nəsiminin düşüncəsi özünütəsdiq vasitəsi kimi istifadə olunmuşdur. Nəsimini şairin deyil, tədqiq edən öz bilik səviyyəsinə uyğun təhlil və tədqiq cəhdi nəticə etibarilə elmi əsas olmayan, ciddi özül üzərində durmayan təhrifli düşüncələrə yol açır. Belə bir yanılma və yanıltmalara Nəsiminin insan fəlsəfəsini, eləcə də onun görüşlərində insanın yerini tədqiq etdikdə də rast gəlirik.

1. Humanizm, yoxsa Allahmərkəzli düşüncənin ifadələri?

Qeyd etməliyik ki, Azərbaycan ədəbi və fəlsəfi fikir tarixində xüsusi yeri olan Nəsiminin poetik-fəlsəfi yaradıcılığının siyasi ideologiyaya uyğun öyrənilməsinin əsası Orta əsrlərdən qoyulsa da, XX əsr Azərbaycan elmi mühitində tendensiyalılıq daha ön plana keçdi. Bu tərzdə məqsədyönlü və birtərəfli yanaşma isə tədqiqatların çoxunda şairin dünyagörüşü, fəlsəfi əqidəsi, təsəvvüf və irfan

barədə düşüncəsi ətrafında fikir dolaşığı yaratdı... Bu mübahisəli məqamlardan biri də şairin humanizmlə əlaqələndirilməsində özünü göstərir.

Məlum olduğu kimi, İntibah dövrü fəlsəfəsi insanı bir canlı varlıq olaraq müstəqil subyekt kimi öyrənir. Nəsiminin fəlsəfi görüşləri isə Orta çağ İntibah dövrü Avropa filosoflarının dünya-görüşündən fərqli şəkildədir: mütəfəkkirin insana baxışı insan-mərkəzli deyil, irfani-dini düşüncəsinə uyğun olaraq, Allah mərkəzlidir. Şairə görə, insana ali məqam qazandıran ilahi ruhdur. Ümumiyyətlə, onun diqqət mərkəzində duran mövzular insan ruhunun (“*can*”) Allaha (“*canan*”) məhəbbəti, Ona qayıtmaq arzusu, ruhun Yaradanla ilahi vəhdəti və mütləq həqiqətin mahiyyətini dərk etməkdir.

Qeyd etməliyik ki, Nəsiminin insana baxış bucaqlarında islami, irfani, hürufilik və dünyəvi baxımdan dəyərləndirmələri görmək mümkündür və bu baxışların hər birində şairənə yozum ön plandadır. İndi isə şairin hər bir baxış bucağını ayrı-ayrılıqda şərh edək.

2. İnsana irfani baxış və insani-kamil anlayışı.

Hürufilik və Nəsimi yaradıcılığının qaynaqlandığı mütəfəkkirlərdən biri də İbn Ərəbidir. Onun təsiri daha çox vəhdəti-vücut konsepsiyası və insani-kamil ideyasının ifadəsində üzə çıxır. Bu paralelliklərdən birinə nəzər salaq. O, yaradılmışın alisi olan varlığı – insani-kamili “kitab” olaraq qəbul edir. Analoji qənaətlər Fəzlullahın təlimində də yer alır. Hürufiliyin mürsidinə görə, insan Tanrının məktubudur (8¹, 144). “Adəm ilahi kitabdır, ilahi bir məktubdur...” (8, 78). “Biz Tanrının kəlmələriyə” (8, 143). Nəsimi deyir:

***Adəmin vəchidir Allahın kitabı, uş kitab,
Ey kəlamüllahə münkir xəf minəllahül-qəyur*** (3, 508).

---

¹ “Cavidannamə”dən gətirdiyimiz örnəklər Sadeq Keyanın bu əsər əsasında hazırladığı müntəxəbatdandır.

Nəsimi şeirində insan, İbn Ərəbi və Fəzlullahın görüşlərinə uyğun olaraq, bir kitabə olduğu üçün həm də bütün qissələrin toplusu kimi təqdim olunur. Məsələn: Musa peyğəmbərə görünən od, yəni insanı Allaha doğru yönləndirən yol insanın surətindəki kitabə – yazıdır. Bəzən bu yazı 32 sayı vasitəsilə bildirilir:

*Vəchi-adəmdə otuz iki odu
Musiyə söylədi ənəllah nar (3, 550).*

İbn Ərəbinin İsmi-Əzəmi insani-kamillə əlaqələndirməsinə də hürufilikdə diqqət yetirilmişdir. O, insanın İsmi-Əzəm, yəni Allahın böyük adı olduğunu bildirir. Nəsimi də eyni mövqedən deyir:

*Çün əzəldən qüdrət əli biqələt,
Üzünə nəqş eylədi sivü dü xət.
İsmi-əzəm cameyi-zatü sifət
Bəllidir “fi surəti-şəbi-qətət (3, 590).*

Daha bir səsleşmə örnəyi Nəsiminin İbn Ərəbi kimi “ba” (“be”) hərfini insani-kamilin simvolu olaraq istifadəsidir. İbn Ərəbiyə görə, “ba” hərflər içində “xəvasül-xəvasın xülasəsi”dir (seçilmişlərin seçilmişinin mahiyyəti) və onun məqamı insani-kamilin məqamına uyğun gəlir (2, 97). Nəsimi eyni mülahizələri şeir dilinə çevirərək deyir:

Ol müshəfi-bayî-bəsmələ insani-kamildir kim, ol

Hər yerdə bilgil kim, yaqin ol əbi-insü can gəlir (3, 515).

---

² Çox maraqlı bir cəhətdir ki, Nəsimi “be” (“ba”) hərfini hər üç dildə (Azərbaycan türkcəsi, fars və ərəb) yazdığı şeirlərində mənalandırmış və bu hərfi insanla əlaqələndirmişdir. Farsca müstəzadında (6, 343) “ba” ilə insanın didəsi arasında fikri bağ qurur, əsmayi-hüsnanı sadaladığı tövhid xarakterli ərəbcə şeirində isə bismillahın “be” hərfinin fəzilətinə sığınır, onun xətrinə Tanrıdan bağışlanmasını diləyir (bax: 6, 382).

Nəsiminin bir sıra qəzəllərində “*insani-kamil*”i epitet və xitab olaraq istifadəsi, eləcə də bu ifadənin yer aldığı qəzəllərin məcazlar sistemi və ideya-məzmun xüsusiyyətləri çox zaman İbn Ərəbinin vəhdəti-vücut nəzəriyyəsi ilə yaxından səsleşir:

Mərhəbə, insani-kamil, canımın cananəsi
Aləmin cismi sədəfdir, sənmişən dürdanəsi... (3, 359).

Burada bir məqamı xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, insanın yaranışın alisi və şərəflisi olması ideyası, ümumiyyətlə, sufilikdə mərkəzi bir yer tutur. Görkəmli alim M.F.Köprülü yazır: “*Sufilik əqidələrinə görə, kainat mərkəz nöqtəsi olan insanda xətm olmuşdur. Kainatdakı mövcudat ilahi sifətlərdən ancaq biri və ya digərini əks etdirə bilir; halbuki insan cümləsinin cümləsidir, çünki ismi-əzəmin məzhəbidir...*” (4, 26).

3. İnsana hürufilik prizmasından baxış.

Çox zaman tədqiqatçılar olduqca zəngin poetik aləm olan Nəsimi “mən”inin mənə dəyişikliyi nəzərə almadan bunu yalnız insan-Allahın ekvivalenti kimi qəbul və qeyd edirlər. Mütəfəkkir öz “mən”inin ilahi qüdrətindən danışarkən, öləri insan varlığını deyil, onun ilahimənşəli, özündə əzəli xüsusiyyətləri qoruyan ilahi ruhunu (“*bülbüli-qüdsi*”...) nəzərdə tutur.

Burada bir cəhəti də xüsusi vurğulamaq istərdik ki, Nəsimi Yaradanla yaradılmışın əlaqəsindən sığ-sığ söz açsa da, onun şeirində ruh hər zaman Allahla vüsal halında təsvir olunmur və insan cismani mövcudluğu deyil, ruhu ilə mərhələ-mərhələ Haqqa doğru yüksəlir... Başqa sözlə, Xalqlə-məxluqun eyniyyəti daimi bir hal kimi göstərilir. Onun əsərlərindən aydın olur ki, ruhun Allahla vəhdəti dəyişməz və statik deyildir. Yaradana qovuşma ruhun təkamülünün ən ali mərtəbəsində baş verir.

Nəsimi ruhunun başlanğıc mərhələyə qayıdışını və ilahi qüdrətin əldə olunmasını müxtəlif yollarla ifadə edir. Məsələn: gül ləçəklərinin tökülməsi, incinin sədəfdən çıxması və s. bu niyyətin

ifadəsinə xidmət edir. Nəsimi şeirində özünün rəngarəng və çoxqatlı ifadəsini tapan sonuncu motiv – ruhun kamala yetib Allah mərtəbəsinə yüksəlməsi “inci”nin “sədəf”dən çıxması kimi də metaforikləşir. Fəlsəfiəsaslı bu motiv Nəsimi şeirində özünün rəngarəng və çoxsaylı ifadəsini tapmışdır:

***Sədəfdir cümlə məxluqun vücudu,
Vücudun ol sədəflər gövhəridir*** (7, I/110).

***İki aləmin vücudi ayağın tozuna dəgməz,
Bu sədəfdə kim bilür kim bu nə qiymətli gövhərdir*** (7, I/310).

Nəsiminin yaradıcılığında, ümumiyyətlə, maddi aləmlə qeyb aləmini əlaqələndirən, bu dünya və o dünya arasında üçüncü aləm olan insanın yerini müəyyənləşdirən üçlü anlayış (“can”, “cahan” və “canan”) və bu üçlüyün münasibəti ön plandadır. “Can” deyərkən bəzən insanın ruhu ilə cisminin vəhdətindən yaranan varlığı və onun kainatla əlaqəsi də nəzərdə tutulur. Nəsimiyə görə, insanın cismi kainatda baş verən dəyişiklikləri özündə əks etdirir. Elə buna görə də, “*hər nə yerdə, göydə var, adəmdə var*” (7, I/181), – deyir. Yəni onun nəzərində təsəvvüf fəlsəfəsinə uyğun olaraq, insan mikrokosm, kainat makrokosmdur. O makrokosmda, yəni Nəsiminin ifadəsi ilə desək, “*aləmi-kübra*”da baş verənlər kiçik aləmdə (“*aləmi-suğra*”) də öz inikasını tapır. Nəsimi deyir:

***Kövnü məkandır ayətim, zatə gedər bidayətim,
Sən bu nişanla bil məni, bil ki, nişanə sığmazam*** (7, I/552).

“Ayə” sözünün bir mənası da “nişanə”, “işarət” və “dəlil”dir. Qurana görə, kainat və insan Allahın nişanələrinin toplusudur (5, 6, 15-16). Nəsimi “ayə” sözünü bu anlamda işlədir, “*kövnü-məkan*”ın – dünyanın “mən”in – ilahi mahiyyətin nişanəsi olduğunu söyləyir. Şeir sonunda isə “ayə” deyərkən, artıq dünyanı nəzərdə tutub, onun özündən (insandan) qədim və ulu olduğunu söyləyir. Nəsimi ayətə, şanə sığmadığını söyləyərkən isə Allahın hər şeyin fəvqündə

durması kimi islami təsəvvürə əsaslanaraq, həmin xüsusiyyəti insanın üzərinə köçürüb onun ilahi məqamını vurğulayır...

Hürufiliyin qaynaqlarından ismaililiyə mənsub olub, *afaq* və *ənfüs* (makro və mikrokosm) mövzusunda yazılan beş əsər əsasında bu təlimin başlıca mülahizələrini xülasə edən A.E.Bertelsin qeyd etdiyi tezislərdən biri də aşağıdakıdır:

“İnsan bədəni kainat, yer, göy, il (zaman) və şəhər (məkan) təsviri olan bağlamadır” (1, 22).

Nəsiminin nəzərində insan həm cismani varlığı, həm də cisimdə baş verən dəyişikliklər etibarilə kainatın bir parçasıdır. Eyni zamanda, insan ruhu ilə Allaha bağlıdır. Şair bu əlaqəni “*can*” və “*canan*” məcazları ilə ifadəyə meyillidir. Əgər insan cismi – maddi varlığı ilə kainatın bir parçasıdırsa, onun bir parçasını özündə daşıyarsa, “*canan*”dan gələn ruhu da Allaha aiddir, ona qayıdacaq. Nəsimi yaradıcılığının aparıcı ana xətlərindən biri budur.

Burayadək söylənilənləri aydın dərk etmək üçün bu sufi görüşlərini bilmək lazımdır: sufilərə görə, insan kainatın özüdür. Onun ruhu maddi aləmin ən alt qatından – *cəmaddan* (cansız aləm) seyr etməyə başlayır, sonra bitki (*nəbat*), ardınca *heyvan*, ən sonunda *insan* şəklində görünür. Nəsimi divan şeirində bu görüşləri sistemli şəkildə, zəngin fəlsəfi və bədii məzmun verməklə istifadə edən azsaylı şairlərdəndir. Onun dövriyyə səciyyəli şeirlərindən biri belə başlayır:

***Bu cism evinə, taliba, seyr edərək çün can gəlir,
Bu evdə baqi sanma kim, bir-iki gün mehman gəlir.***

***Vardır sualım çün sana, vergil cavab, qalma dona:
Bu ruhi-qədimi mana, degil ki, sən qandan gəlir?***

***Çün xakdan edər səfər, mə’dən, nəbat olur şəcər,
Rövşən görər əhli-nəzər k’ol tö’meyi-heyvan gəlir.***

***Çün tö’meyi-heyvan olur, o da ki, insü can olur,
İnsana vasil olmağa bidəstü pa pərran gəlir.***

***Çün tö'meyi-insan olur, ol ruh, ol heyvan olur,
Ətə dəri, iligü qan pəs tö'meyi-insan gəlir...*** (3, 514).

Qeyd etməliyik ki, *nüzul* mərhələsini təsvir edən şeirlər təsəvvüf ədəbiyyatında nisbətən az yer tutmuşdur, başlıca olaraq, ilahiyə qovuşma mərhələsi (*üruc*) tərənnüm edilmişdir. Nəsiminin yuxarıdakı misrasında isə ruhun maddi aləmə geniş (*nüzul*) və çıxış (*üruc*) mərhələləri birgə nəzərdə tutulmuşdur.

Bu qəzəldə ruhun cansız aləmdən ("*mədən*" (cövhər)) yaradılmışın ən kamili olan insana doğru seyri təsvir edilmişdir. Bu, şairlərin əsərlərində müxtəlif mövqedən izahı tapan və diqqət mərkəzində duran məsələlərdən biridir. Nəsimi bu dövriyyəsində ruhun seyrinin ilahidən başlanmasının, "*cövhər*"in (ruh) əvvəlcə *nəbata* (bitki), sonra *heyvanata* və nəhayət, *insana* doğru yönəldiyinin poetik-fəlsəfi şərhini verir. Nəticə etibarilə sadədən-mürəkkəbə doğru gedən təkamül prosesi – ruhun seyrində qət etdiyi bu yol bütövlükdə kainatın vəhdəti anlamına gəlir.

4. İnsana dünyəvi dəyərlər prizmasından baxış.

Nəsiminin insanın əxlaqi dəyərləri haqqında bəhsi də diqqətəlayiqdir və bu kimi dəyərlərin zaman hüdudu yoxdur:

***Yəqin, cənnət üzün görməz bir adam
Ki, var canında anın üç əlamət:***

***Biri kəzzablıq, birisi qeybət,
Biri olmaq bəxil, əhli-ədavət*** (3, 332).

Nəsiminin bəşər övladında ən nifrət etdiyi cəhətlərdən bəlkə də birincisi təkəbbürdür və bir çox şeirində bunu dini, dünyəvi və irfani baxımdan məqbul saymır:

***Həm təkəbbürlük adam oğlunda
Ki, əzim ol bəlavü afətdir*** (3, 340).

Şairə görə, Adəm oğlu öz təbiəti etibarilə mələklərə, hətta Haqq mərtəbəsinə yaxın ola bildiyi kimi, mənfi xislətlərə yiyələnməklə iblis də ola bilir:

***Səni kimdir adəm oğlu deyən, Allah, Allah, Allah,
Bu sifətdə kim, görübdür bəşəri cahən içində... (3, 342).***

***Adəmi-xakidən əsma öyrənənlərdir mələk,
Divin əsli od idi, öyrənmədi əsmamızı (3, 344).***

Burada bir məqamı da vurğulamalıyıq ki, Nəsiminin yaradıcılığında ön planda olan onun Haqq aşığıdır. Şair bütün yaradıcılığı boyu – əvvəldən-sonadək Allaha məhəbbət aşılayır. Bununla o, insanlara ali mənəvi-əxlaqi dəyərləri də tələq etmiş olur. Bir tərəfdən, ənənədən, təsəvvüf ədəbiyyatından müəyyən mənəvi-əxlaqi dəyərləri alaraq, bədiiyyat verməklə ifadə edirdisə, digər tərəfdən, bir çox məsələləri özünün fərdi baxış bucağından dəyərləndirirdi. O, insandan nəfsinə qalib gəlməyi, düzgünlüyü, ruzi üçün digərlərinin qarşısında əyilməməyi, mərdanəliyi, cəsurluğu, təkəbbürlü olmamağı tələb edirdi. Onun özü də bu keyfiyyətlərə malik idi və yüzillər boyunca çox sayda insanlar üçün bu mənəvi cəhətləri ilə bir örnək oldu.

5. İnsana dini baxışın poetik ifadələri

Nəsimi bir çox şeirlərində Allahın Adəmin cismini su və palçıqdan yaratması, ona öz nəfəsindən üfürərək ruh verməsi, insana mələklərin səcdə etməsi, iblisin təkəbbür göstərərək, boyun əyməməsi, Allahın Adəmə mələklərin bilmədiyini sirri (“*sirrül-əasma*”) öyrətməsindən söz açır. Bu Quran qissələrindən istifadədə şairin məqsədi məlum olanı xatırlatmaqdan artıq, insanın ali məqamını dini düşüncələrdən çıxış etməklə də əsaslandırmaqdır.

Nəsiminin bu kontekstdə fərdi yozumlarından biri də onun şeirində bəzən Adəm – ilk insan və ilk peyğəmbərin xüsusiyyətlərinin ümumilikdə bəşər övladının üzərinə köçürülməsidir. Bir sıra

hallarda ilk insanla Nəsiminin müasiri olan insan arasında sərhəd itir. Bu isə onun şeirinin özəlliyi kimi dəyərləndirilə bilər. Nəsimi çox zaman Adəm övladı, kamil insan olaraq, yalnız Fəzlullahı görür və ona xitabən şeirini söyləyir. Bəzən onun tərənnüm etdiyi kamil insan Həzrət Məhəmməd və ya Həzrət Əlidir. Bu mənada, onun həmin insanlar haqqında dediklərini kontekstdən ayıraraq, bütün insanlara şamil etmək doğru deyildir. Məsələn: Nəsimi aşağıdakı şeirində Həzrət Məhəmmədi nəzərdə tutur:

***Adəmi növində mislin görmədi dövrü-fələk,
Şol cəhətdən gər sana xeyrül-bəşər dersəm, nola...*** (3, 14).

Şairə görə, insanı yaradılmışın ən dəyərlisi edən zatında daşdığı saf gövhər – ilahi mahiyyətdir:

***Napak olan sənənin nə bilir qədrü qiymətin,
Zatında adəmin dəxi ari göhər gərək*** (3, 115).

Hər adəm oğlu ali məxluq, o Zati-Mütləqin məzhəri deyildir:

***Surətdə adəm oğlunu mə'nidə div olan
Oldur ki, Həqqi tanımamış, aşına degil*** (3, 121).

İnsanın xislətində başlanğıcdan mövcud olan xeyir və şər kimi qüvvələrin ziddiyyəti də Nəsiminin sıx-sıx vurğuladığı xüsusiyyətlərdəndir:

***Gah Adəmi Xatəm olur, gah İsayi-Məryəm olur,
Gəh Nəmrudü Fir'on olur, gəh Musayi-İmran gəlir*** (3, 517).

Əsərlərindən göründüyü kimi, şairin tez-tez tənqid hədəfinə çevirdiyi varlıq divdır. O həm islamaqədərki görüşlərlə bağlıdır, həm də bəzən iblisin sinoniminə çevrilir. Ümumiyyətlə, Adəmin düşməni olan divlə bağlı Nəsimi maraqlı söz oyunları da qurur. Məsələn: yuxarıdakı beytdə deyilir ki, div Allahı tanımayan

məxluqdur. Həqiqətən, div islamaqədərki təfəkkürün məhsulu və əfsanəvi məxluq olduğundan, bu tərzdə söyləmə məntiqli görünür və onun Allah tanımaması zaman etibarilə də doğrudur. Beytdə daha ön planda olan isə insana səcdə etməyən div obrazı ilə islami qissələrdəki iblisin nəzərdə tutulmasıdır.

Nəsiminin şeirində insanın ali varlıq olduğunu qəbul etməyərək, səcdədən boyun qaçıran varlıqlar *div*, *iblis* və mahiyyətində bu iki varlıq olan – şeytan xislətli insanlardır:

***Hər kim ki, adəmzadədir, etməzsə insana sücud,
Surətdə adəm, mə'nidə şeytan gedər, şeytan gəlir*** (3, 525).

***Hər kim səni bildi, buldu Həqqi,
Hər kim Həqqi bildi, Adəm oldu*** (3, 545).

***Vəchi-Adəm ki, ərşi-rəhmandır,
Gözlərim anda gördü sübhani*** (3, 549).

Birinci nümunədə Adəm-iblis, ikincidə Adəm-Allah ikiliyinin poetik-irfani yozumu yer alır və insanın bu ikilikdən birinə meyillənməsinin mümkün səbəbləri Nəsiminin yaradıcılığı boyu diqqət yetirdiyi cəhətlərdəndir. Kamil insan və aşıqı-vasil (Haqla vüsala qovuşmuş insan) anlayışlarının bir təlim səviyyəsində yer aldığı Nəsimi şeirində bu ziddiyyətli təbiət sıxılıqla vurğulanır.

Nəsiminin sıx-sıx vurğuladığı motivlərdən biri insanın mələklərin də səcdə etdiyi bir varlıq olmasıdır və onun bu məqamı Qurandakı qissələrə uyğun müəyyənləşib:

***Sirri-tövhidə irmədi münkir,
Adəmə səcdə qılmadı şeytan*** (3, 181).
***Zərq əhlidir, yarəb, şəqi kim, tutmamış həq sözünü,
Qılmadı səcdə adəmə³, gör kim, bu gün şeytan budur*** (3, 229).

³ Həm Adəm peyğəmbər, həm də ümumiyyətlə, insan nəzərdə tutulur.

Nəsimi şeirində insanı ifadə etmək üçün istifadə olunan kəlmələr də maraqlıdır: *adəmi, növi-bəşər, adəmi növi, adəm oğlu, “adəm libası”nda “can surəti”ni daşıyan*⁴...

*Bu camalü hüsnü gör kim, urar aya tənə, yarəb,
Bu nə Həq surətli adəm, bu nə mənili bəşərdir* (3, 266).

*Gər inanmazsan ki, adəm məzhəridir Tanrının,
Həqq-Təalanın sözündən necə bürhan buldum uş* (3, 307).

*Ta biləsən kim, necədir, ey fəqih,
Adəmi-xaki ilə ehsanımız* (3, 325).

*Fələkin əsli nədəndir, mələkin nəslə nədən,
Adəmin surətinə bunca tələbkər nədir* (3, 327).

Maddi varlığın sahibi olan insana səcdə edilir, yoxsa ilahi ruhu daşması insanı səcdəyə layiq edir? Onun poetik biçim verdiyi bu kimi suallar təkcə özünü deyil, yüzillərdir, oxucusunu da düşündürür:

*Odü su, torpağü yel adı nədəndir adəm?
Ana səcdə nə üçün, iblisə inkar nədir* (3, 327).

“Həqq” görünən simada, cismani varlığın üzündə deyildir. Onun varlığı batin gözü ilə görünər:

*Səcdə edənlər mələkdir adəmə, ey adəmi,
Səcdə qıl ixtlas ilə, ta görəsən simamızı* (3, 344).

Bu mənada, insanın üzündə görünən ilahi nuru maddiliklə əlaqələndirmək doğru deyildir.

---

⁴ Küntə kənz əsrarı məxfi qalması deyib fəqih, Verdi uş *adəm libası*nda sana can surətin. (3, 174)

Nəsiminin insanın təkamül mərtəbələrini ifadəsi də maraqlıdır: *adəmi-xaki, insani-kamil, həqqin məzhəri...* Şair beytlərindən birində deyir:

***Həm mənəm insü mələk, həm adəmi-xaki ilən,
Bulmuşam həm ərşi-rəhman, cümlə oldum kainat*** (3, 500).

Qeyd etməliyik ki, şairin əsərlərində ilahinin özü və onun bu dünyada əvəzləyicisi (“*bədəli*”) olan insanın vəsfinin bəzən eyni səviyyədə olması ilk baxışda ikilik kimi nəzərə çarpır. Bu, zahiri ikilikdir. Şairin öydüyü kamil insanı başqalarından fərqləndirən onun ilahiyə məsafə baxımından yaxınlığıdır. Belə ki, ilahi vüsala – ali məqsədə yetişmək üçün kamilləşmə ən yüksək və Allaha ən yaxın mərhələdir.

Adəm həm səcdə olunan, həm də səcdə edəndir:

***Adəməm, həm Adəmə qıldım sücud ixlas ilə,
Tutmadı ol əmri, şeytani-ləini nara at*** (3, 500).

Nəsimidə Allah anlayışı isə tamamilə islami və irfanidir. O, şeirlərində Allahı hiss edir. Bizim görə bilmədiyimiz daha fərqli, daha yaxından duya bilir, bir gözəllik qarşısında ilhamlanıb ona xitabən şeirini söyləyir. Bəzən onun müxatibinin hər hansı bir insan olmadığı yalnız həmin şeiri dərinləndirən təhlil etdikdə üzə çıxır. Yəni onun şeirlərində əsas məqsədinin anlaşılması üçün verdiyi müəyyən ipucları ilə bu müxatibin hər zaman gözəl qız, sevgili, ümumiyyətlə, insan olmadığı, sözünün çox zaman birmənalı şəkildə Allaha ünvanlandığı məlumdur. Bu kimi hallar müasir oxucu, hətta tədqiqatçının da qarşısına çətinliklər çıxarır, çünki o dövrün müxtəlifliyindən uzağıq. O dövrdə təlimlər vardı, insanın ruhu xüsusi təlim vasitəsilə kamilləşdirilirdi. Biz indi o halları yaşaya bilmirik. Sufilərə, o cümlədən Nəsimiyə görə, insan öz nəfsinə qalib gəlməlidir. Bu anlayışı biz, adətən, ancaq maddiyyatla əlaqələndiririk, yəni nələrdənsə imtina etmək, nəfsini çəkmək, özünü məhrumluq məruz qoymaq kimi qavrayırıq. Nəfsi tərbiyə etmək isə tamam

başqa bir anlayışdır. Nəfsi tərbiyədə bu gün müasir insana çox çətin görünən məqamlar var. Məsələn: qüruru öldürmək. Müasir insan qürurunu öldürə, özünə hər şeyi rəva bilərək, özündən kiçiyin də qarşısında əyilə bilmir. O dövrdə şeyxlərin, müridlərin yaşadığı hallara nəzər saldıqda insan çox heyrət edir. O halları yaşamadan həmin ruh halına çatmaq mümkün deyil.

Orta əsrlər insanının nəfsini tərbiyəsi məsələsi, mütaliəsi, Allah və ona gedən yollar haqqındakı baxışları müasir insanın görüşlərindən çox fərqlidir. Müasir insan maddiyyata, cismani tələblərinə çox bağlıdır. Hazırda bu ideyaları kütləviləşdirmək mümkün deyil, amma o dövrdə bu, mümkün idi. Həmin mərhələdə şeyx, onun xəlifəsi, müridləri var idi və çox sayda insanlar mürşid vasitəsilə ruhlarını, nəfislərini tərbiyə edib kamilləşə bilirdilər. Nəsiminin fikir dünyası da bu mühitdə yetişib. O, əvvəlcə bir din alimi kimi İslamın əsaslarını öyrənib, Quranı əzbər bilib, Quran hafizi olduğunu özü belə ifadə edir: “*Sebexanəm, hafizəm, təfsirdə ustad olmuşam*”. Üstəlik, Nəsimi geniş mütaliə sahibi olaraq, dövrünün fəlsəfi və irfani biliklərinə yiyələnib.

Əsərlərində vurğuladığı məqamlar əsasında belə qənaətə gəldik ki, cismani varlığından artıq ruhunun qayğısına qalıb, onu tərbiyələndirmək Nəsiminin əsas məqsədi olub. Ruhun tərbiyələndirilməsi isə əlbəttə, birmənalı şəkildə hansısa bir şeyxin yanında təlim almaqla gerçəkləşə bilərdi. İnsan əqli imkanlarını inkişaf etdirib formalaşdırmaqla yanaşı, ruhunun da qayğısına qalmalı, onu pəkişdirməlidir. İlahi həqiqətin yolu bu vasitələrlə açılır.

Göründüyü kimi, bu gün bizim Allah haqqında olan görüşlərimiz, təsəvvürlərimizlə Orta əsrlər insanının görüşləri fərqlidir.

Əqli tərbiyə, onun ardınca ruhi tərbiyə və nəhayət, hər ikisinin fəvqündə dayanmaq – Nəsiminin fəlsəfəsinin mahiyyətində durur. Əql də, ruhi-cüzi də insanla, bəşər övladı ilə bağlıdır. Nəsiminin məqsədi ruhun salındığı qəfəsin – insanın cismani varlığının hüdudunu aşmaqdır. Hüduddan kənara çıxma intihar və cismini məhv etmə deyil. Təsəvvüf fəlsəfəsinə uyğun olaraq ölmədən öncə ölməkdir.

Nəticə

Sonda bunu da qeyd etməliyik ki, təkcə Nəsimi şeirində deyil, ümumiyyətlə, sufi ədəbiyyatında insanın ali varlıq və şərəfli bir yaradılış kimi dərki mərkəzi yer tutur. Onun şeirində ifadəsini tapan kamil insan və eşq bərabərliyi mülhizələrinin araşdırması göstərdi ki, bu anlayışlar ənənəyə bağlılıqla yanaşı, çox zaman mütəfəkkirin fəlsəfi dünyagörüşü, fərdi münasibəti, şəxsi düşüncə və yaşantılarından qaynaqlanır.

ƏDƏBİYYAT

1. Бертельс А.Е. Пять философских трактатов на тему «Афак ва анфус». Москва: Наука, 1970.
2. el-Hakîm, Suad. İbnü'l-Arabî Sözlüğü. Çeviren: Ekrem Demirli, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2005.
3. İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. Hazırlayan: H.Araslı Bakı: Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, 1973.
4. Köprülü.F. Türk Edebiyatında İlk Mütasavvıflar. Ankara, 1966, s. 26.
5. Qurana dair 101 sual. Tərcüməçi və tərtib edənlər: Arif Mədətov, İsrafil Nəsibov. Bakı, 1992.
6. زندگی و اشعار عماد الدین نسیمی، به کوشش یدالله جلالی پنداری، تهران، 1993.
7. عمادالدین نسیمی. اثرلری. علمی- تنقیدی متنیکی تربیتی و مقدمه: جهانگیر قهرمان اوف، اوچ جلدده، باکی: علم نشریاتی، 1973.
8. کیا، صادق. نقتویان یا پسیخانیان، شماره ایران کوده، انجمن ایرانویح، گرد آورنده م.مغدم، 1320.

д-р филос. по филол., доц. Саадат Шихиева

МИСТИЧЕСКОЕ, РЕЛИГИОЗНОЕ И МИРОВОЕ ВОСПРИЯТИЕ ЧЕЛОВЕКА В ТВОРЧЕСТВЕ НАСИМИ

РЕЗЮМЕ

Не только в поэзии Насими, но и, в целом, в суфийской литературе восприятие человека как высшего существа и почетного творения, занимает центральное место. По мнению Насими, человек является частью вселенной как с точки зрения физического существования, так и в связи с изменениями, происходящими в его теле. В творчестве Насими, в целом, триада понятий (душа («джан»), мир («джахан») и возлюбленная «джанан»), связывающая материальный и духовный мир и определяющая место человека, являющегося третьим миром между этим и потусторонним миром, и взаимоотношение этой триады находится на переднем плане.

***Ключевые слова:** человек, мир, Аллах, макрокосм, микрокосм.*

Assoc. Prof. Saadat Shikhiyeva

**MYSTICAL, RELIGIOUS AND WORLD PERCEPTION OF
A HUMAN BEING IN NASIMI'S POETRY**

SUMMARY

Not only in Nasimi's poetry, but in all Sufi literature the perception of man as a supreme being and honorable creature occupies a central place. According to Nasimi, the human being is a part of the Universe because of his physical existence and changes in his body. The main thinking in poet's creativity is the triad of concepts (soul ("jan"), the world ("jahan") and the beloved ("janaan"), connecting the material and spiritual world and determining the place of a person who is the third world between this and the other world, and the relationship of this triad is in the foreground.

Keywords: *man, world, Allah, macrocosm, microcosm*

ŞEYX FƏRİDƏDDİN ƏTTAR, FƏZLULLAH NƏSİMİ VƏ SEYİD İMADƏDDİN NƏSİMİNİN “BƏR AMƏD” RƏDİFLİ QƏZƏLLƏRİNİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

*fil.f.d., dos. Nəzakət Məmmədli,
AMEA Məhəmməd Füzuli adına
Əlyazmalar İnstitutu Türkdilli əlyazmaların
tədqiqi şöbəsinin aparıcı elmi işçisi
ulya98@yahoo.com.tr*

XÜLASƏ

Seyid İmadəddin Nəsimi Şərq divan şeirinin ənənələrinə dərinləndən bələd olmuş, Əttar, Mövlana, Hafiz və başqa şairlərin qəzəllərinə nəzirələr yazmışdır. Məqalədə Nəsiminin və onun mürşidi, hürufilik təliminin yaradıcısı Fəzlullah Nəsiminin Şeyx Fəridəddin Əttarın “Bər aməd” rədifli qəzəlinə yazdıqları nəzirədən bəhs edilir. Hər üç qəzəli müqayisəli şəkildə tədqiq etdikdə, Nəsiminin qəzəlində Fəzlullahla səsləşən məqamlar olsa da, onun daha çox Əttardan təsirləndiyi məlum olur. Əttar və Nəsimi qəzəllərinin istər məzmununu, istərsə də bu qəzəllərdə ifadə edilən təsəvvüfi terminologiyanın bənzərliyi, vəzn, qafiyə və rədifin eyniliyi Nəsiminin bu qəzəli Əttara nəzirə olaraq qələmə aldığı göstərir.

Əttarın qəzəli 9, Fəzlullahın qəzəli 7, Nəsiminin qəzəli isə 12 beytdən ibarətdir.

Açar sözlər: Əttar, Nəsimi, təsəvvüf ədəbiyyatı, nəzirə, şeir, “Bər aməd”.

Giriş

Klassik Şərq ədəbiyyatında qəzəl janrı hər zaman populyarlığını qoruyub saxlamış, divan şeiri ənənələrinin, söz sənətinin incəliklərinin nəsildən nəsilə ötürülməsində müstəsna rol oynamışdır.

Bəzən bir şairin çox sevilən və məşhur olan qəzəlinə onlarla nəzirələr yazılmışdır.

“Divan şairləri əsrlər boyunca səs, ritm və harmoniyanı təmin etmək üçün şeirlərində rədif və qafiyədən sıx istifadə etmişlər. Şeirdə rədif və qafiyənin olması onun həm qulağa xoş gəlməsini təmin edir, həm də yaratdığı musiqi ahəngi ilə oxuyan şəxsin ədəbi zövqünü oxşayır. Şeirnin hər beytinin sonunda olan səs və söz bənzərliklərinin təkrar edilməsi şəkil və ahəng baxımından ona etibar qazandırır. Belə ki, divan şeirində, xüsusilə də qəzəllərdə işlədilən rədiflər bir çox hallarda qəzəlin mövzusunu müəyyən-ləşdirir” (9, 14).

Bizcə, bu fikir çox doğrudur. Bir divan şairinin işlətdiyi rədiflərə baxdıqda onun poeziyasının mövzu və ideya xüsusiyyətləri barədə çox şey demək mümkündür.

Öttarın yaradıcılığında ən çox işlətdiyi rədiflərdən biri “Nəqoncəd” dir (Sığmaz). Şair 5 qəzəlinə bu rədifdən istifadə edir. Bu rədif şairin dünyaya, maddi aləmə sığmayan böyük ruhunun harayını, dərin hisslərini, mistik yaşantılarını ifadə edir. Təsəvvüfi terminologiyada bədən, cisim lətif ruhun ayağına bağlanan qandallara (11, 22), bəzən də ruhun ayaqqabısına (nələyninə) bənzədilir. Baxəzinin “Övradəl-əhbab və füsusəl-adab” adlı əsərində yazılır: “Kamillik dərəcəsinə yetişən və öz vücudunun cövhərini ərəzdən təcrid edən şəxslər müqəddəs vadidə nəfs və qəlb nələynini ruhun ayağından çıxarırlar” (6, 91). Ayaq böyük olduqca ayaqqabı onu daha çox sıxır. Böyük ruh sahibləri də bu maddi aləmin sərhədlərinə sığmır, dünya onlara dar gəlir.

“Azərbaycan-türk şeirində nəzirəçilik ənənəsinin möhkəmlənməsində Nəsiminin türk və farsca divanlarının yeri ayrıca qeyd olunmalıdır. Onun divanları sələf və xələfləri arasında əlaqələndirici mövqeyindədir. Sələflərinin şeirlərini sevə-sevə oxuyub öyrənən Nəsimi məlum olanı təkrarlamamış, yaradıcı təxəyyülün qüdrəti ilə özü yeni bir üslub yaradaraq, böyük şairlər nəslinin yetişməsi üçün münbit bir ədəbi-fəlsəfi zəmin hazırlamışdır. Ədəbi əlaqələr yönümündə öyrənə biləcəyimiz bu nəzirələr həm də Nəsiminin

ədəbi-estetik və fəlsəfi anlayışlarının ayrı-ayrı ünsürlər deyil, axınlar şəklində digər şairlərin əsərlərinə gəlişini təmin edirdi” (14, 44).

Nəsimi və Əttarın farsca divanlarında “Bəbin”, “Vəssalam”, “Dərəm”, “Dərəd” “Eşq”, “Mast” və s. kimi ortaq rədifli qəzəllər vardır (bax: Şıxıyeva 2000). Eləcə də Nəsiminin türkcə divanında Əttar yaradıcılığından bəhrələnmələr müşahidə edilir (bax: Nəsimi 1987; 2004). Bu qəzəllər müxtəlif vəznərdə yazılsa da, məzmun, ideya və qafiyə sistemi baxımından bənzərdir.

Əttar, Nəimi və Nəsiminin “Bər aməd” rədifli qəzəlləri

Şeyx Fəridəddin Əttarın “Bər aməd” rədifli iki şeiri vardır. Bu məqalədə tədqiqata cəlb etdiyimiz “Bər aməd” qəzəli şairin bir çox qəzəlləri kimi, qələndərlik əhval-ruhiyyəsinə ifadə edir (bax: S. Nəfisi 1320; Zərrinkub 1378).

دی پیر من از کوی خرابات بر آمد
وز دلشده گان نعره هیهات بر آمد
شوریده به محراب فنا سربه بر افکند،
سر مست به معراج مناجات بر آمد.. (16, 300).

***Dünən mənim pirim xərabat küçəsindən gəlib keçdi,
Qəlbi əldən getmiş aşıqlərdən “Heyhat! nidası ucaldı.
Şuridə halda fəna mehrabına baş qoydu,
Sərməst minacat meracına çıxdı.***

Fikrimizcə, şair kamil mürşidin xəlvəti-ərbəin və ya çillə adlandırılan qırxgünlük və ya daha uzun bir xəlvət və üzlət halından çıxaraq, ilk dəfə məscidə, toplu ibadət yerinə gəlməsi, onun üzündəki ilahi ünsiyyətdən doğan qeyri-adi nurların müridlərini heyrətə gətirməsi və buna görə də onlardan doğan heyrət nidalarını əks etdirir. Onun xüsusi halındakı namazı, səcdəyə baş qoyması, fəna mehrabına baş qoymaq, namazı meraci-minacat adlandırılır (8, 28).

Nəsiminin müşidi, hürufilik təliminin banisi Fəzlullah Nəiminin də “Bər aməd” rədifli qəzəli Əttarın şeirinə nəzirə olaraq yazılmışdır:

تا عشق تو از کوی خرابات بر آمد
 موسی دل از طور مناجات بر آمد
 نور رخت اوقتاد شبی در دل منصور
 فریاد "انا الحق" به سموات بر آمد (15, 107)

Nəiminin şeirinin ilk sözü Əttarın “piri-ma” – bizim pirimiz, mürşidimiz sözünə paralel olaraq “eşq-e-to” (sənin eşqin) verilmişdir ki, bu da şairin mürşidinin eşq olduğu fikrini ifadə edir. Hər iki şairdə mürşidin çıxdığı yer “kuye-xərabat” – xərabət küçəsidir. Əttar ikinci misrada qəlbi əldən getmiş aşıqlərin heyrət və çaşqınlıq ifadə edən “heyhat” nidalarından bəhs edir. Nəimidə isə qəlb, könül Musasının minacat Turuna çıxması, yəni Qurani-Kərimdə Musa peyğəmbərin Tur dağında Allahdan ona görünməsini xahiş etməsi və təcəllə hadisəsinə işarə olunur. Dağın üzərinə Allahın nurunun düşməsi Nəimidə sevgilinin nurunun bir gecə Mənsurun qəlbinə düşməsi ilə paralelləşdirilir. Mənsurdan ucalan “Ənəlhəqq” sədasının Musa peyğəmbərlə əlaqələndirilməsi Musa peyğəmbərin Tur dağında gördüyü yanan ağacdan çıxan “İnni ənəllah” kəlməsinin eşq əzablarında yanan, ilahi nura qərq olan Həllac Mənsur, onun simasında Haqq aşiqini ifadə edir. Nəsiminin “Bər aməd” rədifli qəzəldə həm Şeyx Fəridəddin Əttarın, həm də mürşidi, hürufilik təliminin banisi Fəzlullah Nəiminin təsiri hiss edilir:

روح القدس از کوی خرابات بر آمد
 مشتاق تجلی بمناجات بر آمد
 خورشید یقین از افق عین عیان شد
 انوار حق از مطلع ذرّات بر آمد (17, 142)

***Ruhülqüds xərabat küçəsindən gəldi,
 Təcəllaya müştəq olan aşıqlər minacata gəldilər.
 Yəqin günəşi eyni-əyan üfüqlərində doğdu,
 Haqqın nurları zərrələrin doğmasından yarandı.***

Nəsimi də Əttar kimi müridin üzündə Haqqın nurlarının təcəllisini görəndə aşıqlərin halını minacata gəlməyə, xəlvət və üzlətdən çıxan mürşidin camalını isə eyni-əyan üfüqlərindən doğan günəşə bənzədir. Hər iki qəzəldə mürşid və müridlərdən, ilahi təcəllinin əks olunmasından söhbət gedir.

Hər iki qəzəlin ilk iki beytində “piri-ma” (Bizim pirimiz, mürşidimiz) və Ruhülqüds; “dilşodegan” və “müştəqi-təcəlla” paralel olaraq işlədilir. Fəzlullahın qəzəlinin ilk misrasındakı “eşqə-to” ifadəsi isə bir qədər fərqli görünə də, mahiyyətcə “piri-ma” və “Ruhülqüds”lə bənzər funksiya daşıyır. Üçüncü və dördüncü misralarda Əttarda “fəna mehrabına baş qoyan şuridə aşiq minacat meracına çıxır, burada mehraba çıxaraq vəz edən mürşidin söhbəti “meraci-minacat”, yəni özünü və dinləyənləri unudaraq, səmimi bir şəkildə Allah-Taala ilə söhbəti, dua və yalvarışları ilə müqayisə edilir. Nəsimidə də mürşidin pirin söhbətindən salikdə aydınlanma prosesinin getməsi, yəqin, Günəşinin doğması və zərrələrin birləşməsindən Haqqın nurlarının təcəlla etməsi isə toplu zikr və ibadət məclisinə işarədir.

Əttar:

چون دُردی جانان به ره سینه فرو شد،
از مشرق جان صبح تحیات بر آمد.

چون دوست نقاب از رخ پر نور بر انداخت،

با دوست فرو شد، به مقامات بر آمد (Əttar 1381, 300)

Cananın durdu (şərabın dibi, burada eşq şərabı) sinədə işıqlandı, cüşə gəldi,

Can məşriqindən sübhü-Təhiyyat gəldi.

Elə ki, dost nurlu üzünən niqabı götürdü,

Dostla (dostun nuru ilə) nurlandı və məqamata gəldi.

Əttar burada “Sübh” dedikdə həm Qurani-Kərimin “Duha” surəsinə, dostun üzündən niqab götürməsi, həm kamil mürşidin üzlətdən çıxaraq üzündəki təcəlla nurlarına, eyni zamanda, sətiraltı olaraq Allah-Taalanın “Mən gizli bir xəzinə idim” cümləsi ilə başlayan qüdsi hədisinə işarə edir.

Fəzlullah:

تا زاهد شهر از می عشق تو خبر داشت،

چون پیر مغان گرد خرابات بر آمد

در صومعه تازمزمه ذکر تو اوفتاد

صوفی چو من از توبه و طامات بر آمد (15, 107)

Əttarda “dürdiyi-canan” (cananın şərəbimin dibi) Fəzlullahın nəzirəsində “meye-eşqe-to” (sənin eşqinin meyi) ifadəsinə uyğun gəlsə də, “zahidi-şəhr” (şəhərin zahidi) obrazı artıqdır. Fəzlullahın nəzirəsində şəhərin zahidi aşıqın gizli eşqindən xəbər tutur, çünki muğların pirini xarabatın ətrafında dolaşarkən görmüşdür. Şair “Sovmiədə, yəni zahidlərin ibadətlə məşğul olduğu yerdə sənin zikrin zümzümə edildi, mənim kimi sufilər tövbə və təmənnalarından vaz keçdilər”, – deyir. Burada “zümzümeyi-zikr” dedikdə, sufilərin zikr məclisləri, sufilərin tövbələrindən vaz keçməsi isə onların haqqın cəməli təcəllilərinə məzhər olaraq təqlidi imandan həqiqi imana keçməsi prosesini ifadə edir. Fəzlullahın bu beytləri şeirə bir fərqlilik və orijinallıq bəxş edir.

Nəsimi:

سلطان ابد سنجق منصور بر افروخت،
 ألحق انا از ارض و سماوات بر آمد
 آن نور که مسجود ملک گشت و نهان شد
 از مظهر ابرار بکرات بر آمد. (17, 162)

***Əbədiyyət sultanı Mənsur bayrağını yandırdı,
 Həqiqətən yer və göydən “Ənə” sədəsi ucaldı.
 O nur ki, mələklər ona səcdə etdilər, gizlənməmişdi,
 Buludların zühuruyla dəfələrlə getdi və geri gəldi.***

Burada da əvvəlki beytdə verilən təcəlla ideyası davam və inkişaf etdirilir. “Sultani-əbəd” dedikdə, Allah-Taala, “səncəqi-Mənsur” – “Mənsur bayrağını yandırmaq” dedikdə isə Haqq-Taalanın Tur dağında ağacdən çıxan “Ya Musa, inni ənəstu narən” “Ey Musa, Mən Allaham” deməsi ilə Həllacın da ilahi eşqlə o ağac kimi yanması nəzərdə tutulur. Ağacın dili ilə danışan Allah kamil bəndəsinin dili ilə də danışır. Allah-Taalanın Mənsur bayrağını yandırması yanan ağac və ilahi eşq atəşi ilə yanan insan arasındakı paralelliyi metaforik şəkildə ifadə edir. “Mələklərin məzhəri olan nur” dedikdə isə Adəm peyğəmbər, əslində isə onun mahiyyətindəki nuri-Məhəmmədiyyə adlanan ilkin nur nəzərdə tutulur. Buludlar vasitəsilə yağan yağış su yenidən göylərə çəkilir, yenidən yağış

yağır. Bu proses təkrarlanır: “Əz məzhəri-əbrar bekərrat bər aməd” (buludlar kimi dəfələrlə təkrar gedib-gəldi). Allahdan qopan nur zərrələri yenidən ona dönür. “İnnə lilləhi və innə ileyhi raciun” (“Bəqərə”, 156) (ondan qopmuşuq və yenə ona dönəcəyik) kəlamı bulud və yağış misalındakı gizli metafora ilə ifadə edilir.

Hə üç şairin bu beytlərində ortaq cəhət təcəllə ideyasının əks edilməsidir.

Əttar:

آن دیده که از آن دیده توان دید جمالش
آن دیده پدید آمد و حاجات بر آمد
مقصود به حاصل شد و مطلوب به تعین،
محبوب قرین کشت و مهمات بر آمد (16, 300)

***O göz ki, onunla camalını görmək mümkündür,
Həmin o göz görüdü və bütün istəklər yerinə yetdi.
Məqsəd hasil oldu, tələb edilən şey ələ gəldi,
Sevgili yaxın oldu, və mühümmat (vacib əməllər) yerinə
yetirildi.***

Burada şair “Haqqın camalını görə bilən göz” dedikdə, bəsirət gözü açıq olan kamil insanın, yəni mürşidin gözünü nəzərdə tutur. Salik məqsədinə çatdı, mətləbini əldə etdi. Haqqa gedən yolda doğru rəhbəri tapmaq ən böyük xoşbəxtlikdir. Bəsirət gözü açıq olan, getdiyi yoldakı bütün təhlükələrdən saliki qoruyan, onu irşad edən bir pir, mürid üçün səadət qapısıdır.

Şair, eyni zamanda, محبوب قرین کشت و مهمات بر آمد dedikdə, mürşidin namazdakı son səcdə halını da ifadə edir. Namazın mühümmatlarından olan səcdə, eyni zamanda, insanı Haqqa yaxınlaşdıran bir əməldir. Qurani-Kərimdəki “Vəscud-vuaktarib” (“Ələq”, 19) (Səcdə et, yaxınlaş) ayəsi burada “Məhbub qərin gəşt-o mühümmat bər aməd” (“Sevgili yaxın oldu, mühümmat yerinə yetirildi”) şəklində ifadə edilmişdir.

Fəzlullah:

هر دیده صاحبظران از سر قدرت
عشق تو به صد نقش به کررات بر آمد

هرگز صفت عشق خدای نتوان کرد،
کاین عشق صفاتی است که از ذات بر آمد
(15, 107)

(Haqqın qüdrətindən hər nəzər, bəsirət sahibinin gözündə sənin eşqin yüz nəqşlə, hər dəfə əvvəlkindən daha gözəl bir şəkildə görünür, bu hal təkrarlanaraq davam edir. Bu xudayi (ilahi) eşqin sifətini, təsvirini vermək mümkün deyil; bu sifəti (məcazi, dünyəvi) eşqdır ki, zətdən qaynaqlanır).

Göründüyü kimi, Fəzlullah da Əttar kimi, Haqqın təcəllilərinin artması, aşiqə hər an başqa bir hüsndə və gözəllikdə görünməsi ilə eşqin daha da artması ideyasını ifadə edir. Bu proses təsəvvüfdə çox önəmli olan təcəlli hadisəsini əks etdirir (bax: Konevi, 2008; Seyid Yəhya, 2014, I; N. Memmedli, 2018).

İlahi eşqi anlatmağın qeyri-mümkünlüyündən bəhs edən Fəzlullah onu zətdən meydana çıxan, məcazi, insani eşqdən başqa heç nə ilə izah edilmədiyini bildirir. Həqiqətən də ilahi eşqi, ancaq dünyada ikən sevə bilən, sonsuz eşq əzablarından keçərək həqiqi dərdin nə olduğunu dərk edən insanlar duya bilərlər. Məhz buna görə sufilər “*Məcaz həqiqətin körpüsüdür*”, – deyirlər.

Nəsimi:

المته لله که ز حق حاجات عاشق
بی توبه و سالوسی . طامات بر آمد
ای صورت حق روی تو آن سوره نور است
کز صورت حرفش علم ذات بر آمد (17, 163)

***Allaha şükürlər olsun ki, aşıqin istəkləri,
Tövbəsiz, yalvarış və təmənnəsiz hasil oldu.
Ey Haqqın surəti, sənin üzün o nur surəsidir,
Üzünün hərflərindən Zətin ələmi (bayraqı) görünür.***

Göründüyü kimi, mürşidi Fəzlullah kimi, zətdən bəhs edən Nəsimi, eyni zamanda, Əttarın iki beytdə verdiyi məzmunu bir beytdə lakonik şəkildə ifadə edir. Hər iki şairin şeirində salikin mətləbinə çatması və bunun üçün də Allaha şükür etməsi öz əksini tapmışdır. İkinci misrada isə şair “Nur” surəsinin adını çəkir və

“Ruhülquds” adlandırdığı mürsidinin üzündə Allahın bayrağını ucaltdığını yazır.

Əttar:

بد باز جهان بود بدان کوی فرو شد،

و اقبال بدان بود که شهمات بر آمد (Əttar 1381, s.300)

Sonra dünyanın oyunu oldu və o küçədə ortaya çıxdı, İqbal elə oldu ki, şahmat oyununa döndü.

Fəzlullah:

اندر دل هر ذره رخت کرد تجلی

تا آنی انا الله زذرات بر آمد

(Fəzlullah, 1397, 107)

Hər zərrənin qəlbindən Sənin üzün təcəlli etdi; ta ki zərrələrdən “İnni ənəllah” sədası ucaldı.

Şair burada vəhdəti-vücuda fəlsəfəsinə uyğun olaraq kainatın hər zərrəsində Yaradanın təcəlla etdiyini, hər zərrənin bir bütünü, tamın parçası olduğunu, damlada dəryanı, insanda isə Allah-Taalanın zatını görməyin mümkünlüyünü vurğulayırdı. “İnni ənəllah” (həqiqətən, Mən Allaham) dedikdə isə Qurani-Kərimin “Qəsəs” surəsinin 30-cu ayəsinə (Ey Musa, mən aləmlərin Rəbbi olan Allaham) işarə olunur. Surədə müqəddəs vadidə Musa peyğəmbərə yanan zeytun ağacından gələn ilahi sədaya işarə edilir. Fəzlullahın bu beyti Nəsiminin

ای صورت حق روی تو آن سوره نور است

کز صورت حرفش علم ذات بر آمد (17, 163)

Ey Haqqın surəti, sənin üzün o nur surəsidir,

Üzünün hərflərindən zatın ələmi (bayrağı) görünür –

beyti ilə səsleşir. Şair burada kamil insanın üzünü “Nur” surəsinə bənzədir. Sevgilinin üzünün hərflərindən zatın ələminin görünməsi də yuxarıdakı beytdəki təcəlla ideyasının davamıdır. Nəsiminin

جز روی تو ای آیینة صورت رحمان

بر وجه که این نقش علامات بر آمد (17, 163)

Ey Rəhmanın surətinin aynası, sənin üzündən başqa

Bu nəqş və əlamətlər zühur etdi –

beyti də eyni ideyanı əks etdirir.

Əttar:

دین داشت و کرامات و به یک جرعه می عشق
بی خود شد، از دین و کرامات بر آمد (16, 300)

Din və kəramət sahibi idi, lakin bir qurtum eşq meyi ilə, özünü itirdi, dinindən və kəramətindən uzaqlaşdı.

Burada Əttarın qəzəlin əvvəlində verdiyi “piri-ma” ifadəsinin ünvanı məlum olur. Dində yüksək dərəcəyə çatmış, kəramət sahibi olan müridin bir qətrə eşq şərəbini dadandan sonra hər şeyindən keçməsi, din və kəramətlərindən uzaqlaşması bizə şairin sevimli qəhrəmanını – Şeyx Sənanı xatırladır...

Fəzlullah:

تا یافت نعیمیت خیال شده را باز
عشق تو بسی کرد خیالات بر آمد
(15, 107)

(Sənin xəyal olmuş Nəiminin yenidən tapılması, meydana çıxması üçün; Sənin eşqin çox xəyallar qurub gəldi).

Fəzlullahın bu beytindəki “xəyal” motivi istər sələfi Əttarın, istərsə də xələfi Nəsiminin şeirində müşahidə edilmir. Nəsiminin növbəti beytinə nəzər salsaq, şairin bu beytdə mürşidi Fəzlullahın deyil, Əttarın beytindəki ideyaları davam və inkişaf etdirdiyini görürük:

Nəsimi:

بر تخت وجود آن که نشد شاه حقیقی
از عرصه اش آوازه شهوات بر آمد (17, 163)

***Vücut taxtında oturan əgər Həqiqi şah deyilsə,
Döyüş meydanından şahmat oyununun səsləri gələcək.***

Göründüyü kimi, şair burada da Əttarın bir beyt əvvəldə verdikimiz nümunədəki kimi şahmat motivindən istifadə edir. Burada sözün “şahmat” (yəni döyüş meydanında şahın məğlubiyyət və şahmat oyunu) mənasından istifadə edilir.

Vücut taxtında oturan “şahə-həqiqi” dedikdə, şair kamil mürşidi nəzərdə tutur. Həqiqi mürid olmayanın döyüş (burada nəflə mücadilə, cihadi-əkber) meydanından şahmat taxtasındakı fiqurların götürülüb-qoyulmasından meydana çıxan səslər gələr, yəni onların

işləri oyundur, rəngdir. Fəzlullahın şeirində isə Əttar və Nəsimidən fərqli olaraq şahmat motivindən istifadə edilmir.

Əttar:

عطار بدین کوی سراسیمه همی گشت،
تانی شد و از ره اژیات بر آمد (16, 300)

***Əttar o küçədə sarsəmcəsinə hey gəzib-dolaşdı,
Nəfy olduqda onun yolu ilə isbat da gəlməlidir...***

Qurani-Kərimdə “Allah dilədiyini məhv, dilədiyini isbat edər” (“Rəd”, 13/19) buyrulur. Burada şair təsəvvüfi termin olan “nəfy” və “isbat”dan bəhs edir. Mənası bir şeyin izi qalmayacaq dərəcədə yox olması, sonra isə yenidən var olmasıdır. Nəfy və isbat, əsasən, “məhv və isbat” olaraq da işlədilir. Allah-Taala yüksək dərəcəyə çatmış qullarını öz dərğahına çəkib, onların nəfslərini nəfy və məhv, mənəviyyatlarını, ruhlarını var edir. Mütəsəvviflər bunu “tövhid” kəlməsindəki “La iləhə” sözünü nəfy, “illəllah” sözünü isə isbata rəmz olaraq qəbul edirlər. Qurani-Kərimdə “Allah dilədiyini məhv, dilədiyini isbat edər” (“Rəd” 13/19) buyrulur. Bu ayənin mənası Allah-Taalanın qulun nəfsani xüsusiyyətlərinin məhv, ruhani xüsusiyyətlərinin var, isbat etdiyi kimi də yozulur. **“İbn Ətaüllah: Allah qullarının nəfsani, bəşəri sifətlərini imha, əsrarını isə isbat edər” (<http://rufaiyolu.com/nefy-ve-isbat-ne-demektir/>).**

Əttarın şeiri nəfy və isbatla nəticələnir. Nəsimi isə qəzəlini belə bitirir:

مقصود نسیمی ز دو عالم همه حق بود،
مقصود میسر شد و حاجات بر آمد. (17, 163)

Nəsiminin hər iki aləmdən istədiyi hər zaman ancaq eşq olmuşdur,

Məqsudu yerinə yetdi, istədikləri oldu...

Burada şair hər iki aləmdə məqsədinin eşq olduğunu və məqsədinə çatdığını bildirir. Burada, sanki şair Əttarın əvvəlki beytdə

دین داشت و کرامات و به یک جرعه می عشق
بی خود شد، از دین و کرامات بر آمد

(16, 300)

– beytini nəzərdə tutur və bu beytin izahını vermiş olur. Şair Əttarın bir qətrə eşq şərabına həyatını, dinini, ibadət və kəramət-

lərini qurban verən lirik qəhrəmanın fikrini davam etdirərək, sanki o “bir qətrə eşq şərabını” tapdığı üçün sevincini ifadə edir.

Nəticə

Hər üç qəzəli müqayisəli şəkildə tədqiq etdikdə, Nəsiminin qəzəlində Fəzlullahla səsləşən məqamlar olsa da, onun daha çox Əttardan təsirləndiyi aydınlaşır. Əttar və Nəsimi qəzəllərinin istər məzmunu, istərsə də bu qəzəllərdə ifadə edilən təsəvvüfi terminologiyanın bənzərliyi, vəzn, qafiyə və rədifin eyniliyi Nəsiminin bu qəzəli Əttara nəzirə olaraq qələmə aldığı göstərir. Maraqlıdır ki, Nəsimi, bəzən Əttarın açıq şəkildə ifadə etməyərək işarələdiyi fikirləri tamamlayır, sanki şairin könlündən keçən mətləbləri belə anlayır və izah edir. Nəsimi, bəzən Əttarın qəzəlində ən sətiraltı mənaların açılışını verir, bəzən fərqli baxımdan yanaşır, bəzən əlavələr edir. Bəzən də Əttarın digər qəzəllərində ifadə edilən təsəvvüfi məsələlərlə bu qəzəldəki ifadə olunan məsələlər arasında məntiqi əlaqə qurur. Həm Fəzlullah, həm də Nəsiminin Əttarla mənəvi bağlılığı, onun fəlsəfəsinə və poetik duyum tərzinə yaxınlığı diqqət cəlb edir.

Əttarın qəzəli 9, Fəzlullahın qəzəli 7, Nəsimin qəzəli isə 12 beytdən ibarətdir.

Fəzlullah və Nəsiminin “Bər aməd” rədifli qəzəlləri klassik divan ədəbiyyatında nəzirə janrının ən gözəl nümunələrindən biridir.

ƏDƏBİYYAT

1. İmadəddin Nəsimi. Əsərləri. Elmi-tənqidi mətnin tərtibi və müqəddimə Cahangir Qəhrəmanov. I c., Bakı, 1973.
2. İmadəddin Nəsimi. Əsərləri. Elmi-tənqidi mətnin tərtibi və müqəddimə Cahangir Qəhrəmanov, II c., Bakı, 1973.
3. İmadəddin Nəsimi. Əsərləri. Elmi-tənqidi mətnin tərtibi və müqəddimə Cahangir Qəhrəmanov, III c. Bakı, 1973.
4. Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. I c., tərtib edən H. Araslı, Bakı, 2004.

5. Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. II c., tərtib edən H. Araslı, Bakı, 2004.
6. Nəzakət Məmmədli. (Füzulinin “Leyli və Məcnun” əsərində təsəvvüf və onun bədii ifadə sistemi. Bakı: Elm və Təhsil, 2011)
7. Nəzakət Məmmədli. Sadreddin Konevinin “Fatiha” suresi tefsiri və Seyyid Yahya Şirvaninin Rumuzül-İşarat” eseri, Sadreddin Konevi, Tasavvuf, Felseve və Din (Məqalələr toplusu), Konya. 2018.
8. Nəzakət Məmmədli. (Nəsimi şeirində Əttarın ətri (Şeyx Fəridəddin Əttar və Seyid İmadəddin Nəsimi şeirində poetik və irfani paralellər, Əbədiyyət günəşi -Nəsimi 650, Kaspi nəşrləri, Bakı, s.13-51. 2019.
9. Nuri Çınarçı. Nesiminin Farsça və Türkçe divanında redif meselesi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 2. 2010.
10. Memmedzadə H. Nesiminin həyatı və Farsça Divanı, çeviren Turgut Karabey.
http://www.turkiyatjournal.com/Makaleler/195437835_7.pdf s. 67.
11. Seyyid Yəhya əş-Şirvani əl-Baküvi. Risalələr. I, (Nəsr əsərləri, fars dilindən tərcümə edən: Nəzakət Məmmədli, Bakı, 2014.
12. Konevi. Vahdet-i Vücut və Esasları, İz Yayıncılıq, 2008.
13. Konevi. İcazü'l-Kuran fi Tefsir-i Ümmil-Kuran (Fatiha suresi Tefsiri). 1970.
14. Şıxıyeva S. Nəsiminin sələfləri ilə mübahisələri, Elmi araşdırmalar, 1-2, Bakı: Elm, 2000.
15. کلیات اشعار فضل الله نعیمی استر آبادی، تصحیح و تحقیق دکتر محمد درزی، تهران، 1398
16. دیوان عطار نیشابوری (شرح احوال عطار بدیه الزمان فروزانفر) تهران ، 1381 S.9, 640 s.
17. سید عماد الدین نسیمی، دیوان، نشریات دولتی آذربایجان، باکو 1972
18. سعید نفیسی جستجو در احوال و آثار فرید الدین عطار، تهران، 1320ص 114
19. صدای بال سیمرغ – در باره زندگی و اندیشه عطار دکتر عبد الحسین زرین کوب، تهران، دکتر عبد الحسین زرین کوب، تهران، س64 1378
20. عطار پیر اسرار، با کاروان حلّه مجموعه نقد ادبی دکتر عبد الحسین زرینکوب تهران، 1378 س. 205

д-р филос. по филол., доц. Назакат Мамедли

**СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ГАЗЕЛЕЙ «БАР АМАД»
ШЕЙХА ФАРИДАДДИНА АТТАРА, ФАЗЛУЛЛЫ
НАИМИ И СЕЙДА ИМАДЕДДИНА НАСИМИ**

РЕЗЮМЕ

Сейид Имададдин Насими хорошо знал традиции классической восточной поэзии. Он писал *назиры* к произведениям Аттара, Мавлана, Хафиза и других поэтов. В этой статье мы говорим о назире Насими и его наставника, создателя течения хуруфизм Фазлуллы Наими и Шейха Фаридаддина Аттара, к газели «Бар амад». Сравнительное исследование всех трех жертв показывает, что, хотя в газели Насими были некоторые схожие с Фазлуллой моменты, на него больше повлиял Аттар.

Газель Аттара состоит из 9 бейтов, газель Фазлуллаха состоит из 7, а газель Насими состоит из 12 бейтов.

Ключевые слова: Аттар, Насими, суфийская литература, назир, поэзия, «Бар амад»

Assoc. Prof. Nazakat Mammadli

**COMPARATIVE ANALYSIS OF THE "BAR AMAD"
GHAZALS BY SHEIKH FARIDADDIN ATTAR,
FAZLULLAH NAIMI AND SEYID IMADADDIN NASIMI**

SUMMARY

Seyyid Imadaddin Nasimi was well aware of the traditions of the classic Oriental poetry. He wrote naziras to the works of the Attar, Mawlana, Hafiz and others poets. In this article, we speak about Nasimis and his mentor, the creator of the Hurufism of Fazlullah Naimis and Sheikh Faridaddin Attars nazira to the Bar Amad ghazal.

Attars gazal is consists of 9 *beyts*, Fazlullahs gazal is consists of 7, and Nasimis ghazal consists of 12 *beyts*.

Keywords: Attar, Nasimi, Sufi literature, nazira, poetry, "Bar Amad"

ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ İMADƏDDİN NƏSİMİNİN HUMANİST İDEYALARININ ÖYRƏNİLMƏSİ İMKANLARI

*ped.f.d., dos. Bilal Həsəni,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin dosenti,
Əməkdar müəllim
bilalhasanli@yahoo.com*

XÜLASƏ

İmadəddin Nəsimi Azərbaycan ədəbiyyatında anadilli fəlsəfi şeirin ilk nümunələrini yaratmış böyük humanist sənətkardır. Ədibin əsərlərində insana inam, onun qüdrətinin tərənnümü mühüm yer tutur. İmadəddin Nəsiminin həyat və yaradıcılığı ümumtəhsil məktəblərinin VIII, X siniflərində öyrədilir. Şairin həyatı və yaradıcılığı öyrədilərkən sevgi şeirləri, əxlaqi-didaktik əsərlərindən nümunələr gətirilməli, bədii nümunələr üzrə müzakirə əsasında şəxsiyyəti, zəngin yaradıcılığının ideya-bədii xüsusiyyətləri barədə dolğun təsəvvür yaratmalıdır.

Açar sözlər: şair, humanist, şeir, mübarizə, yaradıcılıq, insan, ədəbiyyat, dərslər.

Giriş

Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, mütəfəkkir şair İmadəddin Nəsiminin zəngin və çoxcəhətli bədii, fəlsəfi irsinin öyrənilməsi, təbliği müasir dövrdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Nəsimi poeziyasındakı dünyaya, həyata fəlsəfi baxış, insana verilən yüksək dəyər, onun “yer üzünün əşrəfi kimi” dəyərləndirilməsi XXI əsrin humanist çağırışlarına, bəşəriyyətin ümid və istəklərinə cavab verir.

Mübariz şair, əqidə şəhidi İ.Nəsiminin həyat və yaradıcılığının ədəbiyyat dərslərində gənc nəsə öyrədilməsi, dərinmənalı əsərlə-

rində öz əksini tapmış humanist ideyalarının şagirdlərə çatdırılması üzrə ardıcıl, sistemli iş aparılmalıdır.

Nəsiminin bədii irsinin ideya-estetik dəyəri, ədəbiyyatımızın inkişafında misilsiz rolu barədə təlim prosesində şagirdlərdə dolğun təsəvvür yaradılması, əsərlərinin öyrədilməsi zamanı bir sıra çətinliklər qarşıya çıxır. Bu çətinliklər ümumən klassik bədii irsimizin yarandığı dövrün tarixi-siyasi şəraitinin doğurduğu spesifik xüsusiyyətlər, fəlsəfi məzmunlu məcazlar sisteminin, çoxmənəvilik, ərəbfars sözlərinin işlədilməsi ilə bağlıdır.

İ.Nəsimi irsinin dərinədən öyrənilməsi müəllimlərdən elminə nəzəri və metodik hazırlıq, təlim prosesində şagirdlərin müstəqil, fəal öyrənmə prosesinə cəlb edilməsini tələb edir.

Ədəbiyyat dərslərində İmadəddin Nəsiminin bədii-fəlsəfi cəhətdən öyrənilməsi imkanları

İmadəddin Nəsimi Azərbaycan ədəbiyyatında anadilli fəlsəfi şeirin ilk nümunələrini yaratmış böyük humanist sənətkardır. Ədibin əsərlərində insana inam, onun qüdrətinin tərənnümü mühüm yer tutur.

“Böyük Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsiminin 650 illik yubileyinin qeyd edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamında qeyd edilir ki, İmadəddin Nəsimi Azərbaycan xalqının ümumbəşər mədəniyyətinə bəxş etdiyi qüdrətli söz ustalarındandır. O, Şərqi zəngin mədəni-mənəvi sərvətləri üzərində ucalmış və bədii söz sənətinin son dərəcə qiymətli incilərini meydana gətirmişdir. Mütəfəkkir şairin dərin poetik fikirlərlə fəlsəfi görüşlərin vəhdətində olub, dövrün elmi-fəlsəfi düşüncəsinin aydın ifadəçisinə çevrilmiş müstəsna əhəmiyyətli ədəbi irsi qədim köklərə və çoxəsrlik ənənələrə malik Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində xüsusi mərhələ təşkil edir.

Nəsimi dünya poeziyasının ən kamill nümunələri sırasında diqqətəlayiq yer tutan əsərlərində daim insanın əzəmətinə, insani məhəbbəti və şəxsiyyətin azadlığını tərənnüm etmişdir. Anadilli şeirin humanist ideyaları, yeni məzmun, deyim tərzini və bədii

lövhlərlə daha da zənginləşməsində unudulmaz şairin misilsiz xidmətləri vardır. Nəsiminin mənbəyini xalq ruhundan almış parlaq üslubu Orta əsrlər Azərbaycan dilinin məna imkanlarını bütün dolğunluğu və rəngarəngliyi ilə əks etdirir. Sənətkarın yaradıcılığı bir sıra xalqların bədii-ictimai fikrinin inkişafına qüvvətli təsir göstərmişdir (1).

İmadəddin Nəsiminin həyat və yaradıcılığı ümumtəhsil məktəblərinin VIII, X siniflərində öyrədilir. Şairin həyatı və yaradıcılığı öyrədilərkən sevgi şeirləri, əxlaqi-didaktik əsərlərindən nümunələr gətirilməli, bədii nümunələr üzrə müzakirə əsasında şəxsiyyəti, zəngin yaradıcılığının ideya-bədii xüsusiyyətləri barədə dolğun təsəvvür yaratmalıdır.

Nəsiminin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı məlumatların düzgün qavranılması üçün tarixi məlumatların verilməsinə ehtiyac duyulur. Bu məqsədlə dərsdə qeyd edilir ki, feodal ideologiyasının ağır təzyiqləri XIV-XV əsrlərdə açıq və gizli mübarizə üçün zəmin oldu. Müxtəlif təriqətlərin, cərəyanların yaranmasının bir mühüm səbəbi də məhz bu idi. Azərbaycanda, eləcə də Yaxın və Orta Şərqdə ən geniş yayılmış təriqət isə hürufilik idi. Bu təriqətin başçısı və nəzəriyyəçisi Azərbaycan alimi və şairi Şeyx Fəzlullah Nəimi olmuşdur. Hürufiliyə görə, Allah insanda və mövcud olan bütün varlıqlarda təcəssüm tapır. Elə buna görə də insan öz varlığındakı ilahi nuru dərk etməlidir. Bunun üçünsə o, daim əqli-mənəvi təkamül yolu keçməli, təkmilləşməli, qəlbini saflaşdırmalıdır.

İnsanı müqəddəs hesab edən hürufilərin fikrincə, kamil insan Tanrı səviyyəsinə yüksələ bilər. Deməli, insana əzab vermək və onu öldürmək olmaz. Bununla da hürufilər ictimai haqsızlıq, zülmə, İslam dininin bir sıra ayinlərinə qarşı çıxırdılar. Hürufilərin feodal hakim dairələri, İslam xadimləri tərəfindən təqib və edam edilmələrinin mühüm səbəblərindən də biri bu idi.

Göründüyü kimi, Nəsimi keşməkeşli bir dövrdə yaşamışdır. Onun doğulduğu il və yer barədə fərqli fikirlər mövcuddur. Həyatı haqqında da gerçəklikdən çox rəvayət və əfsanələr əks etdirən məlumatlar var. Şagirdlərin nəzərinə çatdırılır ki, gənc yaşlarından müxtəlif təriqətlərlə – eyni əqidə, məslək sahiblərini birləşdirən

təşkilatlarla maraqlanan Nəsimi zülmə, ədalətsizliyə qarşı çıxan hürufilərə (onlar varlığın sirrini hərflərdə görürdülər) qoşulmuşdur. Onun əsərlərinin böyük bir qismi hürufi ideyalarının şərhinə və təbliğinə həsr olunub.

Dini və dünyəvi elmləri dərinlən mənimsəyən gənc, həssas şair insana amansız, qeyri-humanist münasibətlə heç cür barışa bilmirdi. Bu, onu düşünməyə, yollar aramağa sövq edir. Əvvəl sufizmə meyil edən Nəsimi sonralar Nəiminin görüşlərinə tərəfdar çıxır. Hürufilərin mövqeyi onun ürəyincə idi. Nəsimi elə bir elmi-fəlsəfi dayaq axtarırdı ki, onun köməyi ilə insana öz adının uca, mövqeyinin yüksək olduğunu anlamağı öyrətsin. Böyük ehtirasla, coşğunluqla hürufi ideyalarını yayan, təbliğ edən şair təqib olunur. Ölkədən-ölkəyə keçməyə məcbur olan Nəsimi əqidəsindən üz döndərmir, alovlu şeirləri ilə çoxlu tərəfdar tapır.

İctimai-fəlsəfi lirikanın ən qüdrətli yaradıcılarından olan Nəsimi şeirlərini müxtəlif janrlarda yazmışdır. Bədi ihsində qəzəl, qəsidə, tuyuq, rübai, müstəzad və s. yer almışdır. Zəngin irsi qalan şairin əsərlərini mövzusunə, ideya istiqamətinə görə iki böyük qismə ayırmaq olar: təriqət şeirləri, dünyəvi şeirlər.

Dərsdə aşağıdakı bənd üzərində iş aparılır:

**Qanı bir əhdü peymanı bütün yar,
Qanı bir qövlü gerçək, doğru dildar,
Qanı həqqi bilən gerçək ər kim,
Ola doğru anın dilində göftar?**

Müzakirə zamanı aydınlaşdırılır ki, şair fəlsəfi məzmunlu dünyəvi şeirlərində yaşadığı mühitdə, cəmiyyətdə əhdi-peymanı, sözübütöv, doğrucul, haqqı tanıyan insanların olmamasından şikayət edir, öz etirazını bildirir.

Ədəbiyyat dərslərində “Ağrımaz” qəzəlinin tədrisi xüsusiyyətləri

VIII sinifdə “Ağrımaz” qəzəlinin tədrisinə 3 saat ayrılıbmışdır:

- 1. “Ağrımaz” qəzəlinin məzmunu üzrə iş.**
- 2. Qəzəlin təhlili.**
- 3. Qəzəl üzrə tətbiq, müzakirə, yaradıcı iş.**

VIII sinifdə şairin “Ağrımaz” qəzəlinin tədrisi zamanı şagirdlərin diqqətinə çatdırılır ki, gənc yaşlarından müxtəlif təriqətlərlə – eyni əqidə, məslək sahiblərini birləşdirən təşkilatlarla maraqlanan Nəsimi zülmə, ədalətsizliyə qarşı çıxan hürufilərə (onlar varlığın sirrini hərlərdə görürdülər) qoşulmuşdur. Onun əsərlərinin böyük bir qismi hürufi ideyalarının şərhinə və təbliğinə həsr olunub. Hürufiliyi təbliğ etdiyinə görə təqib olunan şair 1417-ci ildə Hələb şəhərində edam edilmişdir.

Ehtimal olunur ki, “Ağrımaz” qəzəli edamöncəsi – həbsxanada olarkən yazılmışdır. Şeiri oxuduqca tutduğu yolun doğru və ədalətli olduğuna ürkədən inanan cəsarətli, yenilməz insan obrazı göz önündə canlanır. Bu obrazı hərtərəfli səciyyələndirmək və dəyərləndirmək üçün şeirdəki hər sözün, ifadənin üzərində ciddi düşünmək və əsərdə geniş istifadə olunmuş təzadların rolunu aydınlaşdırmaq faydalıdır.

Təcrübədən məlumdur ki, “Ağrımaz” qəzəlinin, ümumiyyətlə, klassik şeirin müstəqil mütaliə ilə qavranılması, hətta yuxarı sinif şagirdləri üçün də çətinidir. Belə şeirlərin oxusu üçün daha səmərəli yolların tapılması müəllimləri və metodistləri həmişə düşündürmüş və narahat etmişdir. Bu məsələdə həlledici amillərdən biri sinfin hazırlıq səviyyəsidir. Klassik ədəbiyyat nümunələrindəki tanış olmayan sözlərin mənasını ardıcıl öyrənmə, müəllimin izahını müntəzəm izləyib mənimsəyən, belə şeirlər üçün ümumi olan cəhətləri, artıq qavranmış olan sinifdə oxunu şagirdlərin fəal iştirakı ilə aparmaq mümkün və faydalıdır. Bu, izahlı oxuya şagirdlərin cəlb edilməsi şəklində özünü göstərə bilər.

Təcrübə göstərir ki, qəzəlin izahlı oxusu əsərin məzmununun dərinədən mənimsənilməsinə zəmin yaradır. İzahlı oxu zamanı şagirdlərin fəal iştirakı ilə tanış olmayan sözlərin mənası aydınlaşdırılır, əsərdəki bədii təsvir və ifadə vasitələri müəyyənləşdirilir.

Şairin həbsi və edam olunması ilə bağlı rəvayətin şagirdlərin diqqətinə çatdırılması da onlarda əsərin məzmunu barədə daha dolğun təsəvvür yaradılmasına imkan yaradır. Müzakirə zamanı şagirdlərə aydın olur ki, lirik qəhrəman həbsxanada saxlanılan və öldürülən zaman da özünü mərdanə, əyilməz, məğrur şəxsiyyət kimi aparır. O, məslək düşmənləri qarşısında əyilməyəcəyini, öz idealları uğrunda ölməyə hazır olduğunu qətiyyətlə bəyan edir. Fədakar şair bir əqidə şəhidinin qətl ərəfəsində zindənda keçirdiyi həyəcanlı, əzablı anları qəzəlin ölməz misralarında əbədiləşdirmişdir.

Əsərin təhlili üzrə dərstdə qeyd edilir ki, şeiri oxuduqca tutduğu yolun doğru və ədalətli olduğuna ürəkdən inanan cəsarətli, yenilməz insan obrazı göz önündə canlanır.

Bu mübariz, mətin insan obrazını hərtərəfli səciyyələndirmək və dəyərləndirmək üçün şeirdəki sözlərin, ifadələrin üzərində ciddi düşünmək və əsərdə geniş istifadə olunmuş təzadların rolunu aydınlaşdırmaq faydalıdır. Təhlil zamanı şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət edilir:

1. **Şeir sizdə hansı təəssürat yaratdı? Fikrinizi əsaslandırın.**
2. **“Əsərdə şairin yalnız şəxsi faciəsi əks olunmuşdur” fikrinə münasibət bildirin. Mövqeyinizi nümunələrlə əsaslandırın.**
3. **Şeirdən nümunələr göstərməklə şairin müasirlərinə fərqli münasibətini aydınlaşdırın.**
4. **Əsərin lirik qəhrəmanını necə səciyyələndirərsiniz?**
5. **Şeirin bədii təsir gücünü artıran vasitələrin, xüsusən təzadların rolunu misallar əsasında aydınlaşdırın.**
6. **Əsərdəki başlıca fikir – ideya nədir?**

Təhlil dərslində müzakirədə müəllimin istiqamətləndirici sualları “zahidin əfsanəsinə” görə təqibə, ağır cəzaya məruz qalan bu cəsur

insanın “haqqı izhar” edən, haqq yolunda mübarizə aparan yenilməz obrazının aydın təsəvvür edilməsinə imkan yaradır.

X sinifdə İ.Nəsiminin həyat və yaradıcılığının öyrənilməsi imkanları

X sinifdə “Ədəbiyyat” dərslində şairin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı aşağıdakı mətn üzrə müsahibə, müzakirə aparılması tövsiyə olunur: “XIII-XIV əsrlərdə baş vermiş mühüm ictimai-siyasi hadisələr Azərbaycanda sabitliyin pozulmasına səbəb oldu. Çingiz xanın yürüşlərinin vurduğu yaralar sağalmamış, Toxtamışın, Teymurun basqınlarına məruz qalan Azərbaycan böyük itkilər verdi. İşğalçılara qarşı vaxtaşırı baş verən üsyanlar insan qırğınına, şəhər və kəndlərin dağılmasına səbəb olurdu. Yerindən-yurdundan didərgin düşən əhali başqa ölkələrə üz tutur, xəstəlik, aclıq və ölümə qarşılaşırdı.

Təqiblərə, əzablara dözən, daha ağır işgəncələrə məruz qala biləcəyini anlayan lirik qəhrəmanı heç bir qüvvə doğru, ədalətli hesab etdiyi yoldan, əqidəsindən döndərə bilməz.

Nəsimi öncə sufizmə meyil etdiyindən, ilk təriqət şeirləri, təbiidir ki, sufiyanə olmuşdur. Sufi ideyalarının təbliğinə həsr olunmuş əsərləri kəmiyyətcə hürufi şeirlərindən azdır. Şairin həm doğma türkcəmizdə, həm də fars dilində yazdığı şeirlərin böyük bir qisminə hürufilik ideyalarının ifadəsinə önəm verilmişdir. Bu qəbildən şeirlər sənətkarın hürufilik görüşləri, mənsub olduğu təriqətin mühüm müddəaları barədə aydın təsəvvür yaradır. Bu baxımdan onun, məsələn, “Söz”, “Sığmazam”, “Mənəm, mən” rədifli, “Daim ənləhəq söyləyəm, həqdən çü Mənsur olmuşam”, “Mərhəbə, insani-kamil, canımın cananəsi” misraları ilə başlayan qəzəlləri, eləcə də digər janrlarda olan əsərləri yüzillər boyu diqqəti özünə çəkmişdir.

Belə əsərlərdə hürufi termin və anlayışlarına xeyli yer verilmişdir. Onların şərhli şeirdəki əsl mətləbin başa düşülməsini asanlaşdırır. Məsələn: yuxarıda adıçəkilən qəzəllərin birində deyilir:

**Çün bizə məlum olubdur mə”niyi- ümmül- kitab,
Arifəm, səm”imə sığmaz zahidin əfsanəsi.**

Buradakı “ümmül-kitab” (“kitabın anası”) Quranın “Fatihə” surəsi anlamındadır. Həmin surənin daxili mənasını ilahi sirlər təşkil edir və bu sirlər arif olan hürufilərə məlumdur. Belə bir uca məqama yüksələn ariflər – hürufilər üçün zahidin dedikləri mənasız sözlərdən başqa bir şey deyildir.

Nəsiminin təriqət şeirlərində insan həm ilahi, həm də bəşəri keyfiyyətlərə malik olub gücü, uralığı və ülvi keyfiyyətləri ilə seçilir. Hürufi təliminə əsaslanan şair insanı müqəddəsləşdirir, onun alçaldılmasını, incidilməsini lənətləyir. Əslində, Nəsimini hürufi ideyalarında cəlb edən də insanın şərəfli mövqeyə ucaldılması idi.

Nəsiminin ikinci qisim – dünyəvi şeirləri də az deyildir. Onlar mövzuca rəngarəngdir: dünyəvi məhəbbətin və gözəlliyin tərənnümünə həsr olunanlar, ictimai-fəlsəfi məzmununda yazılanlar, təbiətə həsr edilənlər və s. Bu əsərlərin böyük bir qismi qəzəl, bir qismi isə başqa janrlarda qələmə alınmışdır. “Neylərəm?”, “Etməgil”, “Yanaram” və s. məhəbbəti tərənnüm edən qəzəllər kimi dillər əzbəri olmuşdur.

Təriqət şeirlərindəki yar, dilbər ilahi gözəlliklə bağlıdırsa, bu qəzəllərdə tərənnüm edilən sevgili, məhəbub adəm övladı olub bəşəri xislətlidir, real gerçəkliyin, maddi aləmin yetirməsidir. O, lirik qəhrəman üçün ən qiymətli varlıq, həyatın mənasıdır:

**Dilbərə, mən səndən ayru ömrü canı neylərəm?
Tacü təxti, mülkü malı, xanimanı neylərəm?
İstərəm vəsli-cəmalın ta qılam dərdə dəvə,
Mən sənin bimarınam, özgə dəvanı neylərəm?**

Məşuqun zahiri gözəlliyinin təsvirinə həsr olunan (“Düşdü yenə dəli könül gözlərinin xəyalinə”; “Əcəba bu huri üzlü məhi-bədr, ya pərimi?” və s.) qəzəllərdə, eləcə də bu mövzuda digər janrlarda yazdığı şeirlərdə daha çox həyatı, gerçək gözəl tərənnüm obyektı olaraq götürülmüşdür.

Nəsiminin dünyəvi əsərlərinin bir qismini ictimai-fəlsəfi məzmunlu şeirlər təşkil edir. Bu da məlumdur ki, şairin müxtəlif mövzularda yazdığı bütün əsərlərində fəlsəfi fikirlər önəmli yer tutur. Onun ictimai-fəlsəfi şeirlərində əhatə edilən məsələlər isə çoxdur; dünyanın dərk edilməsi ilə bağlı düşüncələr, dünyanın faniliyi və onun vəfasızlığından şikayət, rəzilliyi özünə peşə edənlərdən narazılıq:

**Yoxdur vəfası dünyanın, aldanma anın alın,
Rəngindən oldu münfəil hər kim boyandı alın.
Arısı yalandır, saqın, dadlısına aldanma kim,
Acıdır anın şəkkəri, ağı qatılmış balına.**

Şairin bədii irsində təbiətə həsr edilmiş şeirlər sayca az olsa da, onlar ideya-bədii keyfiyyətinə görə ədəbiyyatımızda ən yaxşı əsərlərdən sayılır.

“Sığmazam” qəzəlinin təhlili zamanı aşağıdakı təhlil materialı üzrə iş aparılır:

- 1. Qəzəl hansı mövzuda yazılıb?**
- 2. Əsərin əsas ideyası nədir?**
- 3. Qəzəlin bədiliyini təmin edən mühüm vasitələr hansılardır?**

Müzakirə zamanı qeyd edilir ki, “Sığmazam” Nəsiminin dünyagörüşü və yaradıcılığı üçün ən səciyyəvi əsərlərdən biridir. Başqa sözlə, bu şeir müəllifin hürufi görüşlərini parlaq ifadə etdiyi kimi, sənətkarlıq məharəti barədə də aydın təsəvvür yaradır. Deməli, qəzəl şairin təriqət şeirlərindəndir. Onun ideyası isə zəngin olub çoxcəhətli izahla aydınlaşdırılmalıdır.

Şeirdə hürufiliyin əsas müddəalarından biri – insanın Allahla, eləcə də maddi və mənəvi aləmlə eyni olması fikri əksini tapmışdır. Əsər lirik qəhrəmanın monoloqu təsirini bağışlayır. Başqa sözlə, əsas fikrin ifadəçisi yerində çıxış edir. Lirik qəhrəman qətiyyətlidir. Fikirlərinin doğru olduğuna əmindir. Elə buna görə də söylədiklərini hökm şəklində dilə gətirir. Bəyan edir ki, onda iki

cahan – maddi və mənəvi aləm sığsa da, özü bu aləmə sığmır. Varlığa və məkana sığmadığının bir səbəbi də məkansız gövhər (bu, Allaha məxsus sifətdir) olmasıdır.

O, “ənəlhəqq” ideyasını, Allahla insanın eyniliyi ilə bağlı mövqeyini çəkinmədən, qorxmadan müdafiə edir. Allaha və bütün yaradılmışlara aid nə varsa, hamısının özündə təcəlli etdiyini bildirir. Onu – insanı şərh etməyə çalışanlara susmaq, lal olmaq barədə xəbərdarlıq edir; çünki heç bir şərhə və bəyana sığmadığını bilir.

O, uludur. Başlanğıcı zatla – varlığın sahibi ilə başlanır, bütün var olanlar onun əlamətidir və bu nişanla tanınır, lakin həmin nişana sığmır.

“Nəsiminin şeirlərində tez-tez rast gəlinən “iki cahan” (eləcə də “aləmi-kübravü suğra” (böyük və kiçik aləm), “dü aləm” (iki aləm) deyimi də öz ideya qaynağını vəhdəti-vücut mülahizələrindən götürür. “Məndə sığar iki cahan, mən bu cahana sığmazam” misrasında “iki cahan” ifadəsi ilə şairin “can” (ruh) və “cahan”ı (maddi aləm, kainat) nəzərdə tutmasını onun öz şeirləri ilə müəyyənləşdirmək mümkündür:

**Var bu cahandan özgə bizim cahanıımız,
Surəti bu aləm oldu bizə ol məkanımız.
Şol kim bizim cahanıımız olmuş bu canımız.
Cahan oldum, cahan, oldum cahandan”** (2, 227-228).

Şagirdlərdə belə bir qənaət formalaşdırılır ki, maddi və qeyri-maddini, Allahu və insanı vəhdətdə götürən hürufi şair İ.Nəsimi ana dilində fəlsəfi şeirin dəyərli nümunələrini yaratmışdır. Ədibin insanın mənəvi gücünü, qüdrətini əks etdirən poeziyası dərin humanist məzmunla yanaşı, yüksək sənətkarlığı ilə seçilir. Şair insanın ucalığını, ölməzliyini döyüşkən, mübariz ruhlu şeirlərində tərənnüm etmişdir.

Nəticə

Ədəbiyyat dərslərində İ.Nəsiminin həyat və yaradıcılığının öyrənilməsi şagirdlərdə ədibin Azərbaycan və dünya ədəbiyyatında mövqeyi barədə dolğun təsəvvür yaratmalıdır. Şagirdlər sənətkarın klassik fəlsəfi şeirimizin böyük ustadı olmasını, poeziyasının ideya-estetik dəyərini bilməli, bu barədə dərin biliklərini müstəqil surətdə artırmağa yönləndirilməlidir. Ədəbiyyat dərslərində aparılan müzakirələr zamanı şagirdlər Nəsiminin qabaqcıl, humanist ideyalarının, ədəbi-fəlsəfi irsinin çağdaş dövrümüz üçün əhəmiyyəti barədə biliklərə yiyələnməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. <https://president.az/search/%C4%B0mad%C9%99ddin%20N%C9%99siminin%20650%20illiyi/2>
2. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 6 cildə. III c., Bakı: Elm, 2009. 736 s.
3. Əliyev S., Həsənov B., Mustafayeva A. Ədəbiyyat. VIII sinif üçün dərslik. Bakı: Bakınəşr, 2008, 208 s.
4. Əliyev S., Həsənov B. Mustafayeva A. Ədəbiyyat. X sinif üçün dərslik. Verdiyeva N., Məmmədova S. Bakı: Bakınəşr, 2008. 208 s.
5. Həsənov B., Əliyev S., Mustafayeva A., Verdiyeva N., Məmmədova S. Ədəbiyyat. VIII sinif. Müəllim üçün metodik vəsait. Bakı: Bakınəşr, 2008. 208 s.
6. Həsənov B., Əliyev S., Mustafayeva A. Ədəbiyyat. X sinif. Müəllim üçün metodik vəsait. Bakı: Bakınəşr, 2008. 208 s.
7. Nəsimi İ. Mən bu cahana sığmazam. Bakı: Gənclik, 1991, 384 s.
8. Nəsimi İ. İraq divanı. Bakı: Yazıçı, 1987, 336 s.

д-р филос. по пед., доц. Биал Гасанли

**ВОЗМОЖНОСТИ ИЗУЧЕНИЯ ГУМАНИСТИЧЕСКИХ
ИДЕЙ ИМАДЕДДИНА НАСИМИ НА УРОКАХ
ЛИТЕРАТУРЫ**

РЕЗЮМЕ

Имадеддин Насими - великий поэт-гуманист, создавший первые примеры философской поэзии на родном языке в азербайджанской литературе. В творчестве поэта вера в человека и его силу играют важную роль. Жизнь и творчество Имадеддина Насими преподаются в VIII, X классах средних школ. При обучении жизни и творчества поэта следует приводить примеры любовных стихов, этических и дидактических произведений, и на основе обсуждения художественных образцов должно быть составлено полное представление о личности и идейно-художественных особенностях его богатого творчества.

***Ключевые слова:** поэт, гуманист, стихотворение, борьба, творчество, человек, литература, урок*

Assoc. Prof. Bilal Hasanli

**OPPORTUNITIES TO STUDY THE HUMANISTIC IDEAS
OF IMADADDIN NASIMI IN LITERATURE CLASSES**

SUMMARY

Imadaddin Nasimi is a great humanist artist who created the first examples of philosophical poetry in native language in Azerbaijani literature. In the work of the poet, faith in man and his power play an important role. The life and work of Imadaddin Nasimi are taught in VIII, X grades of secondary schools. In teaching the life and work of the poet, love poems, ethical and didactic works should be cited, and on the basis of a discussion of artistic samples, one should have a complete picture of his personality and the ideological and artistic features of his rich creativity.

***Keywords:** poet, humanist, poem, struggle, creativity, person, literature, lesson*

XV ƏSR AZƏRBAYCAN ŞAİRLƏRİ ARASINDA NƏSİMİNİN LAYIQLI XƏLƏFLƏRİ

*fil.f.d., dos. Könül Hacıyeva,
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
konulhaciyeva75@gmail.com*

XÜLASƏ

Məqalə İmadəddin Nəsiminin ideya və sənət ənənələrini davam etdirən xələfləri haqqındadır. Yazımızda XV yüzillikdə hürufilik təriqətinin Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığına bu və ya digər şəkildə təsiri gözdən keçirilir, hürufi təlimini təbliğ edən sənətkarların fikirlərinə nəzər salınır.

Məlum olduğu kimi, hürufilik insanları ədalətsizliyə qarşı əzmkar və prinsipial mövqe tutmağa çağırır. Hürufilərin arzuladığı kamillik mənəvi təmizlənmə və mənəvi təkamül yolu ilə əldə edilə bilərdi. Məqalədə Mirzə Cahanşah Həqiqi, Həbib və Xəlil XV əsr Azərbaycan ədəbiyyatının əsas hürufi şairləri və Nəsiminin layiqli xələfləri kimi araşdırılır.

Açar sözlər: Nəsimi, xələf, XV əsr, Azərbaycan, hürufilik.

Giriş

XV əsrdə Azərbaycan ərazisində təkə hürufilik deyil, bir çox dini-fəlsəfi təlimlərin yayılması üçün münbit mühit mövcud idi. Hürufilər insanları ədalətsizliyə qarşı barışmaz mövqe tutmağa səsləyir, yalnız kamil insanın qaniçən hakimlərə qarşı mübarizə edə biləcəyi fikrini irəli sürürdülər. Həmin o mükəmməlliyə isə hürufiliyin göstərdiyi mənəvi saflaşma, əxlaqi təkamül vasitəsilə çatmaq olardı. “Hürufilər sufilikdəki ilahi eşq fəlsəfəsini qəbul etməklə, əqlə də üstünlük verir, öz varlığında olan ilahi nuru dərk etmək üçün insanın əqli təkamül yolu keçməsinə xüsusi qayğı göstərir-

dilər” (2, 81). Bu təlimdə Allahın təcəssümünü daşıyan kamil insanlar öz zəhmətkeşliyi, rəhmdilliliyi, səxavət və ədaləti ilə sadə xalqın mənafeyini düşünməyən hökmdarların zülmkarlığı və ədalətsizliyi əleyhinə silahlanırlar. Fəal panteist cəhətlərinə görə, hürufilik get-gedə böyük bir ictimai hərəkata çevrilərək, Yaxın Şərqlə səs salır. Bu dini-fəlsəfi təlimin geniş vüsət tapması, əlbəttə ki, hürufifikirli şairlərin yazıb-yaratması fonunda baş verirdi. İnsanı müti deyil, azad, kamil varlıq olaraq qiymətləndirən hürufilər idarə etdikləri insanları qul kimi gören hökmdarlar tərəfindən nə qədər təqib edilərək vəhşi münasibətlə qarşılaşsalar da, öz fikir və görüşlərini yaymaqda davam edirdilər. Belə ki, XV yüzillikdə Nəsiminin sənət xələfləri tərəfindən hürufi ideyalarını əks etdirən poeziya nümunələri yaranmaqda davam edirdi. Bu hal həm Azərbaycan, həm Türkiyə, həm də Orta Asiya şairlərinin əsərlərində müşahidə olunurdu. Türkiyəli ədəbiyyatşünas F.Köprülü böyük hürufi şairi Nəsimi irsinin dərin təsir gücündən bəhs edərək yazır: “...Nesimi böyük bir şairdir. Sufiyane lirizm onda çox kuvvetli və çox ahenklidir...XV. və XVI yüzyıllarda Anadolu’da yetişən Hurufi şairlərinin hepsi Nesimi’yi taklit etmişlərdir. Azeri edebiyatında isə Habibi’dən, Hatayi’dən, Fuzuli’dən başlayaraq bu təsir son zamanlara qədər kendisini göstərmiş, hətta Çağatay edebiyatı dairesində de Nesimi’nin şöreti və nüfuzu daima gözə çarpmıştır” (6, 363).

Nəsiminin xələfi Cahənşah Həqiqi

Nəsiminin XV əsrdəki ardıcılardan bəhs edərkən Həqiqi yaradıcılığında hürufilik xəttini gözdən keçirmək yerinə düşər. Öncə onu vurğulamaq lazımdır ki, hürufilik ideyaları daha çox türkdilli ədəbiyyatın görkəmli nümayəndələri tərəfindən yayılıb inkişaf etdirilmişdir. Hürufi şairi Nəsiminin yaradıcılığının yorulmaz tədqiqatçısı S.Şıxıyeva bu barədə yazır: “İlk örnəklerini fazlasıyla Fars dilində ifadə edən bu akımın temsilçileri daha sonralar Türkçə şiirde düşündürücü eserler ortaya koyarak geniş çapta bir edebî ekol kura bildiler...Hürufilik dünya görüşü Hakikî,

Hataî gibi hükümdar şairleri, Ruşenî, Gülşenî, Niyazî gibi tarikat mürşitlerini, Hayretî, Usûlî, Habibî, Fuzulî gibi üstat şairleri etki-lemiş, Türkiyə'de Bektaşilik, İran'da Ehl-i Hak gibi tarikatların yalnız terminolojisini değil, düşüncə yöntemini de yönləndirmişdir" (12, 1507).

Əsərlərində hürufiliyi təbliğ və tərənnüm edən fikirlərin geniş yer aldığı Həqiqi yaşının, həyat və fəaliyyət təcrübəsinin ona verdiyi müdrikliklə gəldiyi qənaətləri, çıxardığı nəticələri bir neçə misrada yığcam şəkildə ustalıqla ifadə edə bilmişdir. Cahanşah Həqiqinin Türkiyədə cap olunmuş divanına yazılan "Ön söz"ün müəllifi, prof. Dr. Muhsin Macit isə şairin farsca irsini bu cür dəyərləndirir: "Hürufiliğin harflərlə ilgili sınırlarını, tevillərini çox fazla işləməyən, söyleyəcəklərini mümkün olduğunca örtülü söyleyən Hakiki'nin Farsça şiirlerinde kalemini daha serbest bıraktığını söyleyebiliriz" (8, 12). Tədqiqatçı öz yazısında Həqiqinin farsca əsərlərinin çoxluq təşkil etdiyini vurğulayaraq onun öz ana dilində də şeirlər yazmasını alqışlayır: "...pek çok Türk şairin Farsça yazdığı bir dönemde Hakiki'nin ana diliyle şiirler söylemiş olması önemlidir" (8, 13). Tədqiqatçının vurğuladığı məsələ Həqiqinin Nəsimi ənənələrini bu mənada da davam etdirdiyinə sübutdur. Başqa sözlə, Həqiqi anadilli poeziyamızı zirvəyə qaldıran Nəsiminin layiqli xələfi olduğunu yaradıcılığının bu cəhəti ilə də göstərə bilmişdir.

Sufi və hürufi poeziyası üçün xarakterik olan mövzu və motivlər Həqiqi divanındakı məsnəvilərin poetik ruhuna hakimdir. Cahanşah Həqiqi şeirlərində Quran kəlamına böyük dəyər və yer verən istedadlı şairlərimizdəndir (4, 237). Hökmdar şair Cahanşah Həqiqi İslam dininin insanlar üçün qurtuluş dini olduğunu, Quranın isə insanlıq üçün əxlaqi istinad yeri olduğunu yaxşı bilirdi. O, insanın öz şəxsində Quran mesajını daşdığını söyləyir, bəşər oğlunu həyatdakı davranış və əməlləri ilə bu mesajlara layiq olmağa çağırırdı (4, 282). Tanrının ali varlıq olan insanda təcəlli etməsini söyləmək onun üzərinə böyük məsuliyyət qoyur. İnsan oğlu yüksək və mükəmməl bir bütünün zərrəsi olduğunu idrak etməli, ona verilən ömür yolunda irəliləyərkən kamilliyə doğru can atmalıdır.

“Şair camalının nurunu günəşə, simasını Qurana, cizgisini ümmül-kitaba bənzətdiyi insanı dünya və üqbada əsas, tək dildarı, sevgilisi sayır” (10, 379). Həqiqinin təqdimatında insan vəhdəti-vücut fəlsəfəsinin ideali olaraq göstərilir. Ona nəfsi tərک edib həyatını eşq, qənaət, səxavət kimi keyfiyyətlər üzərində qurmaq tövsiyə edilir. Görkəmli ədəbiyyatşünas M.Quluzadə Həqiqinin “hürufiliyə dərin rəğbət bəslədiyini” qeyd edərək yazır: “Cahanşah da gözəli dərdinin dəvası adlandırır, insan məhəbbətini, əhdü vəfanı, sədaqəti hər şeydən qiymətli tutur, insanları dünyanın var-dövlətinə, mülküməlinə həris olmamağa, “əhsəni-hüsn surətə səcdə etməyə çağırır” (7, 95). Əsərlərindən də göründüyü kimi, Həqiqi hürufiliyin yalnız mistik tərəflərini deyil, insanı ucaldan, humanist tərəflərini əks etdirməyə çalışmışdır. Demək olar ki, bütün şeirlərdə hərflərin yaradılan hər şeydə və ən ümdəsi insan surətində təzahür etdiyinin vurğulandığını görürük. Ədəbiyyatşünas A.Rüstəmovanın bu barədə qənaətləri də maraqlıdır: “...Həqiqidə hürufi lüğəti, hürufi rəmz və istilahları daha çox real insan gözəlliyi və real insan məhəbbətinə şairin valehlyi, səcdəsi anlamında müraciət olunur. Demək istəyirik ki, Həqiqi ideoloji baxımdan deyil, daha çox bədii termin, bədii fiqur, plastik vasitə kimi hürufi simvolistikasına müraciət edir” (2, 94). Tədqiqatçılar Həqiqi yaradıcılığında mülayim mövqedən bəhs edərkən bu məqamları xüsusi olaraq vurğulayırlar. Cahanşah Həqiqi yazdığı qəzəllərdə insan surətini Allahın kəlamı olan Quran ayəsinə bənzətdiyini, sevgilidə Haqqın nurunun əks olunduğuna inandığını ifadə edir. Şair insan surətini səcdəyə layiq bilir, onu “rəhman” adlandırır ki, bu da hürufi dünyagörüşünün parlaq təcəssümüdür. Hürufi poeziyasında insanın ruhən azad olması, öz gücünə, qüdrətinə inamı məsələləri öndə durur. Mirzə Cahanşah Həqiqinin şeirlərində mülayim ehkamçılıq, təmkinli nəsihətçilik ruhu özünü göstərir. Onun poeziyasında hürufiliyin kəskin şüarları səslənmir. Qeyd olunan cəhətin mövcudluğu təbiidir. Cahanşah hakim sinfin nümayəndəsi idi və ictimai hadisələrə, dünyəvi məsələlərə bir qədər fərqli nöqteyi-nəzərdən yanaşır, fərqli mövqedən münasibət bildirirdi. Hürufilik təliminin yaradıcılığına güclü təsirinin nəticəsidir ki, “şair insana yüksək münasibət bəslə-

ləyir, onu kainatın yeganə məqsədi, vücudunu haqqın kölgəsi sayır (10, 377). Həqiqi tövhid elminin kamil insanın mübarək nitqində olduğundan bəhs edir. Bu ali varlığın simasının Quran kəlamını, “inna-fətəhna surətini” təmsil etdiyini dönə-dönə vurğulayır. Cahanşah Həqiqinin əsərlərində sırf hürufi ifadələri olan “ayəti-vəch”, “müşəf”, “surəti-Rəhman”, “xətt” kəlmələrinin sıx-sıx işləndiyini görürük. Şair insanın ruhi təkamül vasitəsilə Allaha yaxınlaşdığına, Onunla vəhdətinə qəlbən, ruhən inanır və insanın bu yolla əbədiliyə qovuşduğunu şeirlərində tərənnüm edir. “Şairə görə eşq Tanrı rəhmətidir ki, insan qəlbinə daxil olmuşdur, eşq bir fəzilətdir, insan eşqlə Tanrısına qovuşur, eşq paklıq və kamillik rəmzidir” (3, 347). Ümumiyyətlə, hürufi şairlərin insanpərvərlik ideyalarının təbliği üçün “Quran” kəlamını işlətməsi hallarına çox rast gəlmək olar. Həqiqi poeziyasında bu cür nümunələr kifayət qədər çoxdur.

Nəsiminin xələfi – Həbib

Azərbaycan ədəbiyyatının XV əsrdə yaşayıb-yaratmış hürufi mümayəndələrindən biri də yenə “Nəsiminin dəyərli xələfi” adlandırılacaq “Həbib” təxəllüslü şairdir. Həbibini hürufi şairi adlandırmağa onun Nəsimi təsiri ilə yazılmış şeirləri imkan verir. M.Quluzadənin tədqiqatlarında oxuyuruq: “Nəsimi şeirlərini çox oxumaq, onun ənənələrinə daha artıq bağlılıq sayəsində Həbibinin yaradıcılığına hürufilik motivləri də gəlmişdir” (7, 95). Şair hürufi dünyagörüşünü əks etdirən şeirlərində insan surətinin gözəlliyini böyük ustalıqla təsvir və tərənnüm etmişdir. Bu mükəmməl surəti görməkdən “könlünün şad olduğunu” söyləyir. Kamil insanın tərif, insan surətinin vəsfi isə şairin yaradıcılığında ayrıca yer tutur. Həbib dühası insanı bütün gözəlliklərdən yüksəkdə tutur, onu mükəmməl şəkildə təqdim edir. Şair tərənnüm etdiyi gözəlin camalını “surəti-Rəhman” adlandıraraq, Ayın və Günəşin ona səcdəyə durduqlarını obrazlı şəkildə ifadə edir. “İnsani-kamil” deyib mədh etdiyi mükəmməl varlığa təriflər yağdırır. İnsana dəyər verən dərin idrakın məhsulu olan, humanizm ideyaları ilə zəngin

belə əsərlər qüdrətli sənətkar qələmi ilə daha da dolğunlaşaraq, müəlliflərini daim şöhrətləndirmişdir. Həbibini də digər hürufi şairləri kimi, Allahu təcəssüm etdirən bu ali varlığı mədh etməkdən yorulmur, onda gördüyü və görmək istədiyi mükəmməl cizgilər, yüksək daxili keyfiyyətləri sadalayır. Şair insanda ən vacib keyfiyyətin vəfəllıq olduğunu dönə-dönə vurğulayır. Paxıllıqdan, xəbislikdən uzaq, açıq-qəlbli, xoşrəftarlı olmağın insan üçün ümdə cəhət sayıldığını cəmiyyətə bir mesaj kimi səsləndirir. Nəsimi yaradıcılığında olduğu kimi, bir sıra qəzəllərində də Fəzlullahın adını çəkən Həbibini insanları onun yolu ilə getməyə, insanlığa dəyər verməyə, onun ideyalarını özünə rəhbər tutmağa çağırır. Hürufiliyin bir humanizm təlimi, insanpərvərlik doktrinası olduğunu yaxşı bilən şair Fəzlullahı insanlıq nümunəsi kimi tərənnüm etməklə, sanki oxucusunu əsl insan olmağa mükəlləf edir. Hürufilər Fəzlullahın ölümündən sonra da halallığın hökm sürdüyü, düzgünlük və ədalətin bərqərar olduğu, heç kimin haqqının tapdalanmadığı bir cəmiyyət arzulayır və bu cəmiyyəti qurmağa çalışırdılar. Həbibini qəzəllərinin birində Fəzlullahdan qalan tövsiyələri rəhbər tutmağı qalıcı qənimət, xoş qismət hesab etdiyini deyir. Türkiyəli tədqiqatçılar onun sənətkarlığının yüksək səviyyəyə malik olduğunu qeyd edirlər. Klassik türk ədəbiyyatına aid geniş məlumatın yer aldığı “Eski türk ədəbiyyatı” kitabında oxuyuruq: “Bu dövrdə Azeri ədəbiyyatının daha çox təsvüf ağırlıklı olaraq geliştiği görülmektedir. Bu asrın en büyük şairi Habibi’dir” (11, 162). Göründüyü kimi, türk ədəbiyyatşünaslar Həbibinin dövrün digər şairlərindən üstün olduğunu qətiyyətlə bildirmişlər. Bu üstünlük tədqiqatçılar tərəfindən daha çox təbiət və insan gözəlliklərinin təsvirinin yer aldığı şeirlərə əsasən müəyyən edilir. Həbibini təbiət elementlərini insan vücudunun xoş cizgiləri ilə vəhdətdə təsvir edir. Başqa sözlə o, Tanrının sonsuz qüdrəti ilə yaranmış təbii gözəllikləri həmin qüdrətin digər əsəri olan bəşər övladının üzərinə gətirir. Klassik poeziyamızın dəyərli tədqiqatçılarından olan R. Azadə yazırdı: “Həbibini də bir çox həməsləri kimi, bəşər övladını ilahi sevgili kimi ucaldır, həyatı, dünyəvi məhəbbətə ilahi eşq sığıltı verir” (2, 100). Şairin qələmə aldığı beytlərdə “vəchi-Rəhman”

kəlməsinin işləndiyini görürük ki, bu da hürufiliyin rəmzi ifadələrindəndir. Belə fikir mövcuddur ki, “Allah surətində olan, ilahi bir məqamda dayanan insanlar arasındakı dini ixtilafılar mənasızdır” (9, 256). Belə insan cılız hissələrdən, yersiz münaqişələrdən uzaqdır. Hürufi şairlərin tərənnüm etdiyi, hər yerdə, hər məqamda görməyə çalışdığı insan yüksəktəfəkkürlü varlıqdır. Həbibinin yaradıcılığında bu cür yanaşmanın çoxlu parlaq nümunəsini görmək mümkündür. Şair haqqında gəlinən qənaətlərin birində deyilir: “Həbibini şeirindən gətirdiyimiz nümunələrin mərkəzində böyük hərflərlə yazılmış İNSAN durur. Bütün mənalarda şair insanın öz qəlbinə təmizləməyə, nəfsini və şəxsiyyətini kamilləşdirməyə qadir olduğunu göstərir” (3, 360). Şairin hürufi görüşlərini əks etdirən beytləri də məhz bu məqsədə xidmət edir. Bütün bunlarla bərabər, Həbibini şeirləri yalnız hərflərin təsvirindən ibarət deyil. O, çoxlu hürufi terminləri işlədərək oxucunu yormamış, Azərbaycan dilinin geniş imkanlarından istifadə etməklə bədii cəhətdən yüksək sənətkarlığa malik poetik nümunələr yaratmışdır. Şairin “Xərabət” rədifli qəsidəsi də hürufilik mövzusunda. Həbibinin haqqında bəhs etdiyimiz qəsidəsi hürufilikdə “xərabət” məfhumunun çoxçalarlı məzmununu açmaqla bərabər, bu məfhuma yeni, orijinal anlamlar yükləyir. Bu qəsidədə “vücuti-mütləqlə, altı cəhətlə, dörd ünsürlə, doqquz çərxlə, yeddi ulduzla və s. ilə eyniləşdirən “xərabət”, bir növ, küllün zərrəsi və özü kimi vəsf edilir. Xərabata ən əziz bir sevgili, ən müqəddəs bir yer kimi müraciət olunur” (10, 395). Həbibinin şairlik istedadının bütün şeir janrlarında müvəffəqiyyətlə parlaqlığını görən görkəmli ədəbiyyatşünas F.Köprülü onun özündən sonra yaranan poeziyaya əhəmiyyətli təsirini xüsusi vurğulayaraq yazırdı: “Hürufi olduğu şiirlerinden anlaşılan Habibi, Azeri edebiyatının Fuzuli’den evvel yetişən ən kudretli şairidir ki, te’siri Fuzuli üzerinde de görülmektedir. Sufiyane fakat sade ve samimi şiirlerini Osmanlı tezkireçileri de takdirden geri durmamışlardır” (5, 133). Gördüyümüz kimi, türkiyəli tədqiqatçı Həbibinin birmənalı şəkildə hürufi şairi olduğunu, hürufizmi təbliğ etdiyini vurğulamışdır.

Nəsiminin xələfi – Xəlili

Sənət və əqidə baxımından Nəsiminin xələfi hesab edə biləcəyimiz, XV yüzillik Azərbaycan şeirində daha bir diqqətəlayiq hürufi şairimiz Xəlilidir. Xəlili hürufi təlimini qəbul edib onu geniş təbliğ edən şairlərdən olmuşdur. Xəlilinin Türkiyəyə səfər etməkdə məqsədi də məhz hürufilik ideyalarını yaymaq, bu təlimin etik-fəlsəfi tərəflərini daha çox insana aşılamaq idi. Hərflərin simvolikası və insan surətinin tərfi Xəlili şeirlərində geniş yer almışdır. Digər hürufi şairlərinin yaradıcılığında olduğu kimi, Xəlili poeziyasında da təsvir və təqdimat mərkəzində insan durur. İnsanın ruhi aləmi, əxlaqi keyfiyyətləri şair tərəfindən incələnir, araşdırılır. Onun hərtərəfli gözəllik meyarlarına tam uyğun gələn insan rəğbətlə mədh edilir, yüksək tutulur. “Zəngin poetik dil, söz və fikir cövlanları, sual və heyretlər, əlvan və gözlənilməz bənzətmələr, lirik qəhrəmanın zəngin mənəvi aləmindən xəbər verən ümumi məzmun Xəlilinin istedadlı humanist şair olduğunu bir daha təsdiq edir” (7, 350). Sırf hürufigörlü şeirlərində də şairlik qüdrətini eyni müvəffəqiyyətlə nümayiş etdirən Xəlili insan məfhumunun hürufilər üçün necə böyük əhəmiyyətə malik olduğunu işlətdiyi hər ifadədə diqqətə çatdırmağa çalışır. Xəlili gecə-gündüz axirət günündə öz aqibətini düşünən zahidin qarşısına ömrü, əməlləri, mənəviyyatı ilə Haqqa qovuşmağa can atan aşiq insan obrazını qoyur. Tədqiqatçılara onun İznici şəhərində xanəgahı olduğu da məlumdur. Hürufilik təliminin təbliği ilə məşğul olan Xəlili burada xeyli insanın diqqətini özünə cəlb etmiş, ətrafına çoxlu sayda tərəfdar ordusu toplamağa nail olmuşdur. Şairin fikrincə, insan Haqqa olan imanını, sevgisini yalnız ibadət xanalarda deyil, hər yerdə, hər məqamda bəlli etməlidir. Bunun üçün də ilk olaraq tamah və nəfsi tərək edərək, dünya malına hərislik, xudbinlik kimi hissələrdən arınmaq gərəkdir. Xəlili ən kamil eşq olan ilahi eşqi təlqin edirdi. Şair şeirlərində “mən” deyərəkən, ümumiyyətlə, bəşər övladını nəzərdə tutur. O insanı ki fikirlərində ruhi azadlıq, qəlbində Tanrı məhəbbəti vardır. Xəlili bütün bunları öz timsalında bəyan etsə də, əslində, insanın varlığının anlamını açmağa çalışır. Onun fikrincə, Adəm oğlu

vəhdət xəzinəsində gizli qalan sudur. Onun açması altı cəhətlə dörd ünsürdədir. Bunlardan aqah olan özünü tanımış olar. Şair, əslində, dörd ünsürü özündə birləşdirən dilsiz biri olduğunu, Haqqın onu dilləndirdiyini söyləyir. Yəni, onun dilə gətirdiyi hər kəlmə Haqqdandır, Haqq üçündür, Tanrının insanda təcəllasını tərənnüm edir.

Klassik poeziya tədqiqatçıları XV əsrin bu istedadlı şairinin insana münasibətini belə səciyyələndirirlər: “Xəlilinin aşiqanə şeirlərinə dərin humanizm, azad bir ruh hakimdir. Bu şeirlərdə insanın böyüklüyünü, gözəlliyini intibah dövrünə məxsus bir sənətkar kimi romantik boyalarla qələmə alır. Real həyatdan, təbiətdən aldığı boyalarla insan gözəlliyinə himn oxuyur” (7, 349). Şairin bütün tərənnümlərinin əsas və son ünvanı nuruna qovuşmağa can atdığı Allahdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Xəlilinin hürufi şairi olduğu göstərilə də, bu məsələ onun “Firqətnamə” əsərindən kənarında tutulur. Əsərə diqqətlə yanaşıldıqda, orada hürufi mövqeyinin əks olduğunu görmək mümkündür. Nəzər yetirdiyimiz araşdırmalar, şeirləri əsasında apardığımız müşahidə və təhlillər Xəlilini XV yüzilliyin hürufi dünyagörüşlü görkəmli şairi, açıq və sadəbəyanlı mütəsəvvif sənətkarı, nəhayət, İmadəddin Nəsiminin özündənsənətkarı yüzillikdə yetişən istedadlı xələfi kimi tanımağımıza imkan verir.

Nəticə

İnsanları irfan yolu ilə, ilahi sevginin hikməti ilə maarifləndirmək sufi və hürufi şairlərinin yaradıcılığında bir ənənə idi. Bu ənənə XV yüzillikdə daha geniş hal almışdı. R.Azadənin sözləri ilə desək, “bu dövrdə də şairlərimiz humanizm mövqeyindən çıxış edərək, əxlaqi-mənəvi təkamül xətti ilə cəmiyyəti və insanı həyatda məruz qaldığı zülmət və şərdən xilas etmək, insana və cəmiyyətə pak, təmiz, ülvi hisslər aşılamaq üçün qələm işlədirdilər” (2, 89). Hürufilik təliminin bir çox tərəfdarları XV əsrin ortalarından başlayaraq, tədrisən digər yaxın fəlsəfi fikir cərəyanlarına qoşuldular. Buna səbəb hakim dairələrin sırf hürufi dünyagörüşünə malik şair və alimlərə qarşı hücumları idi. “XIV əsrin ikinci

yarısında Azərbaycanda meydana gələn və yayılan hürufilik, qurucusu Fəzlullah Hürufinin edamından sonra, Teymur hakimiyyəti tərəfindən təqiblərə məruz qalaraq Anadoluya nüfuz etmiş, XV əsrin ikinci yarısından etibarən, Rumeli (Türkiyənin Avropa əraziləri) torpaqlarına yayılmışdır” (1, 445). Məhz bu “nüfuzetmə”nin nəticəsidir ki, Şamaxı, Təbriz və digər Azərbaycan şəhərlərindən çoxlu sayda hürufifikirli qələm sahibləri Osmanlı torpaqlarına axın etdilər. Bir qədər əvvəl haqqında danışdığımız Həqiqi, Həbib və Xəlili də belə şairlərdəndir. Bu sənətkarlar Nəsiminin ideyalarını və sənət yolunu öz yaradıcılıqlarında davam etdirən layiqli xələflər olmaqla yanaşı, həm də sonrakı əsrdə Füzuli, Xətai kimi ustad şairlərin yetişməsində mühüm rol oynayan sələflərdirlər desək, yanılmırıq.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov İ. Din təhlükədir, yoxsa cəmiyyət təhlükədir? Bakı, 2013.
2. Azadə R. Mənəvi dünənimiz bu günün işığında. Bakı, 2011.
3. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. III cild. Bakı, 2009.
4. Haghghi M. Dj. Divan of poemss (Farsi-Turki) Tehran University Central Library Manuscript First Print. Tehran, 2006.
5. Köprülü M.F. Habibi hayatı ve eseri. Edebiyat Fakültesi Mecmuası, İstanbul, 1932.
6. Köprülü M.F. Türk edebiyatı tarihi. Ankara, 2011.
7. Quluzadə M. Böyük ideallar şairi. Bakı, 1973.
8. Macit M. Karakoyunlu Cihanşah Hakiki'nin Türkçe şiirleri. Pdf. 2012.
9. Məqalələr məcmuəsi. “Nəsimi”. M.Quluzadə “Nəsimi yaradıcılığında humanizm və məhəbbət problemi”. Bakı, 1973.
10. Səfəri Ə., Yusifli X. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı, 2008.
11. Şentürk A.A., Kartal A. Eski Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul, 2004.
12. Şihiyeva S. Orta çağ doğu şiirinde harf ve sayı mistisizmi (kaynaklar ve aşamalar) Pdf.

д-р филос. по филол., доц. Кенуль Гаджиева

ДОСТОЙНЫЕ ПОСЛЕДОВАТЕЛИ НАСИМИ СРЕДИ АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ПОЭТОВ XV ВЕКА

РЕЗЮМЕ

В статье говорится о последователях Имадеддина Насими, продолживших его идейные и поэтические традиции. Также в этой статье рассматривается влияние хуруфизма на творчество азербайджанских поэтов XV века в той или иной форме и взгляды поэтов, способствующих пропагандированию хуруфизма.

Как известно, хуруфизм призывает людей занять решительную и принципиальную позицию против несправедливости. Совершенство человека, к которому хуруфиты стремились, может быть достигнуто также с помощью морального очищения и нравственной эволюции. Автор анализирует взгляды таких выдающихся поэтов-суфиев XV века и последователей Насими как Мирза Джаханшах Хагиги, Хабиби и Халили.

***Ключевые слова:** Насими, последователь, XV век, Азербайджан, хуруфизм*

Assoc. Prof. Konul Hajiyeva

**THE GREAT FOLLOWERS OF NASIMI AMONG
AZERBAIJANI POETS OF THE XV CENTURY**

SUMMARY

The article talks about the followers of Imadeddin Nasimi, who continued his ideological and poetic traditions. The article examines the impact of Hurufism to some extent on the work of Azerbaijani poets of the 15th century. Also, the influence of Hurufism on the work of Azerbaijani poets of the 15th century in one form or another and the views of poets contributing to the promotion of Hurufism are examined.

As you know, Hurufism calls on people to take a decisive and principled stand against injustice. This perfection can also be achieved with the help of moral purification, moral evolution, the displayed Hurufism. The author analyzes the views of thoughts of such outstanding poets of the Sufis, the geniuses of thought and philosophers of 15th century and followers of Nasimi like Mirza Jahanshah Hagigi, Habibi and Khalili.

Keywords: *Nasimi, follower, 15th century, Azerbaijan, Hurufism*

NƏSİMİNİN VƏ FÜZULİNİN ANA DİLİNDƏ ARXAİK PARALELLƏR

*fil.f.d., dos. Sevinc Ağayeva,
AMEA Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutunun aparıcı elmi işçisi
sevinj.aliyeva.76@bk.ru*

XÜLASƏ

Nəsiminin və Füzulinin anadilli “Divan”ında yer alan arxaik sözlər XIV və XVI əsrlərin ümumxalq Azərbaycan ədəbi dilində fəal leksik vahidlər olmuşlar. Araşdırmalar göstərir ki, dahi Nəsimi və Füzuli xalq şairləri olmaqla bərabər, həm də bənzərsiz sənət nümunələrində xalq danışığı dilinin bütün incəliklərindən məharətlə istifadə etməklə zəngin poetik irs yaratmışlar.

Açar sözlər: Nəsimi, Füzuli, dil, arxaizm, ədəbi dil, söz.

Giriş

Klassik ədəbi dilin inkişafında İmadəddin Nəsimi və Məhəmməd Füzulinin xidmətləri çox böyükdür. Bu iki əvəzolunmaz simaların yaşayıb-yaratdıqları dövrlər fərqli olsa da, hər zaman adları qoşa çəkilir. Dahi söz ustası Füzuli Nəsimidən sonra ana dilimizdə yaranmış şeirin ən gözəl nümunələrini yaratmış, təkrarsız əsərləri ilə ədəbi-bədii dilimizi yüksəkliklərə qaldırmış, klassik Azərbaycan, habelə digər türk xalqlarının poeziyasına qüvvətli təsir etməklə ədəbi məktəb yaratmışdır.

Nəsimi və Füzulinin anadilli “Divan”ları ədəbi dil və ədəbiyyat tariximizi öyrənmək üçün əvəzsiz qaynaqlardan sayılır. Hər iki sənətkar eyni əsrdə yaşamasa da, yaratdıqları təkrarsız sənət nümunələrində dil bənzərlikləri çoxdur.

İmadəddin Nəsiminin yaşayıb-yaratdığı dövr ictimai-siyasi baxımdan çətin zamanı əhatə etsə də, ədib qarşısına qoyduğu məqsədə nail olmuş və özündənsönürək sənətkarlara böyük təsir göstərmişdir. Türk aləmində yaranmış qədim ədəbi-bədii təfəkkürlə bilavasitə əlaqədə inkişaf edən Nəsimi yaradıcılığının qüdrəti onun şeir dilində öz əksini tapmışdır (1, 5).

Nəsimini Şərq aləminə tanıdan onun ana dilində yüksəksəviyyəli şeirlər yaratması, ümumtürk aləminin anlama biləcəyi səviyyədə əsərlər yazması olmuşdur. Şair fars dilində yazdığı divanda da özünəməxsus sənətkarlıq nümayiş etdirmişdir.

Nəsimi və Füzulinin əsərləri indinin özündə də sevilə-sevilə oxunur və xalq tərəfindən asan anlaşılır. Bunun səbəbi hər iki sənətkarın əsərlərini xalq dilinə yaxın bir tərzdə – xalqın başa düşə biləcəyi bir dildə yazmasındadır.

Nəsimi klassik Azərbaycan bədii dilinin əsasını qoymuşdur. Bu, heç də birdən-birə yaranmamış, bir tərəfdən, Azərbaycan canlı xalq dilinə – məişət dilinə, digər tərəfdən, klassik türk ədəbi dilinə, onun ənənələrinə söykənərək inkişaf etmişdir.

Nəsimidə də Füzuli kimi, sözdən məharətlə istifadə etmək, az sözlə dərin fikir ifadə etmək bacarığı var idi. Nəsiminin əsərləri dil və üslub baxımından çoxşaxəlidir. Şairin əsərlərində fəlsəfi fikirlər, dünyəvi məhəbbət və saf insani hisslər özünün parlaq nümunəsini tapmışdır.

Füzuli anadilli şeirin ən gözəl nümunələrini yaradan, elmi-fəlsəfi fikirlərini yüksək bədii dillə ifadə etməyi bacaran qüdrətli bir şairdir. O, öz yaradıcılığında XVI əsr Azərbaycan ədəbi dilinin inkişaf xəttinin əsas istiqamətlərini mükəmməl şəkildə əks etdirən ustad şairdir.

Məruzədə əsas məqsəd Nəsiminin dilində müasir Azərbaycan ədəbi dili kontekstində bir qrup arxaik sözü Füzuli dili ilə müqayisəli şəkildə tədqiq və təhlil etməkdir. Nəsiminin dilində işlənən, müasir dil üçün arxaik hesab olunan sözlərin əksəriyyəti Orxon-Yenisey abidələri və “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarından tutmuş, XIX əsrədək yazılı ədəbiyyatda işlənmiş, bir çoxu indi də dialekt və şivələrdə qalmaqdadır (1, 15).

Nəsimi və Füzulinin dilində işlənən və müasir ədəbi dil baxımından arxaik sayılan sözləri aşağıdakı başlıqlar altında təqdim etmək daha doğru olardı:

Arxaik adlar

Danuqluq – şahidlik.

Nəsiminin dilində bu söz “tanıq” fonetik variantda işlənmişdir:

**Mən vücudi-mütləqəm, mütləq derəm,
Həq *tanıqdur* sözümə kim, həq derəm** (1, 336).

Füzulinin dilində qəzəlin ikinci misrasında *danuq* kökünə isim düzəldən *-luq* şəkilçisi artırılmaqla isimdən mücərrəd isim düzəlmişdir:

**Şərilən gər tutsalar əsrük sözünə etibar,
Qanıma vergay *danuqluq* iki əyyarın sənin** (2, 345).

V.V.Radlovun lüğətində “tanuq” sözü tanış, şahid mənasında göstərilir (5, 830). Müasir Azərbaycan dilində isə yalnız bəzi sözlərin, məsələn, *tanış, tanış-biliş, tanımaq, tanınmaq* kimi sözlərin tərkibində (d/t fonetik əvəzlənməsi) “*danuq*” söz kökü öz izini saxlamaqdadır. “*Danuq*” fonetik variantı bu gün tam arxaikləşmişdir. Dialektlərdə də bu sözə təsadüf edilmir.

Duş – rəya, yuxu.

Klassik şairimiz Nəsiminin dilində *duş*, “yuxu”, “rəya”, “vaqə” mənalarını ifadə etmişdir:

***Duşda* gördüm sidrəqəd, dedim bəhəddi-müntəha,
Bilməzəm, ömrümmüdür, ya qamətin balasıdır** (4, 282).

Müasir Azərbaycan ədəbi dilində “*duş*” sözü arxaikləşmişdir. Azərbaycan dilinin bəzi dialektlərində bu söz *tuş/çuş* fonetik

variantında işlənmişdir. “Bir gün bir yaxşı *tuş* gördüm” (Zaqatala); “*Çuş* dəyşiriy olar” (Qazax) (6, 391-451).

Bəzi dialektlərdə təsadüf olursa da, “*duş*” sözü müasir ədəbi dil üçün arxaikləşmişdir.

Füzulinin dilində qədim tarixi kökə malik olan “*duş*” sözünün “röya”, “yuxu” mənasında tez-tez işlənməsi onun XVI əsr ədəbi dilində ümumişlək sözlərdən olduğunu göstərir:

**Xah dərviş olavü xah qəni,
Usu azar *duş*unda görsə səni** (3, 239).

Əyaq / əyağ – badə, qədəh:

**Məhrəm olmaz rindlər bəzminə mey nuş etməyən,
Ey Füzuli, çək əyağ ol bəzmdən, ya çək əyağ** (2, 176).

Füzulinin anadilli yaradıcılığı üçün xarakterik olan *əyaq/əyağ* sözü (“badə”, “qədəh” mənasında) İmadəddin Nəsiminin dilində *əyağ//əyaq* fonetik variantda işlənmişdir:

**Eşq əlində dolu əyaq içərəm,
Həm budur umduğum əyağından** (1, 184).

Nümunənin mənası belədir: “**Eşq əlində dolu qədəh içərəm, çünki eşq qədəhindən umduğum ancaq budur, yəni onu içməkdir**”.

Mahmud Kaşğari “ayak” sözünün qədim türk dillərində “çanaq, kasa, qədəh”, V.V.Radlov isə “çaşka, qorşok” mənalarında işlənməsi barədə məlumat vermişlər (7, 84; 8, 201). *Əyaq//əyağ* bu gün Azərbaycan ədəbi dilində arxaikləşmişdir.

Sayru – xəstə, halsız, nasaz.

Füzulinin Azərbaycan-türk “Divan”ında işlənən “*sayru*” sözünə “xəstə, azarlı, zəif, halsız” mənalarında (2, 256) rast gəlinir. Nəsiminin dilində də eyni mənanı görmək mümkündür:

**Gəl ki, sənsüz biqərar oldu könül,
Düşdi ğəmdən sayru, zar oldu könül** (1, 301).

Nəsimi qəzəldə saf məhəbbətini ürək yangısı ilə dilə gətirərək, daxili hiss və duyğularını iki misrada dərin fəlsəfi çalarlarla ifadə edir. Qəzəldə şair sevgilisini hər zaman öz yanında istəyir. Gözəlin cismani yoxluğu şairin könlünü biqərar edir və könlünün qəmdən xəstə olub azarladığını bildirir.

V.V.Radlovun, L.Z.Budaqovun lüğətində bu söz “sayrı, sayrılıq” fonetik variantda eyni mənada göstərilmişdir (8, 226; 9, 617).

Yasaq – qadağa.

**Əyağ aldıqca ələ möhtəsib eylərsə yasaq,
Möhtəsib başına axır sınaqdır bu əyaq** (3, 278).

Füzulinin dilində “yasaq” sözü “qadağan” mənasında müasir ədəbi dilimizdə arxaıkləşmiş sözlərdəndir.

Qeyd edək ki, müstəqillik dövründə ədəbi dilimizdə milliləşmə, xəlqiləşmə ilə əlaqədar olaraq dilimizin leksikasında bir çox sözlərə ehtiyac duyulur və o cür sözlər dilimizə yenidən daxil olur. “Yasaq” sözü də bu qəbildəndir.

Klassik şairimiz Nəsiminin dilində “yasaq” sözünün “yəsağ” fonetik variantda “qanun, nizam, qadağan” mənasında işləndiyi qeyd edilir (1, 552).

Müasir Türkiyə türkcəsində “yasaq” sözü işlək nitq vahidi kimi fəaliyyətdədir.

**Ayrıq/ayruqca – ayrı, ayrıca:
Ayrıq bu sözü mükərrər etmə,
Lütf eylə, məni mükəddər etmə** (3, 59).

Füzulinin Azərbaycan-türk “Divan”ında *ayrıq/ayruqca* sözləri beytlərdə təyinedici funksiya daşıyaraq atributiv məna ifadə edir.

Füzulidən əvvəl Nəsiminin dilində bu sözün *ayruq/ayruq/ayruğ* fonetik variantlarında işləndiyi barədə məlumat verilir (1, 54).

Müasir Azərbaycan dilində ayrı/ayrıca XVI əsr ədəbi dilində *ayrıq/ayruqca* fonetik şəkildə həm ədəbi dildə, həm də xalq dilində sabitləşmişdir.

Əsrü/əsrük – sərxoş, məst, kefli.

Azərbaycan klassik ədəbi dilində – Nəsiminin dilində “*əsrük*” sözü həm feil (əsrimək), həm də sifət (əsrük) kimi işlənir:

**Səlsəbil əsrimiş dodağından,
Əcəb, ey can, nə abi-kövsərsən** (4, 163).

**Qəmzədən misri qılnc vermişsən əsrük türkc kim,
Qanbəhasız necə qan etmək dilərsən, etməgil!** (4, 123).

Bugünkü Azərbaycan-türk dilində nə danışıqda, nə də ədəbiyyatda geniş kütləyə məlum olan *اسرمك* feili və bu kökdən gələn *اسرمك, اسريك* ... kimi derivatlar qədim Azərbaycan ədəbi dilində canlı bir söz idi. Həmin söz bəzi toponimlərdə – yer adlarında qalmışdır. Qazax rayonunda bulunan Əsrük Bayramlı kəndinin adı buna misal ola bilər (10, 306).

Qeyd edək ki, Füzulinin anadilli əsərlərində bu söz hər iki fonetik variantda öz əksini tapır:

**Şərilən gər tutsalar əsrük sözünə etibar,
Qanıma vergay danuqluq iki əyyarın sənin** (2, 345).

Müasir ədəbi dilimizdə *əsrü/əsrük* sözləri tam arxaikləşmişdir.

Yüğüş – çox, xeyli:

Şərm qıl sərgiranlıq etmə *yüğüş*,
Həddini tanı, gəl ayağıma düş (3, 240).

Füzulinin dilində və azərbaycandilli abidələrdə işlək olan “*yüğüş*” sözü eyni mənada M.Kaşğarının, V.V.Radlovun lüğətində qeydə alınmaqla, “*ögüş*” fonetik variantda Nəsimi dilində də işləkdir:

**Məhəubi-qəmər yüzlü, boyu sidrə öküşdür,
Yanaqları gül, ləli-şəkərbarı kimün var** (4, 193).

Müasir Azərbaycan ədəbi dilində qeyri-müəyyən say mənalı “yüğüş” sözü tam arxaıkləşmişdir.

Bəsi – çox:

**Ya Rəb, kərəm et ki, xarü-zarəm,
Dərgahə bəsi ümidvarəm (3, 15).**

Göründüyü kimi, “bəsi” sözü Füzuli dilində “çox” mənasında işlənmişdir. XVI əsr ədəbi dilinin əvvəlki dövrünə, xüsusən Nəsiminin dilinə nəzər salanda *bəsi* söz kökünün “*bəsa*” fonetik variantında daha fəal olduğunu görürük:

**Əgərçi qulların çoxdur Nəsimi tək, fələk hiç,
Bəsa türki, bəsa zəngi, bəsa qıbçaq, bəsa hindu (4, 300).**

Müasir ədəbi dilimizdə “bəsi” sözü müstəqil işlənməsə də, xalq danışığı dilində “*bəs qədər*” birləşməsində öz izini saxlayır; “Kisənin içində bəs gədər almə vardı” (Cənub dialekti). Onu da deməliyik ki, müasir dildə “*bəsdir, bəs edər*” sözlərinin kökündə “*bəs*” söz kökü işlənərək, “kifayət qədər”, “çatar” mənalərini ifadə etməkdədir. Bununla belə, “*bəsa*” fonetik variantı bu gün bəzi ifadələrdə izlərini saxlamış, “bəsi” (“çox” mənasında) sözü müasir Azərbaycan ədəbi dilində arxaıkləşmişdir.

Qanda – harada? Haraya?

**Qanda bir qəm itsə, məndən istəsinlər, mən zəman,
Yox mənə qeydi-bəlavü dami-möhnətdən aman (2, 331).**

Füzuli anadilli poeziyasında əvəzliliklərin “q” samiti ilə başlanan (qanda, qandan) fonetik variantlar daha fəaldır və bunlar çoxluq təşkil edir. Söz başında “q” səsinin işlənməsi asperasiya hadisəsinin ən qədim variantıdır (13, 45). Odur ki, dilçilərin fikrincə, təkcə “harada” sözündə deyil, “hamı”, “haçan?” “hamı?” kimi sual əvəzliliklərində də uzun müddət “h” əvəzinə “q” işlənmişdir. Qeyd edək ki, qədim Azərbaycan dilinin milli lüğət vahidlərindən olan

“ha” sözünün kütləsi əsasında formalaşan sual əvəzliliklərinin başlanğıc samitə görə ikivariantlılığı (x//h, q) maraqlıdır.

Xətai dilində “x” samiti ilə başlayan variantlar üstünlük təşkil etdiyi halda, Füzulidə “q” səqli variantlar dominantdır. Birinci səbəb Orta Asiya xalqlarının poeziyası ilə təmaslığın, ikinci isə Nəsimi dövrü ədəbi dilinin davamlılığı ilə əlaqələndirilir (11, 45-46).

Nəsiminin dilində əvəzliyin *q/x* variantlı nümunələrinə rast gəlirik: *Xanda* bir xaç əhli varsa, qamusun seyr eylədim (4, 97).

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı daxil olmaqla, XVI əsrdən əvvəlki ədəbi nümunələrə nəzər saldıqda “*qaçan, qansı*” əvəzlilikləri həm fonetik tərkibcə, həm də leksik mənaca Füzuli dilində olduğu kimi işlək olmuşdur (12, 86). Nəsiminin dilində də eyni hadisəni görmək olur:

***Qanğı* bürcün yıldızsan, ey mələk, bilsəm səni,
Mənzilin rəf oldu yüz min kövkəbi-səyyarədən (4, 154).**

“*Qaçan? Qanğı? Qansı?*” sual əvəzlilikləri müasir Azərbaycan dilində *q≤h* fonetik əvəzlənməsi ilə “*Hansı? Haçan?*” fonetik variantlarında sabitləşmişdir. Füzulinin dilində, xüsusən də “*Leyli və Məcnun*” poemasında “*Hanı?*” sual əvəzliyi tez-tez “*Qanı?*” variantında işlənir:

**Gər var desən, *qanı* nişani?
Qanı nəmi-çəşmi-əşkrizin?
Qanı dəmi-sərdü gərmixizin?
Qanı sitəmi bəlayə durmaq (3, 100).**

Göründüyü kimi, “*qanı*” söz kökünün təkrar-təkrar işlənməsi mətnə xüsusi emosionallıq və intonasiya aşılayır. Əslində, mənə cəhətdən hər hansı bir mətnə eyni sözün sinonimsiz təkrar-təkrar işlənməsi mətnə bəzən yeknəsəqlik gətirdiyi halda, Füzuli dilində bu, əksinədir. Böyük ustad ardıcıl olaraq sözləri elə düzmüşdür ki, nəticədə poetik mətn xüsusi ahəngdarlıq qazanmışdır.

Qamu – hanı, bütün, hər şey.

Nəsiminin dilində “*qamu*, *qamusu*” fonetik variantlarının işləndiyini görmək olur:

**Buldu Nəsimi çün səni, keçdi *qamudan*, ey sənəm,
Qoydu hərİRÜ ətləsi, girdi əbavü salinə (4, 43).**

Füzulinin dilində “*qamu*” qeyri-müəyyən əvəzliyi “hamı” mənasını ifadə edir:

**Bir-bir qılalım *qamu* sənə ərz,
Yetsin yerinə bizə olan fərz (3, 76).**

Füzulinin Azərbaycan-türk “Divan”ında “*qamu*” söz kökünün qeyri-müəyyən mənasından başqa təyin əvəzliyi kimi də çıxış etməsi müşahidə edilir:

***Qamu* bimarınə canan dəvayi-dərd edər ehsan,
Neçün qılmaz mənə dərman, məni bimar sanmazmı (2, 290).**

Qeyd edilir ki, maraqlı leksik-semantik xüsusiyyəti olan *qəmu*/*qamu* sözü dilimizin əvvəlki inkişaf mərhələsində “*topluluq*, *çoxluq*” mənasında az işlənmişdir. Onun *-si* III şəxs mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etmiş *qəmusi*/*qamusı* (xəmu, xamusı, hamısı) forması topluluq mənasını saxlamışdır (13, 59).

Müasir ədəbi dilimizdə “*qamu*” söz kökünün həm qeyri-müəyyən əvəzlik, həm də təyin əvəzliyi kimi işlənməsi arxaikləşmişdir.

Şimdi – indi.

**Bir pəri silsileyi-eşqinə düşdüm nəgəh,
Şimdi bildim səbəbi-xilqəti-Adəm nə imiş (2, 159).**

“*Şimdi*” sözü Füzulinin dilində tez-tez işlənir. Klassik şairlərin dilində, eləcə də ondan əvvəlki yazılı abidələrin dilində “*şimdi*” sözü işlək olmuşdur.

Nəsiminin dilində də bu sözün işlənməsini görmək olur:

**Sərrafi-bəhri-qüdrətəm, yaquti-kani-vəhdətəm,
Şimdi Nəsimiyəm, bu gün xak ilə yeksan olmuşam** (4, 135).

Müasir ədəbi dilimizdə “*şimdi*” zərfi işlənmiş, lakin Türkiyə türkcəsində bu söz ümumişlək söz kimi işlənməkdədir:

Dışra/dışrə – kənar, bayır, qıraq.

**Lalərng ola şəfqədən fələki minafam,
Dışrə salmış kimi əksi – meyi-gülgün mina** (2, 56).

***

**Tən evindən rəxtini, cəhd eylə, ey can, dışra çək,
Afəti-seyli-sirişki-biqərarımdan saqın** (2, 239).

Füzuli “Divan”ına nəzər saldıqda, onun da “kənar”, “bayır”, “qıraq” mənalarını ifadə edən *dışra/dışrə* sözünə tez-tez müraciət etdiyini görürük.

XVI əsrin ədəbi dilində və eləcə də ümumxalq danışq dilində bu söz daha fəal olmuşdur. Beytlərdəki *dışra/dışrə* sözləri həm feillərə birləşmiş şəkildə (*dışra salmaq, dışra çəkmək*), həm də müstəqil şəkildə “kənar, xaric” mənasını ifadə edərək işlənir.

Müasir ədəbi dilimizdə bu söz arxaikləşmişdir. Bəzi xalq deyimlərində (məs., *eldən dışqraqı iş görməmişik ki*), eləcə də müasir türk ədəbi dilində qədim *dışra/dışrə* söz kökü “*dışarı*” şəklində işlənməkdədir. Nəsimi dilində bu söz Füzulidən fərqli fonetik tərkibdə – “*tışra, daşra*” şəklində özünü göstərir:

**Ey Nəsimi, həq qətində çün yəqin iman imiş,
Hər şəhadət kim, yəqindən tışradur, iman dəgül** (4, 232).

Arxaik köməkçi sözlər

Nəsimi və Füzulinin anadilli şeirlərində əsas nitq hissələrindən başqa, köməkçi nitq hissələrinə, eləcə də köməkçi sözlərin ən qədim variantlarına da rast gəlinir ki, onlar da əsas nitq hissələri kimi, xalq

danışiq dili və XVI əsr ədəbi dili üçün fəal olmuşdur. Bu növ sözlər və ifadələr müasir dilçilik baxımından ya tamamilə arxaikləşərək ədəbi dilin arxaik fonduna daxil olmuş, yaxud da bəzi sözlərin və ya birləşmələrin tərkibində müəyyən dərəcədə öz izini saxlamışdır. Qeyd etməliyik ki, materialın həcmi nəzərə alıb, məqalədə yalnız “*birlə*” qoşması haqqında məlumat veriləcək.

Nəsiminin dilində *birlə* qoşması “ilə, bərabər” mənalarında işlənir:

**Bu gün Nəsimi sözünün həlavətinə irən,
Həzar səcdə qılır tuti *birlə* qəndü nəbat (1, 133).**

Köməkçi nitq hissələrindən “*birlə*” qoşması “ilə /-la,-lə” mənasında Füzuli dilində də işlənmişdir:

**Qaməti-xəm *birlə* bir əhli-kəramətdir qaşın,
Daş olur, əlbəttə, gər baş əgməsə mehrab ona (2, 48).**

İştirak bildirən “*birlə*”, eləcə də “*birlən, berlə, belən*” qoşmalarının “*birlə*” variantına digər klassiklərin əsərlərində rast gəlmək mümkündür.

Hər iki söz sənətkarının dilində işlənmiş qədim sözlərin bir qismi bu gün Azərbaycan dilində tam passiv vəziyyət kəsb edərək tam arxaikləşmişdir.

Nəticə

Nəsiminin anadilli şeirlərində xalq danışiq dilindən gəlmə ifadələr, deyimlər və məsəllər diqqət cəlb edir. Bu, əsasən, ədəbi dil normaları ilə bağlı idi. Nəsimi xəlqilik prinsipinə sadıq qalaraq ədəbi dili, onun normalarını ən yüksək dərəcəyə qaldırmışdır. Füzuli yaradıcılığında da bu cür oxşar xüsusiyyətləri görmək mümkündür.

Hər iki ədib Ana dilində yazmış olduqları əsərləri ilə öz xalqına və onun dilinə olan məhəbbətini bir daha sübuta yetirmiş, ayrı-ayrı

hadisələri daha təsirli, emosional vermək, həmçinin təkrardan qaçmaq, yeknəsəqlik yaratmamaq məqsədilə xalq dilindəki bir-birinə yaxın söz və ifadələri asanlıqla seçib öz zövqünə uyğun istifadə etmişlər.

Nəsimi və Füzuli əsərlərinin çox hissəsini Ana dilində (Azərbaycan-türk dilində) yaratmaqla Azərbaycan ədəbi-bədii dilinin zənginləşməsində və inkişaf etməsində xüsusi xidmətə malik olmuşlar. Bu dahi şəxsiyyətlərin hər ikisi milli, xəlqi zəmini qoruyub saxlamaqla, dövrün qalib dilləri sayılan ərəb və fars dillərindən qədərincə faydalanmış, Ana dilini bu dillərlə canlı rəqabətə qatmış, bu yarışmadan qalib çıxdıqlarını öz bədii yaradıcılıqları ilə təsdiq etmişlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Qəhrəmanov C. Nəsimi “Divan”ının leksikası. Bakı, 1970, 566 s.
2. Məhəmməd Füzuli. Əsərləri. I cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 399 s.
3. Məhəmməd Füzuli. Əsərləri. II cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 335 s.
4. İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. I cild. Bakı: Lider nəşriyyat, 2004, 333 s.
5. Полякова В.Е. Вопросы лексики современного турецкого литературного языка. Л., 1953
6. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı: Maarif, 1964, 479 s.
7. М.Каşғари “Divani-lüğət-it-türk” tərcüməsi, çevirən Besim Atalay, Ankara. I c., 1939, 530 s.; II c., 1940, 366s.; III c., 1941, 452s.
8. Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. СПб., т. I, 1893, ч I, 968с., ч II, 1914с.; т. II, 1899, ч I, 1052с., ч II, 1814с.; т. III, 1905, ч I, 1260с., ч II, 2204с.; т. IV, 1911, ч I, 1116с., ч II, 2230с.
9. Будагов Л.З. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий. СПб., Т. I, 1860, 819 с.
10. Çobanzadə В. Seçilmiş əsərləri. I c. Bakı: Elm, 2007.

11. Əliyeva G.- Kəngərli. Çağdaş Azərbaycan poeziyası və klassik irs. Bakı: Azərnəşr, 2000, 171 s.
12. Dəmirçizadə Ə.M. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının dili. Bakı: API-nin nəşri, 1959, 157 s.
13. F.Parənçi. “Bütün və hamı” sözlərinin leksik-qrammatik inkişafı haqqında. Azərb.SSR EA-nın xəbərləri №1, “Elm” nəşriyyatı, 1988, s. 59-62.

ə-р филос. по филол., доц. Севиндж Агаева

АРХАИЧЕСКИЕ ПАРАЛЛЕЛИ НА РОДНОМ ЯЗЫКЕ НАСИМИ И ФИЗУЛИ

РЕЗЮМЕ

Архаические слова, употребленные в «Диване» на родном языке Насими и Физули, превратились в активные лексические единицы на общенародном азербайджанском литературном языке XIV и XVI веков. Как показывают исследования, великий Насими и Физули, как народные поэты, создали богатое поэтическое наследие, искусно используя все тонкости разговорного народного языка в уникальных образцах мастерства.

Ключевые слова: Насими, Физули, язык, архаизм, литературный язык, слово.

Assoc. Prof. Sevinj Aghayeva

**THE ARCHAIC PARALLELS IN THE NATIVE LANGUAGE
OF NASIMI AND FUZULI**

SUMMARY

The archaic parallels, used in Divan of Nasimi and Fuzuli, written in the native language, became active lexical units in national Azerbaijani language of XIV and XIV centuries. Research shows that genius Fuzuli and Nasimi created rich poetic heritage by skillfully using of subtleties of common national language in unique works.

Keywords: *Nasimi, Fuzuli, language, archaism, literary language, word*

NƏSİMİ YARADICILIĞINDA SİMVOLLAŞDIRILMIŞ FOLKLOR MOTİVLƏRİ

*fil.f.d. Aytən Cəfərova,
AMEA Naxçıvan bölməsi
İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutu
Folklorşünaslıq şöbəsinin böyük elmi işçisi
ceferli_ayten@mail.ru*

XÜLASƏ

Şifahi yaradıcılıq ənənəsini yazılı ədəbiyyatda əks etdirən simvollar yazılı ədəbiyyat nümunələrinə yüksək estetik güc bağışlayaraq onların təsir qüvvəsini artırır. Folklor örnəklərindən simvollaşdırılmış şəkildə istifadə bir çox sənətkarın yaradıcılığında müşahidə olunur. Bu kontekstdə Nəsimi irsini araşdırmaq daha məqsədəuyğundur. Belə ki, bu nümunələr Nəsimi şeirlərinin poetik duyumunu artırmaqla yanaşı, həm də onların xalq tərəfindən mənimsənilməsinə, qəbul olunmasına xidmət edir. Məqalədə Nəsiminin müxtəlif janrlarda yazdığı əsərlərində mifopoetik düşüncənin məhsulu olan obrazlar, xalq kəlamları, kiçik janr nümunələri, xalq oyunları kimi sözlü ədəbiyyat örnəklərinin adları müşahidə edilir, onların işlənmə məqsədi aydınlaşdırılır.

Açar sözlər: Nəsimi, xalq, mifoloji, obraz, Xızır, div, qəzəl, simvol.

Giriş

Folklor motivlərindən, xalq yaradıcılığı örnəklərindən istifadə dünyanın əksər yazarlarının yaradıcılığında özünü göstərir. Bu, Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin əsərlərində də müşahidə olunmaqdadır. Bir çox yazarlar bu nümunələrdəki

obrazları öz yaradıcılıqlarına olduğu kimi gətirir, bəziləri isə dəyişdirərək, bəzən də simvollaşdıraraq istifadə edir.

Xalq yaradıcılığının zəngin nümunələrindən Nəsimi də geniş şəkildə istifadə etmişdir. Şairin yaradıcılığını incələdikdə, islama-qədərki qədim türk mifologiyasında mövcud olan mifoloji modelləri və milli təfəkkürlə bağlı qədim türk dünyagörüşünü özündə əks edən bəzi xalq yaradıcılığı elementlərini müşahidə etmək olar.

Nəsiminin el nəğmələri ilə səsləşən şeirlərində axıcılıq, ahəngdarlıq və səmimiyyət daha parlaq şəkildədir. Burada “Dədə Qorqud”u xatırladan söz və deyimlərin, xalqa məxsus örnəklərin işlədilməsi çox səciyyəvidir. Xalq tərzinə uyğun ifadələrin Nəsiminin yaradıcılığında istifadəsi onun ideya və fikirlərini şifahi şəkildə yaymaq məqsədindən irəli gəlirdi. Şair bu ürəkaçan şeir və nəğmələri ilə müasirlərinin qəlbinə yol tapmağa çalışır, onları əqli-mənəvi kamilliyə səsləyirdi. Nəsimi yaradıcılığında xalqın söz sənətinə müraciəti onun həm də xalqın yaratdığı mənəvi dəyərlərə dərin bələdliyindən irəli gəlir.

Nəsimi yaradıcılığında simvollaşdırılmış Div obrazı

Türk xalqlarına məxsus bəzi mifoloji obrazların adlarına Nəsiminin əsərlərində təsadüf etmək mümkündür. Nəsimi Div, Cin, Ərdov, Ənqa, Simurq kimi mifoloji obrazları simvollara çevirərək, şeirlərində istifadə etməklə insana olan münasibəti ifadə etməyə çalışmışdır.

Kirpiklərin, qaşın olmuşdur ismi-əzəm,

Divdən dəxi nə qorxu, çün kim, pənahim oldur (5, 244).

Məlum olduğu kimi, Div – türk xalqlarının şifahi mədəniyyətində, eləcə də hind-Avropa xalqlarının inanc sistemində geniş yayılan, sehrli nağıllarda üçbaşlı, yeddibaşlı, qırxbaşlı nəhəng kimi təsvir olunan əsatir obrazlarından biridir. Türkünstan bölgələrində olduğu kimi, Anadolu ərazisində də qeydə alınan mətnlərdə adı bəzən “cin” anlamı ilə də ifadə edilən divlər bəzən “Təpəgöz div” adlandırılır. Türk xalqlarının nağıllarında divlər od sahibi qocanı əvəz edir, həmçinin bir od sahibi kimi çıxış edir. Xalq

ədəbiyyatında, guya, “insana bənzəməyən qorxunc məxluq” sayılan divlərin, sadəcə, “düşmənlərin nəsilən-nəslə ötürülmüş kabuslarından başqa bir şey olmadığı” şəklində təsəvvür olunması isə Divin, əlbəttə, bir mifoloji obraz kimi təbiətinin araşdırılması ilə əlaqəli deyil. Əski və ənənəvi cəmiyyətlərin nəzərində düşmənlər qüvvələr çox vaxt xaosun daşıyıcısı, qaranlığın təmsilçisi kimi insan cildində şeytani varlıq olaraq təsəvvür edilmişdir. Divlər, türk xalqlarının nağıllarına görə, əsasən, zülmətdə, yeraltı qalaçalarda, eləcə də dağlardakı böyük mağaralarda və ya suda yaşayır. Bəzi nağıllarda təsvir olunur ki, dərənin suları ikiyə yarılır, içərisində alt dodağı yer süpürən, üst dodağı göy süpürən bir div çıxır. Anadoludakı bir inama görə isə, qədimlərdə Günəş tutulduğu zaman ox atarmışlar, çünki oxun gedib sancıldığı yerdə böyük bir divin meydana çıxdığına inanılmış (3, 106).

Nəsimi müxtəlif janrda yazdığı şeirlərində kamil insan gözəlliyi önündə səcdə etməyənləri, onun qarşısında heyranlıq hissi duymayanları haqq yolundan azmış “*div, şeytan, cin*” adlandırır.

Aşağıdakı beytdə də Nəsimi qorxu hissini qada-bala gətirən şeytani aləmə məxsus varlıqla eyniləşdirmişdir:

**Yar üçün hər guşədə min div olur düşmənlər mana,
Ey sədavü-əzəmi möhkəm həsarım, qandasan (5, 160).**

Dirilik suyu simvolikasının Nəsimi əsərlərində bədii əksi

Daha bir mifoloji məfhum olan “dirilik suyu” Nəsimi yaradıcılığı üçün olduqca xarakterikdir. Bu ifadə ilə Nəsiminin müxtəlif janrda yazdığı əsərlərində rastlaşmaq mümkündür:

**Çəsmeyi-heyvan suyundan olmadı canı diri,
Hər ki vüslət bulmadı şol ləli-ruhəfza ilən (5, 146).**

***(Kim ki o könül açan, ləl dodaqlı (yar) ilə qovuşa bilmədisə,
dirilik suyundan da canı diri olmaz)***

Ümumiyyətlə, Nəsimi yaradıcılığında qədim türk mifologiyasındakı “dirilik suyu” qavramı ilə çox rastlaşmaq olar. Nəsimi yuxarıdakı beytdə dirilik suyunun ölməzlik funksiyasını nəzərə çatdıraraq, insan gözəlliyinin, hətta dirilik suyuna qalib gələ bildiyini söyləyir. Şairin lirik qəhrəmanı isə öz sevdiyi ilə qovuşa bilmədiyindən, dirilik suyu qədər möhtəşəm olan bu gözəllik puç olur. İstər didaktik, istərsə də məhəbbət mövzusunda yazdığı şeirlərində “dirilik suyu” adlı əfsanəvi su məfhumundan müqayisə obyektini kimi istifadə edən Nəsimi kamil insan varlığını dirilik suyuna bənzədir:

**Vəslin şərabından məni saldın xumarın rəncinə,
Yandı hərarətimdən içim, ey abi-heyvan, qandasın (5, 147).**

Məlum olduğu üzrə, qədim türk mifologiyasındakı “dirilik suyu” içənləri ölməzliyə qovuşdurduğuna inanılan əfsanəvi sudur. Əslində, ayrı-ayrı mifoloji sistemlərdə rast gəlinən anlayışdır. Dirilik suyuna əfsanələrdən, mifik mətnlərdən başqa, Quranda da Xızırın adı ilə bağlılıqda və Musa qissəsi anladılan zaman rast gəlinir. Müxtəlif mifologiyalarda dirilik suyu və ümumiyyətlə, əbədi həyat axtarışı ilə bağlı çoxsaylı süjet olsa da, bu süjetlər, əsasən, Qılqamış, Oğuz xan, İsgəndər Zülqərneyn və digər bir neçə şəxsin adı ilə əlaqələndirilmişdir. Həmin süjetlər arasındakı bağlılıq tədqiq edilmiş, gəlinən qənaət hələlik bu olmuşdur ki, dirilik suyu ilə bağlı süjetlərin qaynağı “*Şumer*” eposudur. Sonrakı dövrün araşdırmaları isə “dirilik suyu” ilə bağlı süjetin kökünün daha qədim ənənələrdə axtarılmasının lazım olduğu fikrini doğrultmuşdur (3, 105).

Prof. C.Bəydili “dirilik suyu” simvolunun xarakterini açaraq belə yazır: “Bu suyun adına bəzən “bengi su” da deyilir. “Zülmət” deyilən qaranlıq yerdə saxlanılır. Rəvayətə görə, İsgəndər dirilik suyunun ardınca Zülmətə qədər gedib, amma onu əldə edə bilməyib. “Dirilik suyu”nun həyatverici qüdrəti barədə ilkin təsəvvürlər nağıllarda, məsələn, ölə qəhrəmanların üstünə su çilənməsi ilə, asqırıb ayılması və başqa süjetlərdə əks olunub. Dastan və

nağıllarda bəzi varlıqların dirilik suyu içərək ölməzlik qazandığı təsvir olunur. Rəvayətlərə görə, Koroğlunun atı da həmin həyat suyundan içib əbədi həyata qovuşmuşdur (3, 105).

Xalq etiqaadındaki Xızır obrazı və Nəsimi yaradıcılığı

Nəsimi yaradıcılığında ənənəvi mifoloji obrazlardan biri də Xızırdır. Sufi inancında Xızırın bir övliya (Allah dostu) olduğu düşünülür. Xalq etiqaadına görə, hər dövrün bir Xızırı var. Bir sıra tədqiqatlarda Xızır kultu ibtidai dinlərdə rast gəlinən bitki tanrısı ilə əlaqələndirilir. Əfsanələrə görə, qaranlıq dünyadakı dirilik suyunu içib daim yaşayan və ölüb-dirilən təbiəti simvolizə edərək əbədiyyətin rəmzinə çevrilən mifik varlıq kimi xarakterizə edilmiş Xızır Türküstan təsəvvüfündə əhəmiyyətli yer tutmaqdadır. İslam-türk etiqaadlarına görə, hər beş yüz ildən bir onun cismi, bədəni başdan-başa təzələnir. Xızır yaşılgeyimlidir, boz at minir, tez-tez səma məclislərinə qoşulur, vəcd halına gəlir. Burada onun övliyalıq yönü özünü göstərir (3, 152).

Nəsimi yaradıcılığına aid olan aşağıdakı tuyuqda şair gözəli dirilik suyu içən Xızıra, surətini ərşi-ələmə, özünü Haqqa, sözlərini Quran kəlamlarına bənzədir:

**Ey xətin Xızır, abi-heyvandır sözün,
Söylə, ey can, söylə kim candır sözün.
Surətin ərş ilə Rəhmandır sözün,
Ey sözü həq, cümlə Qurandır sözün** (6, 280).

Hazırda bu bənzətmə xalq arasında deyim kimi işlənməkdədir. Əməl olunması mütləq şəkildə tələb olunan bir məsələyə çox vaxt xalq kinayə ilə yanaşaraq deyir: *“Quran ayəsi deyil ki, mütləq əməl olunsun”*.

Nəsiminin şeirlərində “İlyas” adı da tez-tez çəkilir. Burada “İlyas” yox, “İlya”dan söhbət gedir. “İlya” İncildə keçən bir addır. Qədim ibrani dilindədir və ərəb dilindəki “Ülya” və “Əli” adları ilə

eyni kökdəndir. Həzrət Əli xristianlara deyibmiş ki, **“Sizin İncildə adı çəkilən “İlya mənəm”.**

Səadət Şıxıyeva isə bu məqamı fərqli şəkildə izah edir: “Məlumdur ki, türklərin mifik təfəkküründə Xızır obrazı su tanrısı İlyasla qaynayıb-qovuşmuş və “Xızır-İlyas” (“Xıdırəlləz”) şəklini almışdır. Nəsiminin aşağıdakı beytindən onun bu mövzuya bələdliyi, el arasında eyni şəxsiyyət kimi qəbul olunan bu obrazdakı ikilikdən xəbərdarlığı bəlli olur:

**Bu ikilikdə birligin səbatı,
Xızır oldunü dəxi İlyasan (9, 544)**

Çövkan oyununun Nəsimi əsərlərində işarəvi funksiyası

Xalq yaradıcılığı – folklor bütün maddi və mənəvi nümunələri ilə işarələr sistemi kimi nəzərdən keçirilə bilər. İşarəvilik mədəniyyətin əsas əlamətlərindən biri olduğu üçün folklor da nəhəng informasiya-ışarə sistemi kimi təsəvvür edilir. Elə bir sistem ki, insan davranışlarının ssenariləri, solum qanunları, mifoloji, dini və bədii mətnlər məhz onun xüsusi kodları vasitəsilə yaranmışdır (4, s. 95). Yazılı ədəbiyyat nümunələrində də bu kodlardan istifadə hər dövrdə gerçəkləşmişdir. Folklorun dramatik növünə daxil olan xalq oyunları nümunələrinə yaradıcı insanlar müəyyən kodlardan və anlayışlardan təşkil olunmuş məlumat kimi baxmışlar. Ona görə də öz yaratdıqları əsərlərdə bir çox simvollar və işarələrdən istifadə etməklə yanaşı, həm də folklorun müxtəlif janrlarına müraciət edərək, öz fikirlərinin daha təsirli təsvirini verərək, məqsədlərini nümayiş etdirmişlər. Nəsimi yaradıcılığında da bu məqam aktualdır. Aşağıdakı beytə diqqət edək:

**Zülfü çövkan yar ilə düşməz nihan eşq oynamaq,
Başını top eyləgil meydanə gir mərdanə sən (5, 162).**

(Zülfü çövkən kimi qıvrım sevgili ilə gizli eşq oyununa girmək olmaz. Əgər igidsənsə, başını o çövkənə top edib meydana mərdənə gir).

Nəsimi bu qəzəldə Azərbaycan xalqına məxsus etnoqrafik və folklor elementlərini özündə qoruyub saxlayan çövkən oyununun adını çəkir. Bu oyunun yaranma tarixinə diqqət etsək məlum olur ki, çövkən – IX–XVII yüzillərdə Azərbaycanda geniş yayılmış, əsasən, at üstündə, bəzən atsız oynanılan qədim oyun və bu oyunda istifadə olunan ucuəyri uzun dəyənəyin adıdır. Musiqinin müşayiəti ilə keçirilən, iki, yaxud üç hissədən ibarət olan bu oyunda atları rəng etibarilə bir-birindən fərqli hər dəstədə 6-8, bəzən də daha çox atlı iştirak edirdi. Oyunda əsas məqsəd dəyənəklə rəqib qapısına top vurmaq olmuşdur. Əhalinin müxtəlif təbəqələri arasında geniş şöhrət tapmış, bəzən isə kişilərlə yanaşı, qadınların da iştirakı ilə keçirilən bu oyunun əski qaynaqlarda “kuyiçövgən”, “çomaq oyunu” və “çövkənbazi” adları ilə qeyd edilən başqa variantları da olmuşdur. “Çövkən”, “çövkən”, “çökən”, “çöyən”, “şöüdan”, “hovkən” tələffüz şəkilləri də işlədilmişdir (1, 246).

Bu oyunun izlərinə qədim Azərbaycan miniatürlərindəki təsvirlərdə rast gəlinir. Dahi Nizaminin “Xosrov və Şirin”, “İsgəndərnamə” əsərlərindən və “Kitabi-Dədə Qorqud” boylarından da məlum olur ki, Azərbaycanda çövkənin tarixi VI-VII əsrlərə və bəlkə daha əvvəllərə gedib çıxır (7, 201).

Nəsimi yaradıcılığında da adının çəkilməsi bu oyunun XIV yüzillikdə xalq arasında icrasının aktiv olmasından xəbər verir.

Nəsimi yaradıcılığında atalar sözü və məsəllər

Məlum olduğu kimi, folklor nümunələri klassiklərimizin yaradıcılığının bəzəyidir. Bu baxımdan, folklorun arxaik janr nümunələrinə daxil olan atalar sözləri və məsəllər yazılı ədəbiyyatda işlənməsinə görə daha aktivdir.

“Əl-bərdü ədüvvü-din” (“Şaxta dinin düşmənidir”) ifadəsini Nəsimi ərəb xalq məsəllərindən götürmüşdür. Şair dostdan ayrılıqda keçirdiyi günləri qışın şaxtalı, gülsüz, çiçəksiz, tutqun havasına və

dost görüşünü baharın güllü-çiçəkli, saf və səfalı havasına bənzə-dərək deyir:

**Əgərçi firqətin qışdır ki, əl-bərdü ədüvvüd-din,
Həqqə minnət ki, vəslindən gül açıldı, bahar oldu (6, 340).**

Bu məsələ əlaqədar zəif hədis var. Orada deyilir ki, Peyğəmbərin Əbu-Dərda adlı bir səhabəsi soyuqdan ölmüşdü. Bunu bilən Peyğəmbər (s.ə.s.) buyurmuşdur ki, Allah soyuğu öldürsün, necə ki, bu soyuq Əbu-Dərdanı öldürdü. Ehtimal ki, bu beytdə həmin hədisə istinad var.

Nəsiminin əsərlərində alqış və qarğış nümunələrinin poetik təqdimi

Sözün magik gücünə inanan etnos arzu və istəklərini, Tanrıdan umduqlarını gerçəkləşdirmək məqsədilə kiçik janr nümunələri kimi tanınan alqış və qarğış örnəklərini yaratmışdır. Füzuli Bayat haqlı olaraq söyləyir ki, qədim təsəvvürlərdə yaxşı söz insana xoşbəxtlik, sağlamlıq, uğur gətirdiyi kimi, pis söz də uğursuzluq, bədbəxtlik gətirə bilərdi (2, 233). Nəsimi qəzəlləri içərisində də sözün magik qüvvəsinə inam ifadə edən alqışlı-qarğışlı nümunələrə təsadüf etmək mümkündür ki, bu qəzəlləri yaradan Nəsimi etnosun alqış və qarğışın gücünə inamını ifadə etməyə müvəffəq olmuşdur. O, sübut etmişdir ki, Haqqı dərk edən insanın, Qorqud Ata nümunəsi olaraq, alqışı alqış, qarğışı da qarğışdır:

**Ey səkiz cənnəti-ədnin bağü bostanı üzün,
Güldən anın gülşəni bibərgü bibar olmasun!
Kim ki didarından özgə nəsnə istər, ey sənəm,
Yetməsin Həqdən nəsibi, əhli-didar olmasun!
İmdi ki, eynindən ayru kimsə xoş bimar ikən,
Ya Rəbb, ol nərgisdən özgə kimsə bimar olmasun.
Ey Nəsimi, qılma yarın sirrini əğyarə faş,
Ta ki, yar olsun bu sirrə məhrəm, əğyar olmasun (5, 145).**

F.e.d. İslam Sadıq Nəsiminin bir məsnəvisində yaradılış motivlərindən danışır. Həmin məsnəvidəki bəzi beytlərə diqqət edək:

Dəryayi-mühit cuşa gəldi,
 Kövn ilə məkan xuruşa gəldi.
 Sirri-əzəl oldu aşikara,
 Arif necə eyləsin müdara?
 Hər zərrədə günəş oldu zahir,
 Torpağa sücud qıldı tahir.
 Nəqqaş bilindi nəqş içində,
 Ləl oldu əyan Bədəxş içində.
 Acı su şərabi-kövsər oldu,
 Hər zəhr nəbatü-şəkkər oldu.
 Tiryak mizacı tutdu ağı,
 Lölöi müdəvvər oldu darı.
 Külli yerü gög həq oldu mütləq,
 Söylər dəfü cəngü ney ənləhəq.
 Məscud ilə sacid oldu vahid,
 Məscudi-həqiqi oldu sacid.

Açıqlaması:

1. *Mühit dənizi təlatümə gəldi, varlıq və kainat yerindən oynadı.*
2. *Əzəl sirri bəlli oldu, aşiq buna necə dözsün?!*
3. *Hər zərrədə günəş göründü, təmiz mələk torpağa səcdə etdi.*
4. *Bədəxşdə ləl necə göründüsə, yaratıcı da yaratdığı nəqş içində aşkar oldu.*
5. *Acı su kövsər şərabi oldu.*
6. *Ağı tiryək xasiyyəti tutdu, yuvarlaq inci dərman oldu.*
7. *Bütün yer və göy haqq oldu, dəf, saz və ney buna görə də “mənəm haqq” deyir.*
8. *Səcdə edilənlə səcdə edən bir oldu, səcdə edən həqiqi səcdə edilən sifəti aldı (5, 284).*

Alim qeyd edir ki, Nəsimin bu məsnəvisinin bütün beytləri dünyanın və insanın yaranması haqqında şumer-türk mifləri ilə yaxından səsleşir. Dünyanın və insanın yaranması haqqında bir çox şumer mətnləri bizə gəlib çatmışdır. Onlara daha çox müxtəlif mətnlərin başlanğıcında rast gəlinir. Həmin mətnlərdə deyilir ki, əvvəl kainat yalnız sudan ibarət idi. Bu da “Dünya okeanı” adlanırdı. Bu okeanın “Nammu” adında bir qadın tanrısı var idi. Ondən Göy Tanrısı An və Yer Tanrısı Ki doğmuşdu. Başlanğıcda göylə yer (An və Ki) bir-birinə bitişik idi və bu okeanın içindəydi. Sonra An və Kinin Enlil adında oğlu doğuldu. Dünya okeanı çalxalandı, Tanrı Enlil göylə yeri bir-birindən ayırdı.

Türk yaradılış dastanının ilk cümlələri belədir: “Daha heç bir şey yoxkən Tanrı Qara xanla su vardı. Qara xandan başqa görünən, sudan başqa görünən yoxdu”. Bu iki mətnlə məsnəvinin birinci beyti arasında oxşarlıq göz qabağındadır. Məsnəvidəki “dəryayi-mühit” məhz dünya okeanıdır. Bu dərya ikinci misradakı göy və yerlə də sıx bağlıdır. Yerin və göyün heç bir bağlılığı olmadığı halda, yer və göy dünya okeanının içində olmuş, ondan ayrılmışdır. Bu dəryanın cusa gəlməyi də məhz dünyanın yaranmasının başlanğıcına işarədir. Məsnəvinin ikinci misrasındakı “göylə yerin xuruşa gəlməsi” motivi Tanrı Enlinin yeri və göyü bir-birindən aralayıb dünyanı yaratması ilə yaxından səsleşir. Sözsüz ki, yerlə-göy bir-birindən ayrılarkən dünya okeanı hərəkətə gəlmiş, çalxalanmış, coşmuşdur. Bu ayrılma heç vaxt sakit baş verə bilməzdi (8, 71). Göründüyü kimi, məsnəvidə verilən təsvir qədim şumer-türk mətnlərindəki dünyanın yaranması haqqındakı fikirlərlə eynilik təşkil edir.

Nəticə

Şifahi mədəniyyətdə mövcud olan obrazları simvollaşdıraraq, real həyat və hadisələrə transformasiya edən Nəsimi öz yaradıcılığında milli düşüncənin bir çox yönünü əks etdirir. Nəsimi yaradıcılığında folklor örnəklərinin - istər mifoloji obrazların, istər kiçik janr nümunələrinin yeri gəldikcə xatırlanması, istərsə də dramatik növ janrlarının adlarını çəkməklə, təsvirini gözə çarpmaq

istəyi onun öz doğma xalqına olan sevgisini və xidmətini ifadə edir. Şairin yaradıcılığındakı şifahi mədəniyyətdən irəli gələn simvollaşdırılmış obrazlar onun bu nümunələrə informasiya mənbəyi kimi dəyər verməsini də təsdiq edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Aslanov E. El-oba oyunu, xalq tamaşası. Bakı: İşıq, 1984, 275 s.
2. Bayat F. Folklor dərsləri. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 424 səh.
3. Bəydili C. Türk mifoloji sözlüyü. Bakı: Elm, 2003, 418 səh.
4. Xavəri S. Folklorun funksional strukturu mədəni funksionallıq kontekstində // Dədə Qoqud. Elmi-ədəbi toplu. I (60). Bakı: 2017. s.91-98.
5. İmadəddin N. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Maarif, 1985, 440 səh.
6. İmadəddin N. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə. II cild. Bakı: Lider, 2004, 376 səh.
7. Osmanova G.M.S.Ordubadinin “Qılınc və qələm” romanında Çövkən oyunu // “Ümumxalq kontekstində Qarabağ xalq oyunları və meydan tamaşaları” mövzusunda Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları. Tərtər şəhəri, 14 noyabr, 2014-cü il. s. 201-204.
8. Sadiq İ. Nəsimin bir məsnəvisində yaradılış motivləri. // Dədə Qoqud. Elmi-ədəbi toplu. I (60). Bakı: 2017. s.71-74.
9. Şıxıyeva S. Nəsimin düşüncə aləmində mifopoetik obrazların yeri// Motif Akademi Halkbilimi Dergisi / 2011-2 (Temmuz-Aralık) (Azerbaycan Özel Sayısı-II) s.335-353.

д-р филос. по филол. Айтан Джафарова

СИМВОЛИЗИРОВАННЫЕ ФОЛЬКЛОРНЫЕ МОТИВЫ В ТВОРЧЕСТВЕ НАСИМИ

РЕЗЮМЕ

Символы, отражающие традицию устного творчества в письменной литературе, добавляют эстетическую силу образцам письменной литературы и усиливают их влияние. Использование фольклорных образцов в символизированном виде наблюдается в творчестве многих мастеров. По этому поводу целесообразнее исследовать наследие Насими. Следовательно, эти образцы наряду с усилением поэтического восприятия стихов Насими, также служат их усвоению, принятию народом. В статье, наблюдаются названия образов, которые являются произведением мифопоэтического мышления, таких образцов словесной литературы как народные изречения, образцы малых жанров, народные игры в произведениях Насими, написанных в различных жанрах, проясняются цели их использования.

***Ключевые слова:** Насими, народ, мифологический, образ, Хызыр, циклоп, газель (строфа), символ*

PhD Aytan Jafarova

SYMBOLIZED FOLKLOR MOTIVES IN NASIMI'S CREATIVITY

SUMMARY

Symbols reflecting the tradition of oral art in written literature add aesthetic power to samples of written literature and enhance their influence. Symbolized usage of folklore samples is observed in the creativity of many artists. That's why it is much more appropriate to investigate Nasimi heritage. Consequently, these samples, along with enhancing the poetic perception of Nasimi's poems, also serve as their assimilation, acceptance by the people. The article investigates the names of images, such examples of verbal literature as folk sayings, small genre samples and folk games as the product of the mythopoetic thoughts in various genres of Nasimi's works written in various genres and their usage purposes are clarified.

Keywords: *Nasimi, folk, mythological, image, Khizir, Cyclops, ghazal, symbol*

NƏSİMİ DÜŞÜNCƏSİNDƏ İNSAN MƏFHUMU

*f.f.d. Aygün Kərimova,
Bakı Dövlət Universitetinin müəllimi
aygunxalilqizi@mail.ru*

XÜLASƏ

Dahi Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsiminin əsərlərində geniş yer verilən mövzulardan biri də insan məfhumudur. İnsana münasibət şairin, əsasən, dini dünyagörüşündən bəhrələnən fikirləri ilə uzlaşır. Tanrı və insan münasibətlərində insanı Tanrı mərtəbəsinə ucaldan şair ən gözəl şəkildə yaradılan insana həqiqi dəyəri məhz bu şəkildə göstərmək lazım olduğunu düşünür. Nəsiminin insana münasibəti fərqlidir. Dünyada yaradılan hər bir şey kainatın sirli əsəri olan insan üçündür. İnsanı dərk edən ruh Allahı dərk edən ən ali ruhdur, əsl insandır. İnsana sevgidən və hörmətdən başlanan yolun Tanrıda tamamlanması Nəsimi poeziyasının əsas ideyası idi.

Açar sözlər: Nəsimi, insan, vəhdəti-vücut, təriqət, düşüncə, kamil insan modeli.

Giriş

Millətlər və ya dövlətlər ərazisinin genişliyi və böyüklüyü ilə ölçülmür, yetişdirdiyi dahilər, sahib olduğu milli mədəni irsi ilə dünyaya, bəşəriyyətə, elm və inkişafa verdiyi töhfələri ilə ölçülür. Bu baxımdan, Azərbaycandan dünyaya doğan bir günəş kimi nur saçan, şövqü hələ də üfüqlərdə qalan böyük Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsimi 650 ildir ki, kamil insan modeli təfəkkürünün daşıyıcısı, mərdlik, fədakarlıq, dərin düşüncə sahibi kimi hörmətlə anılır.

Əsl adı Əli olan şair 1369-cu ildə Şamaxı şəhərində doğulmuşdur. İlk təhsilini burada almış, dövrün elmlərini – dinlər tarixini, məntiq,

riyaziyyat və astronomiyanı öyrənmişdir. “Əli”, “Ömər” kimi adlarla mənbələrdə qeyd olunan Nəsiminin ləqəbi “İmadəddin” (dinin dirəyi) olmuşdur. Nəsiminin adının bəzi mənbələrdə “Seyid” adı ilə qoşa çəkilməsi də çox rast gəldiyimiz hallardan biridir.

Məlum olduğu kimi, Həzrət Məhəmmədin qızı Həzrət Fatimədən doğulmuş və Həzrət Əlinin oğlu Hüseynin soyundan olanlara “seyid” deyilir. Onun həqiqi seyid olub-olmaması dəqiq surətdə məlum olmasa da, şeirlərinin birində

**Gərçi bu gün Nəsimiyəm, Haşimiyəm, Qüreyşiyəm.
Bundan uludur ayətim, ayəti-şana sığmazam.**

“Bu gün adım Nəsimi olsa da, əslində, mən Haşimi qəbiləsinin Qüreyş sülaləsindənəm. Mənim varlığım görüntüyə, şana sığmaz”, – deyən Nəsimi seyid olmaqdan çox, Həzrət Peyğəmbərə duyduğu sevgi və bağlılıq səbəbindən qəbul görür.

Nəsiminin fikirlərinin formalaşmasına təsir edən amillər

X əsrdə Bağdadda dara çəkilən Həllac Mənsur Hüseyninin sufi görüşlərini təbliğ edən Nəsimi ilk şeirlərini “Hüseyni” təxəllüsü ilə yazmışdır. Bu, o Həllac Mənsur idi ki, şəriət, təriqət, mərifət və hikmət qapılarını keçmiş, həqiqətə çatmışdır. Tanrının varlığını o qədər hiss etmişdir ki, onun içində ərimiş və “Ənəl Həqq” (“Mən haqqam”) demişdi. Tanrının, yaxud başqa deyişlə, “Mütləq Varlıq”ın insanda vücud tapdığını və insan varlığının Tanrının varlığı içində yox olduğunu söyləmişdi. “Vəhdəti-vücut” qapısını aralamış, möhkəmləmiş, ucalmış və kamilləşmişdi. Həllac Mənsuru anlamayanlar onu küfrə, Tanrıya şirk qoşmaqla günahlandırır qətl edərkən o, “Ey Rəbbim, canımı alan bu qullarını bağışla, çünki onlar sənə göstərdiyin sirlərdən xəbərdar deyillər. Sənə mənə göstərdiklərini onlar görməzlər, bilməzlər”, – deyəcək qədər ali idi.

Həllac Mənsurla başlayan “vəhdəti-vücut” ideyasına heyranlıq duyan Nəsimi bu konsepsiyanın möhürünü vuran bir şəxsiyyət

olaraq ustadi kimi, “ənəl-həqq” deməkdən çəkinməyərək canını fəda etməyi də gözə almışdır.

Nəsiminin müvəffəqiyyətli bir şair olmasında yaxşı təhsil almasının və bir səyyah kimi gəzib-dolaşmasının da böyük payı vardır. Nəsiminin zahiri və batini elmlərdə yetişməsində doğulub-yasadığı bölgənin önəmli təsiri olmuşdur. Ərəbcə və farsca yaxşı bilən şairin türkcə və farsca şeirləri ilə yanaşı, ərəbcə qəzəlləri də vardır.

Nəsimin yaradıcılıq həyatını iki dövrdə ələ almaq mümkündür. Həyatının ilk dövrlərində Haqqı, eşqi, doğru yolu arayan bir Nəsimi mövcuddur. Bu dövrə aid məsnəvi, qəzəl və tuyuqları bir divan təşkil edəcək qədər çoxdur. Onun ilk şeirlərində “*Seyid*”, “*Nəsimi*”, “*Hüseyni*”, “*Seyid Nəsimi*” və “*Nəimi*” kimi fərqli adlar istifadə etməsi, təxəllüs seçimində qərarlı qaldığını göstərməkdədir.

Nəsiminin Fəzlullah ilə tanış olmasından sonra şeirlərinin coşqulu dövrü başlayır. Batini inanclara biganə qalmayan şair Fəzlullahın kəşf etdiyi yeddi xətti hər növ dini təklifi anlamaq və ilahi sirləri çözmək üçün kafi hesab etmişdir. Beləcə, Qurani-Kərimin sirlərinin həll olduğuna inanaraq, Fəzlullahın dərvişləri arasına qatılmış və bu mühit ona böyük təsir göstərmişdir. Həyatının bu ikinci dövründə coşqulu şeirlər söyləməyə başlamışdır.

Şəhər sənətkarlarının görüşlərini ifadə edən və Nəsiminin bəhrələndiyi təriqətlərdən biri olan hürufilik həmin dövrdə Yaxın Şərqdə geniş yayılmağa başlamışdı. Şairin atası Seyid Məhəmməd və qardaşı Seyid Hüseyn də o zaman Şirvanda yayılmaqda olan bu təriqətə rəğbət göstərmişdir. Fəzlullah Nəimi ilə şəxsən tanış olan ailənin bütün üzvləri hürufi görüşlərinin həmin ərəzilərdə təbliğ edilməsində müəyyən rol oynamışlar (1).

Tədqiqatçıların fikirlərinə görə, Fəzlullahla görüşüb tanış olan Nəsimi hürufi görüşlərini qəbul etmiş və böyük ehtimalla, bu dövrdən etibarən şeirlərini “Nəimi” adı ilə səsləşən “Nəsimi” təxəllüsü ilə yazmağa başlamışdır. Şeirlərini Azərbaycan, ərəb və fars dillərində yazan Nəsiminin azərbaycanca şeirləri dil zənginliyi və xalq nitqinə yaxınlığı ilə seçilir. Bu da danılmaz faktdır ki,

klassik Azərbaycan ədəbi dilində yazan Nəsimi Ana dilimizə yüksək poeziya dili hüququ verən ilk böyük şairimiz olmuşdur. Şairin dili, şeirlərinin əksər hissəsi Azərbaycan dilində olsa da, onun dilini ezoterik mənada anlamaq üçün dərin təfəkkürə, elmi və dini biliyə sahib olmaq ehtiyacı duyulur. Nəsiminin hər insan övladının görməkdə çətinlik çəkdiyi bir aləmi, metafizik görüşlərə əsaslanan düşüncə dünyası, baxışları, müdrikliyi və fəlsəfəsi var idi. Bəlkə də bu səbəb idi ki, şair yazırdı:

**Heç kimsə Nəsimi sözünü kəşf edə bilməz;
Bu, quş dilidir, bunu Süleyman bilir ancaq.**

Nəsimi fəlsəfəsinin dərinliyi ondadır ki, o özü bir insan olsa da, bütün düşüncəsi, ideyası, dünyaya baxışı və ən nəhayət, insana baxışı insanın öz daxilindən görünüşü ilə deyil, sanki ruhən daha yüksəyə qalxıb, Xalığın ən gözəl əsərinə mükəmməl münasibəti bildirir. Nəsimi dühasının böyüklüyü ondadır ki, o, insana insanın gözü ilə yox, Xalığın əsərinə Xalığın Öz gözü ilə qürur və heyranlıq hissi ilə baxır. Qurani-Kərimin “Tin” surəsinin 4-cü ayəsində deyilən “And olsun, Biz insanı ən gözəl şəkildə yaratdıq” ifadəsinə bütün varlığı ilə heyran olan şair üçün bu dünyada insandan uca, insandan gözəl canlı yoxdur. İnsan o zaman uca olur ki, Yaradana inanır və Allahın əmr etdiyi doğru yolda olur. Dünyada yaradılan hər şey kainatın sirli əsəri olan insan üçündür. İnsanı dərk edən ruh Allahı dərk edən ən ali ruhdur. Xalığının təcəllisini bütün kainatda, təbiətdə, varlıqlarda görən insan varlığının həqiqətini dərk etmək üçün özündən başlayan bir yol ilə Rəbbində həqiqətə çatmalıdır. Nəsimi məhz bu ideya ilə yola çıxaraq insanı yüksəldib, Allahın böyüklüyünü göstərmək istəyirdi:

**Ay ilə gün sücud edər surəti-canfəzayinə.
Ay ilə gün nədir kim, ol düşməyə haki-payinə.**

Nəsimi əsərlərində insan

Nəsimiyə görə, insan - varlıq gözəlliyinin aynasıdır. Onu mühafizə etmək və ona ehtiram göstərmək bu gözəlliyin qorunması deməkdir. İnsan cəsəd və ruhdan mütəşəkkildir, ancaq çox uca bir varlıqdır (2, 3-5).

Nəsimi ruh və cəsəddən ibarət insan sirrinin daha uca məqamlarını kəşf etdikdən sonra, insana gözəllik mücəssəməsi kimi baxmaqla onun hörmətəməz bir varlıq olduğunu elan etmişdi. Bir gözəllik aynası kimi insan şəxsiyyətinin istər surət, istərsə də varlıq etibarilə müqəddəsliyinin qorunmasını tələb edirdi. Elə isə onun surətinə küfr etməmək, onu pisləməmək lazım olduğunu, əks təqdirdə, surətinin də, mənasının da başa düşülməyəcəyini söyləyirdi.

Nəsiminin digər bir cəhəti onun həm də bir mütəfəkkir alim kimi özündənsonrakı düşüncə tarixinə təkan verməsi idi. Belə ki, onun şeirlərində müşahidə edilən ən böyük xüsusiyyət vəhdəti-vücut düşüncəsi kimi izahı çətin bir fikrin şaxələnməsi elmi dövriyyə üçün böyük bir xəzinədir. Nəsimi vəhdəti-vücut nəzəriyyəsi və onun original atributlarını böyük ustalıqla və həm də şairanə üslubda tərənnüm edərək bu fikirlərin səlis müdafiəsini gerçəkləşdirmişdir. *“Əsli xod zat imiş hər əşyanın / İkilik nistər anda vəhdətdir”* beyti buna ən gözəl nümunədir. Məhz bu səbəbdən, deyilir ki, “vəhdəti-vücut” konsepsiyası Həllaci-Mansur (v. 922) ilə yaranmış, Mühyiddin ibn Ərəbi (v. 1240) ilə sistemləşmiş, İmadəddin Nəsimi ilə təfərrüata qovuşmuşdur; yəni birmənəli olaraq, “vəhdətin tacı” Nəsimi ilə qoyulmuşdur (11).

İnsan yer üzündə yaradılmış varlıqların ən gözəli, ən dəyərlisi olduğu kimi, eyni zamanda, Allahın bir ayətidir. Allahın hər bir sözünün, kəlamının hörmətəlayiq münasibətə məxsus olması Onun varlığının işarəsi olan insana münasibətdə də özünü göstərməlidir.

Əslində, Nəsiminin bu görüşü təsəvvüf düşüncəsinin təməl anlayışlarındanıdır. Təsəvvüf anlayışına görə, isim ona zühur edəcəyi bir məkan arayır, bu məkan da insandır. Bu yönü ilə insan –

Haqqın aynasıdır. İnsan Allahın sifətlərinin və adlarının görüntüsüdür (3. 49).

Nəsiminin insan gözəlliyinə, insan qüdrətinə heyranlığı danılmazdır. O insan ki varlığının arxasında ondan dəfələrlə üstün, dəfələrlə mükəmməl, qüsursuz, əbədi, əzəli olan bir Xaliq durur. Onun eşqi-ilahisini anlayan can üçün sevdiyi yaratıcısı olan Allah bütün qəlbindən keçənləri bilən bir varlıqdır. Bu gözəllik, bu qüdrət dünyada hamıya deyil, yalnız özünü tanımış, dərk etmiş kamil insanlara xasdır. Məhz buna görə, şair kamil insanı “canımın cananəsi” adlandırır.

**Cananə, mənim sevdiyimi can bilir ancaq,
Könlüm diləyin dünyada canan bilir ancaq.**

Nəsimiyə görə, əsl insan ilahi eşqi dadan insandır. Eşqi Allah olmayan insan hidayətə çata bilməz, bəsirət gözü açıla bilməz:

**Bilməyən eşqin təriqin hər xəbərsiz qafilə,
Çün hidayət bulmamış, gər bixəbər dersəm, nola?
Kim ki Həqqi pərdəsiz üzündə, ey can, görmədi,
Bibəsirətdir, gər ana biəbsər dersəm, nola?**

Nəsiminin divanındakı insana dair bəzi vəsflərə görə, insan “əhsəni-təqvim” üzərindədir.

**Cansanmı, ya Adəm oğlu, ey günəş ruxsare kim,
Surətin nəqşində insan valehü heyran olur (4).**

“Ey günəşüzlü adəm oğlu, surətinin nəqşinə baxdıqda insan aqlını itirir, heyran olur”. İnsanın üzünü, camalını Günəşə bənzədən şair onun surətinin naxışlarındakı gözəlliyin valehediciliyini göstərir.

**Əhsəni-surətdir insan, səcdə qıl insana kim,
“Fəbudu iyyəh vəscud” xaliqi-insan dedi.**

(“Ən gözəl surətə, yaradılışa məxsus olan varlıq insandır. İnsana səcdə et, çünki insanın yaradıcısı “Elə isə, ibadət edin və səcdə edin” buyurmuşdur).

Bu beytdə insanın ən gözəl surətdə yaradıldığı, insanın şəklinin ona baxan adama heyranlıq verdiyi ifadə edilməkdədir. İnsana bu dərəcə heyran olmağın təməlinə “əhsəni-təqvim” şəklində yaradılması dayanır. Burada işarət edilən mənbə “Tin” surəsindəki bir ayədir: *“Biz insanı ən gözəl şəkildə yaratdıq”* (5).

Beytdə insanın ən gözəl surətdə yaradıldığı ifadə edilir və insana səcdə edilməsi xatırladılır. Necə ki, insana təzim Allah-Taalanın əmri olan və şeytanın itirdiyi bir imtahandır: *“Biz mələklərə demişdik ki, Adəmə səcdə edin. Onlar da həmin an səcdə etmişdilər. Təkcə İblis (şeytan) belə etmədi, kibirlənərək kafirlərdən oldu”* (6).

Nəsimi bu xüsusiyyəti inkar etməyin mümkün olmadığını, bunun Allahın kəlamında yeri olduğunu göstərir:

**Münkir olma bu sözi, varıb kəlamullahda gör,
Əhsəni-təqvim ilə göstərdi insan surətin.
(“Bu sözü inkar etmə, get Allahın sözündə gör ki, insan öz surətini əhsəni-təqvim şəklində göstərmişdir”)**

Bundan əlavə Nəsiminin

**“Nəqqaş bilindi nəqşin içində
Lal oldu iyan Bədəş içində”**

– beytində yaradılanın surətinə baxaraq, Yaradanın necə olduğunu axtarmaq vurğulanır. Nəsimi insanı “nəqş”ə, onu Yaradanı isə “nəqqaş”a bənzədir. Tanrının insan üzünə təcəllisi fikrini dəstəkləyir və insan surətinin naxışlarına təcəlli edən Cənab Haqqa heyranlığının səbəbini də izah edir.

Nəsimi insana münasibətdə onun həm xarici görünüşü, həm daxili dünyası, xarakteri, xüsusiyyətlərini ortaya qoyur, yaxşısı və pisi ilə bütövlükdə insan məfhumunun iç dünyasını açır. İnsana məxsus olan inanc xüsusiyyətlərinin bütün formalarını sayan şair, sanki bir insanda bütün bu keyfiyyətlərin olmasını təbii sayaraq

insanın tam formalaşması üçün bəzən mənfə, bəzən də müsbət olan bu keyfiyyətlərinin daşıyıcısı hallarından keçərək, insanlıq imtahanında uğur qazanmasının sirlərini göstərir.

**Zahid mənəm, abid mənəm, asi mənəm, fasiq mənəm.
Mömin mənəm, kafir mənəm, mən külli-insan olmuşam.**

Nəsiminin şeirlərindəki “ənəl həqq” ideyası “Mən Allaham” iddiası deyildi. Bu, elə bir məqamdır ki, Allaha aşıq insan ilə Məşuq tövhiddə birləşir. Allaha aşıq olmayan insan oyaq deyil, qəflət yuxusundadır:

**Ey özündən bixəbər, gəl haqqı tanı, səndədir,
Gir vücudun şəhrinə, seyr et, gör anı, səndədir.
“Qandadır?” deyu nə sərgərdan gəzərsən zənn ilən,
Gəzməgil hər mənzili, çün can məkanı səndədir.
Mən nə vəcilən deyəm ki, Haqqı səndən ayrudur.
Çün gözümlə görmüşəm, Haqqın nişanı səndədir (8, 236).**

Əslində, hər insanda Haqqdan bir nişanə vardır. Bunu Nəsimi görür və ətrafdakı insanların zənn ilə sərgərdan gəzməməsini, Haqqı könül gözü ilə görməsini istəyir. Nəsimiyə görə, insan haqqın xəzinəsidir:

**Ey mühiti-bəhrinin dürdanəsi,
“Kuntu kənzin” gəncinin viranəsi!
Çün kim oldu aşikara gəncimiz,
Adəm oldu aləmin divanəsi (9).**

(“Ey okeanın inci danəsi, “Kuntu kənzin” xəzinəsinin xərabəsi! Xəzinəmiz aşikar olduğu zaman adəm dünyanın dälisi oldu (sevincindən aqlını itirdi)”.

İnsan yaradılmışların ən şərəflisidir. Nəsimi burada bir qüdsi-hədəsin anlamına işarət etməkdədir. Sözügedən hədisdə Cənab-Haqq bilinməsini istəmiş və kainatı yaratmışdır. Bilinməsini istəmə-

sinin bir nəticəsi olaraq, insanın surətində təcəlli etmişdir; necə ki, bir çox beytində keçdiyi kimi, “İnsan Haqqın məzhəridir”. “Kənz” anlayışı təsəvvüf ədəbiyyatında “kənzi-məxfi” olaraq keçməkdə və Haqqın zatının mütləq bilinməzliyini ifadə etməkdədir. Lüğəvi mənası “gizli xəzinə” olub, istilaha “hər növ izafət, nisbət və təriflərdən uzaq Haqqın varlığı” mənasında qəbul edilmişdir. Həmçinin “əhədiyyət” hüviyyəti ilə də əlaqələndirilmiş və mütləq anlamda gizli olduğu vurğulanmışdır. Kənzi-məxfi kəlməsi qüdsi hədis olaraq rəvayət edilən bir hədisə dayandırılmışdır (10, 72).

İmadəddin Nəsimi, həmçinin Qurani-Kərim və hədis kimi İslamın qaynaqlarına bələd olduğunu şeirlərində sufilik, tarix, mənaqib və sair sahələrə xas simvol və terminlərlə hürufi cərəyanının prizmasından bütün incəlikləri ilə səsləndirmiş, rəhmani mənanın başa düşülməsinə də böyük töhfələr vermişdir.

Qurani-Kərim ayələri Günəşə “ziya”, Aya isə “nur” demişdir. Günəşin işığı, ziyası özündəndir. Ayın isə nurunun qaynağı Günəşdəndir. Nəsimi XV əsrdə bir ziya kimi doğdu və özündən sonra bəşər övladının yoluna işıq tutdu. Fikirləri üçün onu edam etsələr də, ziyası hələ də bərq vurur, şöləsi hələ də işıq saçır. Necə ki, müasiri olan şair Rəfi (v. 1409) ona “Tanrının şəhidi” mənasında “şəhidi-eşqi-fəzli-zül-cəlal” deyirdi. Həmçinin Əlişir Nəvai (v. 1501) “Nəsayimül-məhəbbə” əsərini ona həsr etmiş, ən gözəl mədhiyyələrini ona yazmışdır (11).

Nəticə

İmadəddin Nəsimi türk-İslam şairi olaraq insana münasibətdə ən yüksək mövqedə duran bir şair idi. O, insanı Yaradanın ən gözəl əsəri hesab edir və bəşəriyyətin yeganə çıxış yolunun insana sevgidən başladığını təlqin edirdi. İnsanı sevmək – elə Yaradanı sevməkdir. Bu gün qloballaşan dünyada insan məfhumunun get-gedə əriyib yox olması, insana münasibətin bəzən əşyadan da bəsit hala gəldiyi dövrdə Nəsimi düşüncəsinə, Nəsimi ideyalarına nə qədər ehtiyac duyulduğunu görürük. Bu, eyni zamanda, bir daha sübut edir ki, Nəsimi kimi fikir dühalarına tələbat, nəinki yaşadığı

dövrədə, eyni zamanda, indi də mühüm və zəruridir. Mən hər kəsə könül gözü ilə Haqqı, Nəsiminin gözü ilə insanı görməyi arzu edirəm.

ƏDƏBİYYAT

1. İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərlər. Bakı: Lider nəşriyyatı. 2004.
2. A.Azmi Bilgin. “Nesîmî”, DİA, c. 33, TDV, İstanbul, 2007.
3. Mahmut Erol Kılıç. Tasavvufa Giriş, Sûfi Kitap, İstanbul, 2012.
4. İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 2004.
5. “Tin” surəsi. Ayət 4.
6. Quran. “Bəqərə” surəsi, 34.
7. İ.Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 2004.
8. İmadəddin Nəsimi. Mən bu cahana sığmazam. Bakı: Gənclik nəşriyyatı. 1991.
9. Tuyuğ, 299
10. Türkiyat Mecmuası. C. 25/Güz, Nesimi Divanında “İnsan”, “Adam” ve “Bazı temel vasıfları”. Ali Cançelik. 2015.
11. https://azertag.az/xeber/Imadeddin_Nesiminin_irfani_gorusleri-1270931

д-р филос. по филос. Айгюн Керимова

ТЕМА ЧЕЛОВЕКА В ТВОРЧЕСТВЕ НАСИМИ

РЕЗЮМЕ

Еще одной наиболее распространенной темой в произведениях великого азербайджанского поэта Имадеддина Насими, является тема человека. Отношение к человеку связано с мыслями поэта, которые исходили, в основном, из религиозного мировоззрения. Поэт, возвысивший человека до уровня Бога в отношениях между Богом и человеком, думает, что именно так необходимо показывать истинную ценность человека, который был создан в прекрасной форме. Отношение Насими к человеку неоднозначное. Все в мире создано для человека, являющегося таинственным созданием Вселенной. Дух, осознающий человека, - это Высший дух, осознающий Бога, настоящий человек. Основная идея поэзии Насими заключалась в том, что путь человека, начинающийся с любви и уважения, завершается Богом.

***Ключевые слова:** Насими, человек, единство существования, религиозное течение, мысль, модель сознательного человека*

PhD Aygun Karimova

THE THEME OF MAN IN NASIMI'S THOUGHTS

SUMMARY

Another most common theme in the works of the great Azerbaijani poet Imadaddin Nasimi is the theme of man. Attitude towards a person is connected with the thoughts of the poet, which were drawn mainly from the religious worldview. The poet, who elevated man to the level of God in the relationship between God and man, thinks that this is how it is necessary to show the true value of a person created in beautiful form. Nasimi's attitude towards man is ambiguous. Everything in the world is created for man, who is the mysterious creation of the universe. The spirit that is aware of man is the Supreme spirit that is aware of God, the real man. The main idea of Nasimi's poetry was that the path of man that begins with love and respect and completes in God.

***Keywords:** Nasimi, man, unity of existence, creed, thought, model of a conscious person*

NƏSİMİNİN “ETMƏGİL” RƏDİFLİ QƏZƏLİ VƏ ONA YAZILAN NƏZİRƏLƏR

*Pəri Hümbətova,
AMEA Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutunun elmi işçisi
hasanlipari@gmail.com*

XÜLASƏ

Klassik ədəbiyyatda geniş istifadə olunan ədəbi formalardan biri də nəzirədir. Müxtəlif dövrlərdə şairlər öz bacarıqlarını göstərmək üçün bu ədəbi formaya müraciət etmiş və onun bir sıra gözəl örnəklərini yaratmışlar. Nəzirə yazmaq üçün yaradıcılığına ən çox müraciət olunan sənətkarlardan biri də İmadəddin Nəsimidir. Məqalədə şairin qələmə aldığı “Etməgil” rədifli qəzəli və ona yazılan iki nəzirə tədqiqat obyektini kimi götürülmüşdür.

XIV-XV əsrlərdə yaşamış türk şairləri Əhmədi və Əhmədi-Dainin həmin qəzələ yazdığı nəzirələr müqayisəli şəkildə araşdırılmışdır. Nəsiminin qəzəli ilə nəzirələr arasında olan oxşar və fərqli cəhətlər, eləcə də onların rədif, qafiyə və vəzn sistemi ətraflı şəkildə təhlil olunmuşdur.

Açar sözlər: Nəsimi, Əhmədi, Əhmədi-Dai, qəzəl, nəzirə.

Giriş

Klassik ədəbiyyatda geniş istifadə edilən ədəbi formalardan biri də nəzirədir. “Nəzirə” ərəb sözü olub, mənası “bənzər”, “oxşar”, “tay” mənasını ifadə edir. Bu baxımdan, divan ədəbiyyatında müəyyən bir şairin bəyəndiyi başqa bir şairin şeirinə yazdığı bənzər, oxşar nümunələr nəzirə kimi tanınır. Nəzirəyə verilən müxtəlif təriflər arasında aşağıdakı nümunə onun xüsusiyyətlərini daha aydın izah edir: “Nəzirə bir şairin təqdir etdiyi başqa bir şairin şeirinə

vəzn, qafiyə və mövzu etibarilə bənzəri olaraq söylədiyi şeirə deyilir” (2, 48). Buradan aydın olur ki, nəzirə yazmağın əsas şərti nümunə götürülən və ya nəzirə yazılan şeirin vəzninə, qafiyəsinə, rədifinə və mövzusuna uyğun gələn əsər yazmaqdır.

Divan ədəbiyyatında nəzirələrin daha çox qəzəl və qəsidə janrında olmasına baxmayaraq, nəzirə məcmuələrində digər nəzm şəkillərində (qitə, mürəbbə) qələmə alınan örnəklərə də rast gəlmək mümkündür. Bundan başqa, nəsr formasında olan nümunələrə yazılan nəzirələr də vardır. Buna misal olaraq Sədinin “Gülüstan” əsərinə yazılmış Munüddini Cüveyninin “Nigaristan”, Ubeydi Zəkanın “Əxlaqül-əşraf” kimi nəzirələrini göstərmək olar. Bu kimi nümunələrin sayı azdır. Nəzirə yazmaq üçün daha çox qəzəl janrında qələmə alınan əsərlərə müraciət edilməsi onun digər şeir şəkillərinə nisbətən qısa və şairin sənətkarlıq keyfiyyətlərini göstərmək üçün daha əlverişli nümunə olmasından irəli gəlir.

Nəzirəyə müraciətin əsas səbəbi bir şairin sələfi, yaxud müasiri sayılan başqa bir sənətkara heyranlığını ifadə etmək üçün onun hər hansı bir şeirinə cavab yazaraq əsərini tamamlamaq, zənginləşdirmək, bütünləşdirmək olsa da, müəlliflər bəzən özlərini tanıtmaq üçün də nəzirədən istifadə etmişlər. Belə deyə bilərik ki, nəzirə, bir növ, sənətkarın yetişməsi üçün məktəb rolunu oynamışdır. Tanınmayan və ya ədəbiyyata yeni qədəm qoyan şairlər özlərini tanıtmaq üçün məşhur şairlərin yaradıcılığına müraciət edərək nəzirələr yazmışlar.

Ədəbiyyat tarixindən məlumdur ki, məşhur şair kimi tanınan bir sıra sənətkarların yaradıcılığının ilk dövrlərində nəzirəçilik xüsusi yer tutmuş, sonradan onlar müstəqil yaradıcılıq yoluna qədəm qoymuşlar. Eləcə də ədəbiyyat tariximizə nəzər saldıqda görürük ki, eyni əsərə yazılmış çoxlu nəzirə də vardır. İzzəddin Həsənoğlunun, Nəsiminin, Kişvərinin, Həbibinin, Füzulinin əsərlərinə yazılmış nəzirələr buna örnək ola bilər.

Azərbaycan ədəbiyyatında əsərlərinə ən çox nəzirə yazılan şairlərdən biri də İmadəddin Nəsimidir. Klassik ədəbiyyatımızın tanınmış tədqiqatçısı sayılan f.e.d. Ataəmi Mirzəyevin qeyd etdiyi kimi, “istər ümumtürk, istərsə də Azərbaycan ədəbiyyatında Nəsi-

miyə nəzirə yazmaq, onun rədiflərini təkrar olaraq işlətmək bir ənənə halını almış, demək olar ki, sonrakı bütün yüzilliklərdə davam etdirilmişdir” (6, 224). Şairin elə şeirləri vardır ki, onlara bir yox, bir neçə nəzirə yazılmışdır. Bunlardan biri də Nəsiminin məşhur “Etməgil” rədifli qəzəlidir. Bu qəzəl çox geniş yayılmış, bir çox şairlər ona nəzirələr yazmışlar. Həmin qəzələ yazılan nəzirələrdən biri Əhmədiyə, digəri isə Əhmədi-Daiyə aiddir.

Əhmədi və onun “Etməgil” rədifli nəzirəsi

Əhmədi XIV əsrin ikinci yarısında yaşayıb-yaratmış türk şairlərindəndir. Əsl adı Tacəddin İbrahim ibn Xızır olan bu şair əsərlərini “Əhmədi” təxəllüsü ilə qələmə almışdır. Onun Nəsimiyə yazdığı “Etməgil” rədifli nəzirə diqqətəlayiqdir.

Nəzirənin təhlilinə keçməzdən əvvəl qeyd etmək istəyirik ki, Nəsiminin Azərbaycan-türk divanında iki “Etməgil” rədifli qəzəl vardır. Bunlardan biri “Üzünü məndən nihan etmək dilərsən, etməgil!”, digəri isə “Zülfünü ənbərfəşan etmək dilərsən, etməgil!” misrası ilə başlayan qəzəllərdir. Əhmədi və Əhmədi-Dainin nəzirələrinin hər ikisi Nəsiminin “Üzünü məndən nihan etmək dilərsən, etməgil!” misrası ilə başlayan qəzəlinə yazılmışdır.

Əhmədinin “Razımı xəlqə əyan etmək dilərsən, etməgil” misrası ilə başlayan bu nəzirəsi ideya-məzmun və qafiyə baxımından Nəsiminin “Etməgil” qəzəli ilə yaxından səsləşir. Qəzəldə sevgilisindən ayrı düşən aşıqın fəryad və izzirəbləri öz əksini tapmışdır. Aşiq sevgilisinin ondan üz döndərməməsini, ayrılmamasını müxtəlif poetik ifadələrlə əks etdirmişdir. Qəzəllə nəzirə arasında oxşarlıq yalnız ümumi məzmunla deyil, eyni fikirlərin bəzən oxşar, bəzən isə fərqli deyimlərlə ifadə olunmasında da özünü göstərir. Aşağıdakı beytləri müqayisəli şəkildə nəzərdən keçirək:

Üzünü məndən nihan etmək dilərsən, etməgil!

Gözlərin yaşın rəvan etmək dilərsən, etməgil (Nəsimi, I beyt)
(3, 122).

***

*Neyçün örtərsin niqabilə bu zıba sürəti,
Xalqdan günü nihan etmək dilərsən, etməgil* (Əhmədi, VI beyt)
(1, 162).

Nəsimi qəzəlinin mətlə beytinin birinci misrasında əks olunan məşuqun aşiqdən üzünü gizlətməsi fikri Əhmədidə “üzünə niqab örtüb insanları gündən məhrum etməsi” şəklində daha obrazlı formada ifadə olunmuşdur.

*Bürqəi üzündən açarsan məgər naməhrəmə,
Gizli əsrarı əyan etmək dilərsən, etməgil*
(Nəsimi, VI beyt) (4, 122).

***

*Razımı xəlqə əyan etmək dilərsən, etməgil,
Bəni rüsvayi-cəhan etmək dilərsən, etməgil*
(Əhmədi, I beyt) (1, 162).

Təqdim olunan bu beytdən də görüldüyü kimi, Nəsiminin “gizli əsrar” (“gizli sirlər”) kimi qeyd etdiyi ifadəni Əhmədi “gizli siri” şəklində işlətməmişdir. Başqa bir nümunəyə diqqət edək:

Anı rüsvayi-cəhan etmək dilərsən, etməgil
(Nəsimi, VII beyt) (4, 122).

***

Bəni rüsvayi-cəhan etmək dilərsən, etməgil
(Əhmədi, I beyt) (1, 162).

Yuxarıda verilən beytlərdən fərqli olaraq, sonuncu nümunədə qəzəl və nəzirə arasındakı fərq bir sözdə – Nəsiminin istifadə etdiyi “anı” əvəzliyinin Əhmədi tərəfindən “bəni” ilə əvəzlənməsində özünü göstərir. Bu da həmin örnəkdə Nəsimi təsirinin əyani şəkildə göstəricilərindəndir.

Nəzirə yazmağın əsas şərtlərindən biri nümunə kimi götürülən şeirin rədif və qafiyəsini də eyni ilə saxlamaqdır. Əhmədinin yazdığı bu nəzirədə sözügedən cəhətləri aşkar görə bilirik. Belə ki,

Nəsiminin qəzəlində olduğu kimi, burada da rədif qəzəlin qafiyə sisteminə uyğun olaraq ilk beytin hər iki misrasında, digər beytlərin isə ikinci misrasında “etmək dilərsin, etməgil” formasında eyni ilə işlənmişdir.

Əhmədinin nəzirəsində qafiyəni təşkil edən sözlərdə Nəsiminin qəzəlinə uyğun qafiyələrdən istifadə olunmuşdur. Öncə Nəsiminin qəzəlində qafiyə yaradan sözləri nəzərdən keçirək:

*Aşiqi **bixaniman** etmək dilərsin, etməgil!*

***

*Eynimi **gövhərfəşan** etmək dilərsin, etməgil!*

***

*Can nədir kim, **qəsdı-can** etmək dilərsin, etməgil!*

***

*Ol yəqini sən **güman** etmək dilərsin, etməgil (4, 122).*

Verilən nümunələrdə “*bixaniman*”, “*gövhərfəşan*”, “*can*” və “*məkan*” həm qafiyə sözləridir. Həmin sözlərdə qafiyə iki hərf əsasında yaranmışdır; bundandan biri qafiyənin əsasını təşkil edən “*rəvi*”, digəri ondan öncə gələn və uzun səsləri bildirən “*ridf*” hərfidir. Verilmiş beytdə rəvi hərfi “*nun*”, ridf hərfi isə “*əlif*” ilə ifadə olunmuşdur ki, bu da qafiyənin “qafiyeyi-mürəkkəbə” növünə aiddir. Aşağıdakı örnəklərə də diqqət edək:

*Yaşımı dah **ərgəvan** etmək dilərsin, etməgil!*

***

*Gəməzən ilə **natəvan** etmək dilərsin, etməgil!*

***

*Sən cəfayə **bikəran** etmək dilərsin, etməgil!*

***

*Ol fəqirə bir **ziyan** etmək dilərsin, etməgil (1, 162).*

Əhmədinin nəzirəsindən verilmiş bu nümunələrdə də “*ərgəvan*”, “*natəvan*”, “*bikəran*” və “*ziyan*” qafiyə yaradan söz-

lərdir. Nəsiminin qəzəlinə olduğu kimi, burada da rəvi “nun”, rıdf isə “əlif” hərfləri ilə ifadə olunmuşdur.

Nəzirə yazılan örnəkdə vəzn sisteminin eyniliyi də əsas şərtlərdən sayılır. Bu baxımdan, hər bir örnəyin ilk beytinə vəzn baxımından diqqət edək:

Üzünü məndən nihan etmək dilərsən, etməgil!

Gözlərim yaşın rəvan etmək dilərsən, etməgil (4, 122).

***

Razımı xalqa əyan etmək dilərsən, etməgil!

Beni rüsvâyı cihân etmək dilərsən, etməgil (1, 162).

Göründüyü kimi, hər bir örnək rəməl bəhrinin ikinci növündə – *fA'ilAtün fA'ilAtün fA'ilAtün fA'ilün* qəlibində yazılmışdır.

Əhmədi-Dai və onun “Etməgil” rədifli nəzirəsi

Nəsiminin eyni qəzəlinə yazılmış digər nəzirə müəllifi XV əsr türk şairi Əhmədi-Daidir. Nəzirənin təhlilinə keçməzdən əvvəl bir məsələni diqqətə çatdırmaq istəyirik. Belə ki, Əhmədi-Dainin “Etməgil” rədifli iki qəzəli vardır. Bunlardan biri “Hər nəfər min qəsdi-can etmək dilərsin, etməgil!”, digəri isə “Qönçənin rəngini al etmək dilərsin, etməgil!” misrası ilə başlayır. Elm aləmində təqdim olunan ikinci örnək daha çox Əhmədi-Dainin öz qəzəlinə yazılmış nəzirə kimi dəyərləndirilir (5, 370).

Şairin “Hər nəfər min qəsdi-can etmək dilərsin, etməgil” rədifli nəzirəsini nəzərdən keçirək. Əhmədidə olduğu kimi, Əhmədi-Dai də Nəsiminin yazdığı qəzələ ideya-məzmun, rədif və qafiyə baxımından oxşar əsər qələmə almış, ifadə edilən fikirləri bu və ya digər şəkildə yeni formada nəzmə çəkmişdir. Məsələn:

Qoymuşam eşqində mən kövni məkanın varını,

Can nədir kim, qəsdi-can etmək dilərsin, etməgil

(Nəsimi, VII beyt) (4, 122).

***

*Hər nəfər min qəsdı-can etmək dilərsin, etməgil,
Bu cəfayı hər zaman eymək dilərsin, etməgil*
(Əhmədi-Dai, VII beyt) (5, 372).

Nümunələrdən görüldüyü kimi, hər iki beytdə sevgilinin canına qəsd etmək (“qəsdı-can”) fikri öz əksini tapmışdır.

Və ya:

Ey gözü məstanə, qan etmək dilərsin, etməgil (Nəsimi, VII beyt)
(4, 122).

***

Nola nahaq yerdə qan etmək dilərsin, etməgil (Əhmədi-Dai VII beyt)
(5, 371).

Təqdim olunan hər iki beytdə “qan etmək” ifadəsindən də bacarıqla istifadə olunmuşdur. Əhmədi-Dainin nəzirəsində maraqlı bir cəhət də odur ki, burada yalnız Nəsimi qəzəlindəki deyil, Əhmədinin nəzirəsində də olan ifadələrlə rastlaşırıq. Məsələn:

Növbaharımı xəzan etmək dilərsin, etməgil (4, 122; 5, 371)

– misrasına həm Əhmədinin, həm də Əhmədi-Dainin qəzəlində rast gəlinir.

Qəzəlin qafiyə sistemində nəzər saldıqda görürük ki, digər nəzirələrdə olduğu kimi, burada da “qafiyeyi-mürəkkəb”dən istifadə edilmişdir. Məsələn:

Bu cəfayı hər zaman eymək dilərsin, etməgil!

***

Hər budaqda aşıyan etmək dilərsin, etməgil!

***

Sən xod anı rayəğan etmək dilərsin, etməgil!

***

Bu təsəvvürdə ziyən etmək dilərsin, etməgil (5, 372).

Təqdim olunan örnəklərdə “*zaman*”, “*aşiyən*”, “*rayəğan*” və “*ziyan*” həm qafiyə kimi şıxış edən sözlərdir.

Əsərin vəzninə gəldikdə, bu nəzirə də eyni ilə Nəsiminin qəzəli kimi, rəməl bəhrinin ikinci növündə – *fA'ilAtün fA'ilAtün fA'ilAtün fA'ilün* qəlibində yazılmışdır.

Nəticə

Göründüyü kimi, klassik Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən olan Nəsiminin yaradıcılığı zaman-zaman bir çox sənətkarlar üçün örnək rolunu oynamış, onların ilham mənbəyinə çevrilmişdir. Həm müasirləri, həm də xələfləri tərəfindən onun əsərlərinə çoxlu sayda nəzirələr yazılmış, qafiyə və rədiflərindən bacarıqla istifadə edilmişdir. Bu baxımdan, Əhmədi və Əhmədi-Dainin Nəsimiyə yazdığı nəzirələr də şairin əsərlərinin təsir dairəsini göstərən örnəklər kimi diqqət cəlb edir.

Aparılan müqayisələr göstərir ki, Əhmədinin “Razımı xələqə əyan etmək dilərsin, etməgil”, Əhmədi-Dainin “Hər nəfər min qəsd-i can etmək dilərsin, etməgil” misrası ilə başlayan nəzirələri yalnız ideya-məzmun baxımından deyil, vəzn və qafiyə baxımından Nəsiminin “Etməgil” qəzəli ilə yaxından səsleşir. Hər iki örnək türk ədəbiyyatında Nəsiminin “Etməgil” rədifli qəzəlinə yazılmış ən gözəl nəzirə örnəyi kimi diqqət cəlb edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Akdoğan Yaşar. Ahmedi Divanından seçmeler. Sevinç matbaası. Ankara. 1988, 296 s.
2. Bilge Kaya. Nazîre mecmûalari ve Hisâlî'nin Metâliü'n-nezâiri. U.ü. Fen-edebiyat fakültesi sosyal bilimler dergisi, yıl: 6, sayı: 8, 2005/1, s. 47-56.
3. İbrahim Gültekin. Nazire geleneğinden metinlerarasılığı üç şiirin söyledikleri. Turkish Studies – International periodical for the languages, Literature and history of turkish or turkic volume 8/1. Ankara-Turkey. Winter 2013. p. 1511-1537.
4. İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, I c. Bakı: Lider nəşriyyat, 2004, 336 s.
5. Kemal Yavuz. Türk şiirinde nazire. Divan edebiyatı araştırmalar dergisi 10. İstanbul. 2013, s. 359-424.
6. Mirzəyev A. Nəsiminin Azərbaycan-türk divanının vəzn və qafiyə sistemi. // Böyük Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsimi (Kollektiv). Bakı: Elm, 2019, s. 186-225.

Пери Гумбатова

ГАЗЕЛЬ РАДИФА “ЭТМЕГИЛ” НАСИМИ И ПОДРАЖАНИЯ НА НЕЕ

РЕЗЮМЕ

Одной из широко используемых в классической литературе литературных форм является подражание. В разные периоды времени поэты обращались к этой литературной форме, чтобы продемонстрировать свое мастерство, и создали множество прекрасных образцов этой формы. Больше всего подражание встречается в творчестве поэта Имадеддина Насими. В статье объектами исследования являются написанная поэтом газель радифа "Этмегил" и два подражания на неё. В статье проведен сравнительный анализ подражаний на эту газель, написанных турецкими поэтами Ахмеди и Ахмеди-Даи, проживавшими в XIV-XV веках. Подробно проанализированы общие и отличительные черты газели Насими и подражаний на нее, а также их радифы, рифмы и метры.

Ключевые слова: Насими, Ахмеди, Ахмеди-Даи, газель, подражание

**GHAZAL WITH RADIF “ETMEGIL” (“DON’T DO”) BY
NASIMI AND IMITATIVE POEMS WRITTEN TO IT****SUMMARY**

In classical literature, one of the widely used literary forms is nazire (imitative poem). In different time periods poets have referred to that literary form to show their abilities and created some beautiful examples of this form. Imadeddin Nasimi is one of the great poets whose creative works have been referred the most to write an imitative poem. Research objectives in the article are the ghazal with radif “Etmegil” written by the poet and 2 imitative poems to it. Imitative poems to that ghazal written by the Turkish poets Ahmadi and Ahmadi-Dai who lived in the XIV-XV centuries, were studied comparatively. Similar and different features between Nasimi’s ghazal and imitative poems to it, as well as their radif, rhyme and meter system were analyzed in detail.

Keywords: *Nasimi, Ahmadi, Ahmadi-Dai, ghazal, nazire (imitative poem)*

QAZI BÜRHANƏDDİN VƏ İMADƏDDİN NƏSİMİ YARADICILIĞI

*Səltənət Əliyeva,
AMEA Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutunun elmi işçisi
selteneta@gmail.com*

XÜLASƏ

Qazi Bürhanəddin yaradıcılığı özündən sonra bir çox şairlərin, o cümlədən, Nəsiminin yaradıcılığına güclü təsir göstərmişdir. Məqalədə Qazi Bürhanəddin və İmadəddin Nəsimi yaradıcılığını əlaqələndirən xüsusiyyətlər araşdırmaya cəlb olunmuşdur. İlk növbədə, bu təsirin səbəbləri araşdırmaya cəlb edilir. Məlum olur ki, bu şairlərin eyni əsrlərdə, eyni ərəzidə və eyni mühitdə yaşamaları onlar arasında bağların, bənzərliklərin meydana çıxmasına səbəb olmuşdur. Sonra Qazi və Nəsimi yaradıcılığını bağlayan vasitələrdən daha çox mövzu və ideya qaynaqları üzərində dayanılır. Tədqiqat nəticəsində aydınlaşır ki, hər iki şairin mövzu və ideya qaynaqları, əsasən, eynidir. Belə ki, onların yaşadıkları Anadolu ərəzisi XIV əsrdə bir təsəvvüf ocağı kimi özünü göstərirdi. Hər iki şairin yaradıcılığında təsəvvüfi ideyaların əksi ilkin olaraq bunu sübut edir. Qazinin də bu baxımdan Nəsimiyə təsiri sözsüzdür. Məqalədə eyni zamanda sənətkarların yaradıcılığı arasında müqayisələr aparılır, beytlərdən nümunələr gətirilərək oxşarlıqlar və Qazinin Nəsimiyə təsiri aşkara çıxarılır.

Açar sözlər: Divan ədəbiyyatı, təsəvvüf, eşq fəlsəfəsi, vəhdəti vəücud, qaynaq.

Giriş

Kökləri şifahi xalq ədəbiyyatı, yazılı türk ədəbiyyatı və eləcə də dini-təsəvvüfi ideyalara söykənən, onların üzərində boy atıb ucalan Q.Bürhanəddin yaradıcılığı öz dövründə və eləcə də özündən sonra bir çox şairlərin yaradıcılığına təkan vermiş, xeyli gözəl əsərlərin yaranmasında mühüm rol oynamışdır. Ana dilində yazıb-yaratmağa böyük üstünlük verən XIII-XIV əsr şairləri üçün Qazi yaradıcılığı yeni bir çıxır, yeni bir yol idi. Heç də təsadüfi deyil ki, türk ədəbiyyatında Baqi, fəlsəfi şeirin banisi İmadəddin Nəsimi, daha sonra Ə. Hidayət, Məhəmməd Füzuli, Molla Pənah Vaqif və başqa bu kimi şairləri öz sehri ilə ovsunlayan Qazi şeirinin təsiri onların yaradıcılığına müxtəlif şəkildə: həm forma əlamətləri, həm mövzu və ideyası ilə, həm də dil və üslubu, sənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə sirayət etmişdir.

Ədəbiyyatşünas alimlərdən Ə.Səfərli (1, 321), İ.Hikmət (2, 152), R.Azadə (3, 401), M.Quluzadə (4, 27), B.Həsənli (5), A.Paşayeva (6, 198-199) və başqaları Qazinin bu şairlərin yaradıcılığına təsirini birmənalı olaraq qeyd etmiş, öz fikir və mülahizələrini söyləmişlər. Bununla belə, ədəbiyyatşünaslıqda bu mövzu müstəqil olaraq araşdırılmamışdır.

Qazi Bürhanəddinin Nəsimi yaradıcılığına təsirinin tədqiqi

Qazi Bürhanəddin yaradıcılığının izlərinə, ilk növbədə, könüloxşayan, dərinmənalı, gözəl əsərləri ilə bu gün də yaşayan, fəlsəfi şeirin banisi İmadəddin Nəsimi yaradıcılığında daha çox rast gəlirik. “Qazi Bürhanəddin və tuyuqları”ndan bəhs edərkən Qazinin Nəsimiyə təsirini vurğulayan tədqiqatçı alim B.Həsənlinin fikirləri maraq doğurur. Nəsiminin “Məndə sığar iki cahan” ifadəsinə toxunan müəllif göstərir ki, “klassik ədəbiyyatımızda “iki cahan” ifadəsi İ.Nəsimiyə qədər də geniş işlədilmişdir. Xüsusən Qazi Bürhanəddin öz tuyuqlarında lirik qəhrəmanın mənəvi mövqeyini, daxili aləmini təsvir edərkən “iki cahan” ifadəsinə müraciət etmişdir (5). Nəsimi və Qazi əlaqəsi ilə əlaqədar f.e.d. prof. Sevil Mehdiyevanın dilçilik yönündə apardığı

“Azərbaycan ədəbi dili tarixində üslubi varislik (sələflər və xələflər: Qazi və Nəsimi)” adlı araşdırması da şairlərin dil baxımından ortaq yönlərinin meydana çıxmasında mühüm rol oynayır. Qeyd edək ki, həm Q.Bürhanəddin, həm də İ.Nəsimi yaradıcılığında eyni rədifli “Gerçəkmi” qəzəli məqalədə müqayisəli şəkildə araşdırmaya cəlb edilmişdir. Müəllif bu qəzəlləri müqayisə edərkən öz qənaətini, “Nəsimi, sanki bu qəzəllə tanış imiş və sələfinin ritorik sualını təsdiqləyir” (7, 211), formasında ifadə edir. Professor S.Mehdiyevanın da qeyd etdiyi kimi, bu qəzəl, sanki Qazi Bürhanəddinin bədii sual əsasında qurulan qəzəlinə bir cavabdır, onu təsdiq edir. Hər iki qəzəl, demək olar ki, daha çox xalq dilindən istifadə baxımından araşdırılır, şeirin dil üslub xüsusiyyətlərinə nəzər yetirilir. Həmçinin az da olsa, Qazi dilində işlədilən ifadələrə, təşbehlərə ümumilikdə nəzər salınır, onların Nəsimi dilində necə işlədilməsinə diqqət edilir. Bir çox ifadələrin, məsələn, “ayağın tozu”, “saçın qaranquşu” kimi ifadələrin ilk dəfə məhz Qazidə işlənməsi, sonra Nəsimi qəzəllərində istifadə olunması araşdırma nəticəsində aşkara çıxarılır.

Qazi və Nəsimi arasında bağlar

Müqayisələr etdikcə, daha dərin qatlara endikcə, aydın oldu ki, bu iki şairin yaradıcılığı arasındakı bağlar yuxarıda göstərilənlərlə bitmir. Bu, bizim yəqin etdiyimizdən də çoxdur. Məhz bu səbəbdən, sözügedən sahədəki araşdırmamızı geniş şəkildə davam etdirdik.

Buna səbəb nə idi? Nə üçün Qazi yaradıcılığı ilə Nəsimi yaradıcılığı arasında bu qədər oxşarlıq var? İlk öncə Nəsimi və Qazini birləşdirən səbəblərdən biri kimi müəyyən vaxtlarda onların eyni ərazidə yaşamalarını göstərmək olar.

Bildiyimiz kimi, F.Nəsiminin edamından sonra onun ardıcılları, o cümlədən, Nəsimi təqiblərdən qurtarmaq üçün Azərbaycanı tərk etmiş və bir müddət Türkiyə – Anadolu ərazisində yaşamışdır. Şübhəsiz ki, Anadolu mühiti ilə sıx bağlanan Nəsiminin burada yaradıcılığı nüfuz qazanması kimi, Anadolu mühiti, mədəniyyəti də şairin yaradıcılığına öz təsirini göstərmişdir. Qazi Bürhanəddin yaradıcılığı da bu mədəniyyətin, burada yaranan anadilli Azərbaycan ədəbiyyatının bir parçası

idi. Bu baxımdan, Nəsimi yaradıcılığına təsirsiz ötürülməmişdir. Digər bir səbəb isə onların eyni əsrdə yaşaması, eləcə də XIV əsrdə, artıq Anadoluda yaranıb-formalaşan sufi mühitinin də təsirləri az deyildi. Bütün bu səbəblər isə nəticədə iki şair arasında bir sıra oxşarlıqların yaranmasına səbəb olmuşdur.

Bildiyimiz kimi, türk şeiri olan tuyuğu ilk dəfə divan ədəbiyyatına məhz Q.Bürhanəddin gətirmişdir. Bu, sonrakılar üçün başlanğıc idi (necə ki, Xətai heca vəznini yazılı ədəbiyyata gətirdi və sonralar bu ənənə davam etdirildi). Qazi Bürhanəddin yaradıcılığında isə tuyuqlar ilkin formasında özünü göstərir. Nəsimi isə Qazidən sonra tuyuq janrından istifadə edərək, onu öz istedad və məharəti ilə daha da təkmilləşdirmiş və daha mükəmməl formada təqdim etmişdir.

Ənənələrin əxz olunmasından bəhs edərkən mövzu və ideya bağlılığını da diqqətdən qaçıрмаq olmaz və bu, hətta ön planda dayanmalıdır. Bu baxımdan, Qazi və Nəsimi yaradıcılığında da ortaq nöqtələr, daha doğrusu, ortaq mövzu və eləcə də mövzu və ideya qaynaqları diqqəti cəlb edir və bənzərliyin yaranmasında mühüm rol oynayır. Xüsusilə, bu yöndə Quran motivlərindən eyni şəkildə istifadə, təsəvvüfi ideyaların eyni məqsədlə təbliği və şeirlərində əks olunması daha çox nəzərə çarpır.

Qazi qəzəllərində bir çox dini, əfsanəvi və mifoloji adlara geniş şəkildə müraciət olunmuşdur. Həzrət Adəm, Həzrət İbrahim, Həzrət Yusif, Həzrət Məhəmməd, Həzrət Musa peyğəmbərlə bağlı hadisələr daha çox mövzu obyektinə çevrilmiş, simvollaşdırılmış obraz kimi verilmişdir.

Şairin qəzəllərində tez-tez rast gəldiyimiz, adı rəğbətlə çəkilən şəxsiyyətlərdən biri də Həllac Hüseyn ibn Mənsurdur. Hələ Nəsimidən əvvəl Qazi qəzəllərində Həllac Mənsura böyük hörmət və məhəbbətlə qarşılaşırıq. Sonrakı məqamda, artıq Nəsimi isə qəzəllərində poetik bir obraz kimi çıxış etdiyimin şahidi oluruq. Beləliklə, həm Nəsimi, həm də Qazi qəzəllərində Həllac Mənsurun adına dönə- dönə rast gəlməyimiz və bu şəxsiyyətə eyni münasibət Qazi və Nəsimi sənətini yaxınlaşdıran cəhətlərdən, ortaq nöqtələrdəndir. Bəs Həllac Mənsur kim idi və XIII-XIV əsr şairlərinin ona rəğbətinin səbəbləri nədə idi?

Ümumiyyətlə, “Həllac Mənsur bütün Yaxın Şərq ədəbiyyatında əsrlər boyu mərdlik, rəşadət, qorxmazlıq və fədakarlıq timsalı kimi məşhur olmuş, şairlərin və aşıqların dərin məhəbbətini qazanmışdır. Nəsimi də gənc yaşlarından bu şairi ürəkdən sevmiş, onu əfsanəvi bir qəhrəman, həqiqət əşiqi, mərd və cəsur bir insan kimi öz şeirlərində böyük ehtiramla tərənnüm etmişdir” (8, 18). M.Quluzadənin Nəsimi yaradıcılığında bəhs edərkən dediyi bu fikirlər, yuxarıda da bildirdiyimiz kimi, eynilə ilk əvvəl Qazi yaradıcılığında yer almışdır. Nəsiminin fikirlərinə görə, o şəxs Mənsurdur ki, ilahi eşqi yolunda Həllac Mənsur kimi canını fəda etmişdir. və dar ağacından asılmışdır. Aşağıdakı beytlərdə Həllac Mənsura Nəsiminin qibtə etdiyi qabarıq şəkildə özünü bürüzə verir, eyni zamanda da Həllacın məhz “ənəlhəq” kəlməsinə görə edam olunduğuna işarə edilir:

**Gər ənəlhəq söyləsəm, dara asılısam nə qəm,
Bunca Mənsurun asılmış başı bər-dar üstə gör (9, 291).**

Qazi qəzəllərində də eyni fikrin ifadəsi diqqəti bu şairlərin ortaq yönlərindən biri kimi bu məsələyə yönəldir.

**Tolaşdım zülfünə dün gecə dedüm,
Necə Mənsura sən bərdar olasan (10, 76).**

Beləliklə, həm Qazi, həm də Nəsimi yaradıcılığında təsəvvüfi ideyaların carçısı olan Həllac Mənsura biganə yanaşılmadığının, ona dərin hörmət və rəğbətin əks olunduğunun şahidi oluruq.

Təsəvvüfi simvol və rəmzlər klassik şairlərin yaradıcılığında mühüm mövqeyə malikdir. XIV əsr şairləri olan Qazi və Nəsimi yaradıcılığında rast gəldiyimiz bu rəmzlərin çoxluğu bu dövr üçün təbii hal idi. Bu isə bir çox klassik şairlər kimi, Qazi və Nəsimi qəzəlləri arasında ortaq bir mənəbənin yaranmasını şərtləndirirdi. Bu simvolların eyni məqsədlə istifadə onları yaradıcılıq yollarını birləşdirən vasitə kimi xüsusilə diqqət cəlb edirdi. Qazi qəzəllərində işlədilən bir çox təsəvvüfi simvolların Nəsimi yaradıcılığında da mükəmməl şəkildə və eyni üslubi məqsədlə nəzmə çəkildiyinin şahidi oluruq. Bu

mövqedən yanaşdıqda “zülfi”, “küfr” və “iman”, “eşq dənizi”, “qabi-qövseyin” və s. kimi rəmzlər çox müraciət edilən simvollar kimi diqqət cəlb edir.

Məlumdur ki, Yaradan klassik şairlərin yaradıcılığında bir sıra adlarla yad edilmişdir. “Allahı onun adı və atributları vasitəsilə dərk etmək mümkündür. Əsli Qurana bağlı olan və Allahın camal sifətlərini bildirən adların metaforik ifadə olunması Orta əsrlərin poetik üslubunda mühüm yer tutur” (11, 187). Qazi və Nəsimi qəzəlləri də bu baxımdan fərqlənir. Bu baxımdan Yaradanın bu şairlərin yaradıcılığında bir sıra adlarla yanaşı “nəqqaş” adlandırılması ilə də qarşılaşırıq.

“Nəqş” və “nəqqaş” klassik ədəbiyyatda rəmzi anlam daşıyır. Belə ki, “nəqş” dedikdə “əzəldən əbədə kimi zaman çərçivəsində yaranan, xəlv olunan bütün varlıq aləmi” nəzərdə tutulur. (12, 140) “Xaliq isə nəqqaş və müsəvvir kimi təsəvvür edilir” (12, 140) və metaforik obraz kimi diqqəti cəlb edir. Bütün kainatın yaradıcısı, aləmləri yoxdan var edən Allah “nəqqaş” adlandırılır və beləliklə də, ədəbiyyatda “nəqqaş” və “nəqş” dedikdə Yaradan və yaradılan nəzərdə tutulur. Allahın nəqqaş kimi anılmasına əvvəla Qazi, daha sonrakı mərhələdə Nəsimi qəzəllərində rast gəlinir; aləmləri yaradan, yoxdan var edən Allah “ən gözəl nəqqaş” kimi vəsf olunur.

Nəsimi:

**Ey camalın ərşi-Rəhman, qabi-qövseyin qaşınız,
Nəqşi ma əhva yazıbdır hüsnünə nəqqaşımız** (9, 69).

**Nəqqaşı nəqş içində hüsnündə gördü zahir,
Güzgüsünün üzündən hər kəs gedirdi pası** (9, 83).

(Bu bir sirdir ki, Yaradan yaratdığıının - insanın üzündə adını həkk etmiş, daha doğrusu, gizlətməmişdir. “Güzgü” - insanın qəlbi mənasındadır. Bunu isə hər kəs bilməz).

Beləliklə də, belə gözəllikləri yaradanın məcazi anlamda görünməməsi, yalnız yaratdıqlarında əks olunması fikrinə toxunulur. Dolayı yolla, Allahın hər yerdə təcəlli etdiyi fikri irəli sürülür. Digər beyt isə, sanki birinci beytdə olan fikirləri davam etdirir:

**Surətin nəqşində hər kim görmədi nəqqaşını,
Vahibi-surət anun gözsüz yaratmış başını (10, 45).**

(Əgər aləmləri yaradanı onun yaratdığına, məcazi anlamda, kimsə görüb (əlbəttə ki, bəsirət gözü ilə) duya bilmədisə, o, həqiqətən, kordur, yəni bəsirət gözü açılmamışdır. Demək ki, Yaradan onun bəsirət gözünün açılmasını istəməmişdir).

Qazi “Divan”ında isə həmin fikrin tamamilə əks mənada ifadə olunduğunun şahidi oluruq, lakin məqsəd və məram eynidir. Belə ki, Qazi qəzəlində deyilir ki, “*Mən bu surəti görəndən, yəni bəsirət gözüm açıldandan bəri ondan başqa bir şey görmərəm, mənim günüm bu surətin yaradıcısı olan Allaha ibadətdə keçir*”.

Qazi:

**Qulluğu nəqş eyləmişəm dildə hüsnün görəli,
Neçə kim ömrüm var isə surətin nəqqaşına (10, 56).**

Bütün bunları kimsə görsə, mümkün deyil ki, Allaha canını fəda verməsin:

**Kim bir göz ilə nəqşi-cəmalinə baxarsa,
Yüz göz ilə canın verə nəqqaşa gərəkdir (10, 300).**

Eləcə də şairin digər beytlərində də həmin fikir təkrar edilmişdir:

**Necə qul olmayam ki sana, nəqqaşi-əzəl
Güldə şol ənbər ilə bir xəti-reyhan yazmış (10, 338).**

Klassik ədəbiyyatın əsasında duran və qəzəllərin mövzuca, demək olar ki, ana xəttini təşkil edən eşq fəlsəfəsi Qazi qəzəllərində özünə-məxsus xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. “Eşq sənətkarın poetik dünyası üçün bir ilham mənbəyi, mövzu, məzmun, ideya və sənətkarlığa əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən bir təlatüm qaynağıdır” (14, 118). Təsadüfi deyildir ki, Qazi və Nəsiminin “Eşq” rədifli qəzəllərində də eşqin ucalığı, insanı mənəvi kamilliyə yüksəltməsi kimi

fikirlər dönə-dönə vurğulanmışdır. Hər şeydən əvvəl deyə bilərik ki, Orta əsr poeziyasında “*eşq*” dedikdə, daha çox və ilk anlamda “*ilahi eşq*” nəzərdə tutulurdu. Elə Qazi və Nəsimi qəzəllərini mövzu baxımından yaxınlaşdıran cəhətlərdən biri də ilahi eşqin tərənnümüdür ki, bu şairlərin yaradıcılığında ilahi mahiyyət daşıyan eşqin tərənnümünə geniş yer verilmişdir. Təsəvvüfi ədəbiyyatda eşq Allaha gedən yoldur. Bu yolun yolçusunun sonu Tanrıya qovuşmaqdır, insanın öz əslinə qayıtmaq istəyidir. Bu isə ilahi eşqdır. Eşqin yolları sirli bir aləm kimi sehrlı və cəlbedicidir. Eşqi yolunda canını fəda edən isə əsl aşıqdır və yarına qovuşmağa layiqdir.

Qazi:

**Könül eşqin ilə can əzəldən,
Xəmir etmişdürü eşqi əzəldən (10, 133).**

Nəsimi:

**Könlümə eşqünü çün əzəldən qismət qıldı həq,
Ta əbəd eşqindən özgə nəsnə zinhar istəməz (9, 64).**

Təsəvvüfi ədəbiyyatda Allah bir nur, insan isə onun bir zərrəsi kim rəmzləşdirilir. O, Allahdan – öz əslindən ayrılıb yer üzünə gəlir. Elə o gündən də ayrıldığı yerə, məkana qayıtmaq istəyir. Geri dönüş üçün isə müəyyən şərtlər vardır ki, onlara da hər kəs əməl edə bilmir. Bu yolda insan mübarizə aparır. Bu mübarizənin dərəcəsi isə artıq onun eşqinin səviyyəsini müəyyən edir, onun göstəricisinə çevrilir. İnsan bu yolda nə qədər çox əzab çəkərsə, nə qədər çox bəla görərsə, əslinə o qədər tez qovuşar. Belə nəticəyə gəlirik ki, insan nə qədər bəlalara düçar olarsa, Allaha bir o qədər də yaxın olar. Beləliklə, bu eşq insanı Allaha qovuşduran bir yol kimi rəmzi mənə daşıyır. Eyni zamanda hər şeyin kökündə eşqin dayandığına işarə olunur. Yuxarıdakı beytlərdə də məhz bu məsələyə - eşqin hələ dünyaya gəlməmişdən öncə insanın mayasına Allah tərəfindən qatılmasına və hər şeyin ibtidasında eşqin dayandığına işarə edilir.

Qazi qəzəllərində eşqin sonu Allaha qovuşmaqdır, yəni “*vəhdəti-vücuda*” fəlsəfəsidir. Aşiq bu eşqdən usanmasa, bu eşqin sonunda məşuquna qovuşar. Bu yolda iztirablar, əziyyətlər çəkmək şərtidir. İztirab, əziyyət dedikdə isə, burada dünya ləzzətlərindən imtina, dünyadan tamamilə təcrid olunma, bir sözlə, nəfsin buxovlarından xilas olma nəzərdə tutulur. Aşağıdakı beytlərdə də bu fikir vurğulanır. Haqq aşiqinin canından keçməsi isə onun ruhən məstliyidir. Yalnız bundan sonra yarına qovuşmaq olar.

Qazi:

**Yar oldur ki, yar yoluna verə canını,
Bu sözə rast demyə nə sinə deyələr (10, 267).**

Nəsimi:

**Aşiq bəla yolunda gərək kim həmail ola,
Məşuqədən ana nə gəlırsə, qəbul ola (9, 16).
Gər xəlil olmaq dilərsən yar ilə gerçəkliyin,
Dilbərin yolunda əvvəl şərt budur ki, yanasan (9, 165).**

Aşiq öz sevgisinin qarşılığını gözləməməlidir. Eşq səfərinin özü elə ən böyük mükafat, əslinə qovuşma, “*vəhdəti-vücuda*”dur. Həm Qazi, həm də Nəsimiyə görə, kiminsə bu yolda umacağı varsa, onun əməlləri faydasız və boşdur:

**Aşiqin həzzi gərək tabe ola məşuquna,
Nəfsi için bəhrə diləyən kişi bibəhrədir (201).**

Nəsimi:

**Can ilə həm cahanı tərək etməyən bu yolda
Dünyəvü axirətdə bielmü biəməldir (9, 220).**

Qazi:

**Nigar yoluna can tərək qılmaq ərlikdir,
Can oynamax tonı bənim boynuma tərlikdir (10, 377).**

Nəsimi:

**Canını tərək eylə kim bu yolda canan bulasan,
Kim ki can versə bu yolda bu ol cananəyi (9, 91).**

Bu yolda insan əvvəla canından keçməlidir. Yalnız bundan sonra, yəni bu dünyanı ruhən tərək edərsə, dünya nemətlərini, dünyanın cahicəlalını görməsə, təkcə Məşuqunu düşünərsə, o zaman Aşiq Məşuquna qovuşmuş olur ki, bu da qeyd etdiyimiz kimi ən son mərhələ - insanın ariflik məqamıdır. Bu zaman Qazi Bürhanəddin deyir:

**Bən sana iricəgəz qayıb oluram bəndən,
Qayıb olmazsam, hazır dəgiləm axır (10, 144).**

Beləliklə də, Haqq aşıqının Tanrıya qovuşması, artıq son mərhələdir. “Tanrı aşıqı kamal mərhələsinə yüksəldikdə onun üçün “*mən*” və “*sən*” qalmır, vüsəl da, hicran da bir olur” (15, 58). Bu isə ruhun ölməzliyi, başqa sözlə desək, vəhdət anlayışıdır ki, bu mövzu da Qazi və Nəsimi qəzəllərinin əsas mövzularındandır.

Beləliklə, təsəvvüfdə ikilik, aşıq və məşuqun eyniliyi, “*vəhdəti-vücut*” Qazi və Nəsimi qəzəllərinin ortaq mövzularındandır.

Qazi:

**Bəndəsin sən bəndəyim bən tauna,
Bəndəyim bən, necə ki, sən bəndəsin (10, 100).**

Nəsimi:

**Səndən bəni kimdir ayıran, sən
Zahirdə vü batinimdə sənsən.
Həq vahidü la şərüki ləhdür,
Sənlük aradan götür ki, mənsən (9, 164).**

Göstərilir ki, əslində, aşıq və məşuq eynidir. İnsan fənaya uğrayanda bu, aydınlaşır. Məlum olur ki, onlar eyni varlıqdır. “Əgər bəşəri həvəslər tamamilə atılırsa, insan öz varlığında Haqq nurundan başqa hər şeyi unudursa, yalnız pak əxlaqi-mənəvi dəyərləri qəbul

edib, nəfsi həyatla və natamam əxlaqi-mənəvi düşüncə ilə əlaqəni kəsirsə, fənaya uğrayır” (16, 31).

Qazi:

**Məşuq ilə aşiq bir olur eşq odı ilə,
Madih dəxi bəs həm yenə məmduh dəgilmi?** (10, 529).

Nəsimi:

**Məşuq ilə aşiq oldu vahid,
Qafvəl qələm oldu qissə kitab** (9, 302).

“Təsəvvüfçülərə görə, bütün masiva haqq zatının təcəllisi olduğundan, varlıqda hansı səmtə baxsanız, Allahı görərsiniz. Kainatdakı hər bir cisim və mövcudluqda Haqqın nişanəsi və zühuru vardır” (16, 29). Aşağıdakı beytlərdə məhz bu fikrin ifadəsinin şahidi oluruq:

Qazi:

**Xancarı baxarsam, sənəma, səni görürəm,
Billah, di, axı bu düşə təbir nədir** (10, 351).

Nəsimi:

**Hər nəyə kim baxırsən, onda sən Allahı gör,
Qəncərü kim əzm qılsan, sümmə vəchullahı gör** (9, 140).

Belə şəxslər üçün isə dünya artıq puçdur, fanidir. Qəlbində ilahi sevgi olan insan gərək bu dünyanın nazi-nemətlərinə aldanmasın. Bütün bunların ötəri, müvəqqəti olduğunu bilsin. Elə möminlərə görə də, bu dünya fanidir. Bu dünyada heç kim sona qədər yaşamır. Bu dünyada olan nə varsa, aldadıcıdır, nəfsin insan üçün qurduğu bir tordur. Bu səbəbdən də Qazi qəzəllərində dünyanın faniliyi ilə bağlı rast gəldiyimiz fikirlər Nəsimi yaradıcılığında da açıq şəkildə verilmişdir. Hər iki şair dünyanın fani və müvəqqəti olduğu fikrindədir.

Qazi:

**Dünya çü qəlpdürü ana uymasa yürək,
Kim nəfsinə uyar isə, nəqdi züüfadur (10, 288).**

Nəsimi:

**Dünya duracaq yer deyil, ey can, səfər eylə,
Aldanma anun adına, andan həzər eylə (9, 42).**

Burada qeyd etmək istərdik ki, Qazi də, Nəsimi də təkcə dünyanın faniliyi fikrini söyləməklə qalmır, öz nəzəriyyələrini sübutlarla, təcrübələrlə verməyə çalışırlar ki, bu da bənzər beytlərin meydana gəlməsinə səbəb olur. Beytlərə diqqət edək:

Qazi:

**Bu dəmün xaqanı sənsin, iç ayax,
Qanı qeysər, qanı Kəsra vü Qubad (10, 380).**

Nəsimi:

Mülk ilə mal, ey məlik, kimsəyə qalmadı (9, 47).

Məlumdur ki, Süleyman peyğəmbər dövlətli imiş. Onun var-dövləti dillərdə dastan idi, lakin nəticədə o da dünyadan heç nə aparmadan köçdü. Beləliklə də, əsrlərdən bəri gəldikcə, ən qüdrətli şahların da dünyanı heç nə apara bilmədən tərk etməyi fikri vurğulanmışdır.

Nəticə

Qazi və Nəsimi yaradıcılığının bu cür müqayisəli şəkildə araşdırılmasının nəticəsində deyə bilərik ki, onların mövzu qaynaqları eyni olduğu üçün yaradıcılıqlarında müəyyən bənzərliklər meydana çıxmışdır. Nəsiminin ideya baxımından Qazi yaradıcılığından faydalandığı, bəhrələndiyi də şübhəsizdir ki, bunu da verdiyimiz nümunələr bir daha ortaya qoyur.

ƏDƏBİYYAT

1. Səfərli Ə., Yusifli X. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (qədim və Orta əsrlər), Bakı: Ozan, 2008, 696 s.
2. İsmayıl Hkmət. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. I cild, Bakı: Azərnəşr, 1928, 291 s.
3. R.Azadə Mənəvi dünənımız bu günün işığında. Bakı: Elm, 2011, 596 səh.
4. Mirzağa Quluzadə. Füzulinin lirikası. Bakı, 1965, 474 s.
5. Həsənlı B. "Azərbaycan müəllimi", 27 yanvar-2 fevral 2000.
6. Paşalı Aidə, Əfsəhəddin Hidayət və "Divan"ı (tekstoloji-filoloji tədqiqat və mətn). Bakı: Nurlan, 2011, 440 s.
7. Mehdiyeva Sevil. "Azərbaycan ədəbi dili tarixində üslubi varislik (sələflər və xələflər: Qazi və Nəsimi)" AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Nəsimi-600 "Ey Nəsimi, cahanı tutdu sözün..." mövzusunda AMEA-nın müxbir üzvü, Əməkdar elm xadimi, professor R. Azadənin xatirəsinə ithaf olunmuş III beynəlxalq elmi konfransın materialları Bakı, 2017
8. Mirzağa Quluzadə. Böyük ideallar şairi. Bakı: Gənclik, 1973, 109 s.
9. İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə. I cild. Bakı: Lider Nəşriyyatı, 2004, 336 s.
10. Qazi Bürhanəddin. "Divan", (Tərtibçi və ön sözün müəllifi Ə. Səfərli) Bakı: Öndər nəşriyyat, 2005, 728 s.
11. Allahverdiyeva Zəhra. Klassik Azərbaycan ədəbiyyatına dair tədqiqlər. I kitab, Bakı: Elm və Təhsil, 2017, 390 s.
12. Göyüşov Nəsim. Təsəvvüf anıamları və dərvişlik rəmzləri (yığcam ensiklopedik açıqlamalar) Bakı: Tural-Ə Nəşriyyat Poliqrafiya Mərkəzi. 2001, 241 səh.
13. İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə. II c. Bakı: Lider Nəşriyyatı, 2004, 376 s.
14. Yaqub Babayev. XIII-XIV əsrlər anadilli lirik şeirimizin inkişaf yolu. Bakı: Elm və Təhsil", 2009, 256 s.
15. Nəzakət Məmmədli. Füzulinin Leyli və Məcnun əsərində təsəvvüf və onun bədii ifadə sistemi. Bakı: Elm və təhsil, 2011, 184 s.
16. Yaqub Babayev. Təriqət ədəbiyyatı: sufizm hürufizm. Bakı: Nurlan, 2007, 128 s.

**ТВОРЧЕСТВО ГАЗИ БУРХАНАДДИНА И
ИМАДЕДДИНА НАСИМИ****РЕЗЮМЕ**

Творчество поэта XIV века Гази Бурханаддина оказало сильное воздействие на творчество многих последующих поэтов и в том числе Насими. В статье к исследованию привлечены особенности, связующие творчество Гази Бурханаддина и Имадеддина Насими. Автор, в первую очередь, исследует причины этого воздействия, сходства. Выявляется, что причиной появления связей, сходств в творчестве этих поэтов стало то, что они оба жили в одном и том же веке, на одной и той же территории и в одинаковой среде. Затем автор из средств, связующих творчество Гази и Насими, в большей мере останавливается на тематических и идейных источниках и в результате исследования приходит к выводу, что они, в основном, одинаковы у обоих поэтов. Так, территория их проживания Анатолия в XIV веке являлась очагом суфизма. Отражение суфистских идей в творчестве обоих поэтов служит подтверждением тому. И влияние Гази с этой точки зрения безусловно. В статье также проводится сравнительный анализ творчества обоих мастеров слова, выявляются сходства и влияние, Гази на Насими с приведением примеров из бейтов.

Ключевые слова: диванная литература, суфизм, философия любви, вахдат аль-вуджуд, источник

Saltanat Aliyeva

**CREATIVITY OF GAZI BURHANADDIN AND
IMADADDIN NASIMI**

RESUME

The creativity of poet Gazi Burhanaddin (XIV century) strongly influenced many poets, including Nasimi. The article deals with the features that link the creativity of Gazi Burhanaddin and Imamaddin Nasimi. First the author involves the causes and effects of similarity to the investigation. It is clearer that the existence of these poets in the same era, territory and environment caused the appearance of ties and similarities between them. Then the author focuses on more sources and ideas than the means associating Gazi and Nasimi's creativity. Thus, Anatolian territory, where they lived, was indicated as a hotbed of mysticism in XIV century. Reflection of mysticism ideas in the creativity of both poets proves it again. From this point of view, Gazi's influence is crucial in this regard. The article also compares the creativity of both artists, as well as similarities and Gazi's influence to Nasimi creativity are also revealed by the examples given from couplets.

Keywords: *Divan literature, Sufism, philosophy of love, Wahdat al-Wujud, source*

DAHİ NƏSİMİNİN MƏDƏNİ-TARİXİ METODOLOGİYALARI VƏ ZƏNGİN MƏNƏVİ İRSİ

*Aygün Amanəliyeva,
AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun doktorantı
amaneliyeva@mail.ru*

***“Biz nəyik? İldırım! Torpaq! Su! Külək!
Əsək yer üzünə Nəsimi kimi.
Yaşayaq, Yaradaq! Ölsək də ölək.
Bir ömrə sığmayan Nəsimi kimi!”***
Xəlil Rza Ulutürkün “Nəsimi kimi” şeirindən.

XÜLASƏ

Məqalədə tarixi şəxsiyyət olan Nəsiminin Azərbaycan ədəbiyyatında bədii obraz kimi öz əksini tapmasından; dövrünün elmi-fəlsəfi düşüncəsinin aydın ifadəçisinə çevrilmiş müstəsna əhəmiyyətli ədəbi poetik irsinin, həyatının tədqiq edilməsindən; bir çox müəlliflərin, görkəmli yazıçı və şairlərin tədqiqatlarında Nəsimi irsinin araşdırılmasından; şairin əsərlərinin Azərbaycan ədəbiyyatının, bədii dilinin formalaşmasına inkişaf təsirindən; Azərbaycan poeziyasında Nəsiminin əqidəsindən dönməyən şair obrazı kimi təqdim edilməsi ilə diqqət cəlb etməsindən; İmadəddin Nəsimi adının həqiqətə naminə, fikir azadlığı yolunda qəhrəmanlığın rəmzi kimi əbədiləşib, əsrlərdən bəri Şərq xalqlarının yaddaşında yaşamasından; Azərbaycan ədəbiyyatının təhlilində Nəsimi yaradıcılığının və Nəsiminin bir tarixi şəxsiyyət kimi rolunun getdikcə artmasından; mütəfəkkir şairin ədəbi irsinin qədim köklərə və çoxəsrlik ənənələrə malik Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində xüsusi mərhələ təşkil etməsindən bəhs olunur.

İmadəddin Nəsimi yaradıcılığı və şəxsiyyəti Azərbaycanın elmi və sosial-siyasi dairələrinin daim diqqət mərkəzində olmuş, Nəsimi

ruhuna hörmət olaraq, bir çox silsilə tədbirlər həyata keçirilmiş, ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən ilk dəfə böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nəsiminin 600 illik yubileyi UNESCO-nun tədbirlər siyahısına daxil edilmişdir. 2017-ci ilin may ayında şairin yubileyi Parisdə UNESCO-nun Baş Qərargahında təntənəli şəkildə qeyd edilmiş, 2018-ci ilin sentyabr ayında ölkəmizdə Nəsimi şeir, incəsənət və mənəviyyat festivalı keçirilmiş, xüsusilə də İmaməddin Nəsiminin anadan olmasının 650 illik yubileyinin qeyd edilməsi münasibətilə 2019-cu ilin Azərbaycan Respublikasında “Nəsimi İli” elan edilməsi dahi şairimizin zəngin irsinə qayğı və diqqətin təzahürü olmuşdur.

Nəsimi dövrünün ictimai haqsızlıqlarına qarşı çıxan şair və filosof olmuşdur. Nəsimi Azərbaycanın şeir dilini yüksək zirvəyə qaldıran, öz əsərlərində dövrün mütərəqqi fikirlərini tərənnüm edən, böyük Nizaminin Şərq ədəbiyyatına gətirdiyi qabaqcıl ideyaları davam və inkişaf etdirib öz amalı uğrunda yorulmadan mübarizə aparan və bu yolda mərdliklə ölümə gedən fədakar bir sənətkardır. İmadəddin Nəsimi Azərbaycan xalqının ümumbəşər mədəniyyətinə bəxş etdiyi qüdrətli söz ustalarındandır. Onun Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında böyük xidmətləri olmuşdur. Nəsiminin əsərləri Azərbaycan dilində yaranan şeirin inkişafında öz mütərəqqi xüsusiyyətləri ilə mühüm rol oynamışdır. Çox mürəkkəb və ziddiyətli bir inkişaf yolu keçmiş olan istedadlı sənətkar Azərbaycan ədəbiyyatında ana dilində yaranan fəlsəfi şeirin əsasını qoymuşdur.

Açar sözlər: fikir azadlığı, mütərəqqi xüsusiyyətlər, elmi-fəlsəfi düşüncə, ümumbəşər mədəniyyəti, silsilə tədbirlər, ədəbi poetik irs, bədii obraz, tarixi şəxsiyyət.

Giriş

“İmadəddin Nəsimi” adı ilə məşhur olan böyük Azərbaycan şairi, filosofu və mütəfəkkiri Azərbaycan xalqının ümumbəşər

mədəniyyətinə bəxş etdiyi qüdrətli söz ustalarındandır. Altı yüz əlli il öncə yaşayıb-yaratmasına baxmayaraq, şairin yazdığı əsərlər ana dilimizi və bədii sözü yeni-yeni zirvələrə qaldırıb. İlk şeirlərini “*Hüseyni*”, “*Seyid Hüseyni*”, “*Seyid*” təxəllüsləri ilə yazan şair Şərqi zəngin mədəni-mənəvi sərvətləri üzərində ucalmış və bədii söz sənətinin son dərəcə qiymətli incilərini meydana gətirmişdir.

Mütəfəkkir şairin dərin poetik fikirlərlə fəlsəfi görüşləri vəhdətdə olub, dövrün elmi-fəlsəfi düşüncəsinin aydın ifadəçisinə çevrilmiş ədəbi irsi qədim köklərə və çoxəsrlik ənənələrə malik Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində xüsusi mərhələ təşkil edir. Nəsimi dünya poeziyasının ən kamil nümunələri sırasında diqqətəlayiq yer tutan əsərlərində daim insanın əzəmətini, insani məhəbbəti və şəxsiyyətin azadlığını tərənnüm etmişdir.

Anadilli şairin humanist ideyalarla, yeni məzmun, deyim tərzii və bədii lövhələrlə daha da zənginləşməsində unudulmaz şairin misilsiz xidmətləri vardır. Nəsiminin yaradıcılıq mənbəyinin xalq ruhundan almış parlaq üslubu Orta əsrlər Azərbaycan dilinin məna imkanlarını bütün dolğunluğu və rəngarəngliyi ilə əks etdirir. Şeirlərinin təməl anlamını İslam təsəvvürünün vəhdəti-vücut ideyası və ilahi eşq təşkil edən şair türk dili ilə yanaşı, ərəb və fars dillərində də mükəmməl ədəbi nümunələr yaratmış, həm ana, həm də fars dilində divan bağlamışdır. Nəsimi XIV əsrin sonlarında Azərbaycanda geniş yayılmış hürufi təşkilatları ilə əlaqə saxlamış, hürufiliyin banisi Fəzlullah Nəiminin görüşlərini mənimsəyərək, bu təriqətin fikirlərini təbliğ edən şeirlər yazmağa başlamış və həmin vaxtdan etibarən, Nəiminin təxəllüsü ilə həmahəng səslənən “*Nəsimi*” təxəllüsünü qəbul etmiş, hürufilik fikirlərini yaydığı üçün dəfələrlə zindana salınmışdır. “Hüruf” sözünün ərəb dilindən tərcüməsi “hərflərə aid olan” deməkdir (2, 241-265). Nəsiminin yaradıcılığında insanın fəvqəlbəşəri varlıq olması, mənəvi azadlığı, bəşəri dəyərləri, insana sevgi və azadlığın geniş anlamı tərənnüm olunur. Nəsimini anlamaq üçün İslam dinini, hürufiliyi, dövrün mənzərəsini və dilini mükəmməl bilmək lazımdır. Nəsimi inqilabçı ideyaların daşıyıcısı olmaqla və bu fikirlərinə görə din xadimlərindən əlavə, həm də dövrün siyasi dairələri tərəfindən təqib

edilmişdir. Hürufilik cərəyanının insanı hər şeydən üstün tutaraq ilahiləşdirməsi ideyalarına görə Nəsimi təqiblərə məruz qalaraq edam edilmişdir (1).

Nəsiminin böyüklüyü ondan ibarət idi ki, yaradıcılığının əsasında insan dayanır. Zərrədə Günəş axtararaq varlığın bir vücuddan yarandığını deyən Nəsimi insanları “gözəl və çirkin” deyə ikiye bölmür, milli ayrı-seçkilik axtarmır. Könül tərbiyəsi və gözəlliyini insan ömrünün qayəsi sayan şair şeirlərində insana, insan ləyaqətinə, onun qüdrətinə olan yüksək inamını tərənnüm etməklə insanı həyatın yaradıcısı, həyatı gözəlliklərin əsl mənbəyi kimi vəsf etmişdir. Şairə görə kamil insanın ən gözəl xüsusiyyəti öz nəfsini yenməsidir (3, 193-204).

Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin Yaxın Şərq ədəbiyyatına gətirdiyi humanist ideyaları davam və inkişaf etdirən böyük sənətkar insana, insan ləyaqətinə, qüdrətinə olan yüksək inamını tərənnüm edərək şeirlərində insanı həyatın yaradıcısı, həyatı gözəlliklərin əsl mənbəyi kimi vəsf etmişdir. Nəsimi sənəti bütövlükdə insan gözəlliyinə, insan qüdrətinə heyranlıqla dolu bir himn kimi səslənir. Bu gözəllik, bu qüdrət dünyada bütün insanlara deyil, yalnız özünü tanımış, dərk etmiş kamil insanlara xasdır. Məhz buna görə şair kamil insanı “*canımın canənəsi*” adlandırır, ona səcdə etməyin vacib olduğunu göstərir.

Böyük şair və filosof İmadəddin Nəsimi həqiqət mərtəbəsində dayanan böyük bir şəxsiyyət idi və insana bir başqa yanaşırdı. O, dərin, sarsılmaz inam və işıqlı ideal sahibi olub. Sözün böyük mənasında heyret doğuran cəhət budur ki, Nəsimi öz həqiqətini, öz “ənəlhəq”ini yalnız poeziyasının qüdrəti ilə deyil, şəxsi dönməzliyi, fədakarlığı ilə əfsanələrə çevrilmiş, mərdanə və amansız ölümü ilə təbliğ və təsdiq etmişdir (8, 6-7).

Nəsiminin yaradıcılığında *atalar sözlərinin* özünü parlaq şəkildə göstərməsinin başlıca səbəbi, şübhəsiz, birinci atalar sözünün çox yığcam, dərinmənalı və hamı tərəfindən anlaşılıq olmasındırsa, digər səbəbi onların sənətkar üçün misilsiz təsvir və ifadə vasitələri olmasıdır. Nəsimi əksər hallarda atalar sözlərini şüurlu surətdə dəyişdirir, ixtisar etməklə bərabər, ona müəyyən

ələvələr də edirdi. Nəsiminin hikmətli sözlərə olan münasibətini dürüst müəyyənləşdirmək, təhlil etmək xüsusi tədqiqat mövzudur (5, 2). Xalq yaradıcılığının zəngin xəzinəsindən sənətkarlıqla istifadə etmiş böyük şair Nəsiminin öz sözləri hazırda xalqımız tərəfindən sevilə-sevilə təkrar olunur, zərb-məsəllərə çevrilir. Əli Kərimin “Şəhidliyin zirvəsi” şeirində İmadəddin Nəsiminin şeirindən epiqrafın verilməsi ədibin hikmətli kəlamlarının ədəbiyyatda təbliğinin göstəricisidir: *“Zahidin bir barmağın kəssən, dönüb həqdən qaçar, Gör bu gerçək aşiqi sərpa soyarlar, ağrımaz!”*.

Nəsimi kəlamlarına ədiblərimiz daim müraciət etmiş və epiqraf kimi istifadə etmişlər. Nəsimidən epiqrafların verilməsi nəinki Azərbaycan poeziya nümunələrində, həmçinin nəsrə də özünü göstərmişdir (15, 50-75). Xalq yazıçısı Mövlud Süleymanlının “Yel Əhmədin bəyliyi” povestinin proloqunda Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində Ana dilində yaranan fəlsəfi qəzəlin qurucusu olmuş Nəsiminin qəzəlidən epiqraf verməsi fikrimizə əyani sübutdur: *“Dünya duracaq yer deyil, ey can, səfər eylə...”*.

Nəsimi mahir söz ustası idi. O, ölməz sənəti ilə oxucularının qəlbində əbədi heykəl ucaltmış, öz yaradıcılığı ilə Azərbaycan ədəbiyyatına qiymətli yeniliklər gətirmiş, Azərbaycan şeir mədəniyyətinin inkişafında mühüm rol oynamış, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə alovlu insanpərvər, döyüşkən bir şair kimi daxil olmuş, şeiri mövzu, fikir, şəkil cəhətdən zənginləşdirmişdir (11 – 12).

İmadəddin Nəsiminin zəngin irsinin Azərbaycan və digər türk xalqlarının ədəbi dil tarixində əvəzolunmaz rolu

*Məndə sığar iki cahan, mən bu cahanə sığmazam,
Gövhəri la məkan mənəm, kövnü məkanə sığmazam...*

Cahana sığmayan dahi Nəsiminin zəngin yaradıcılığı XV əsrdən etibarən, bütün türk ədəbiyyatına (türk, türkmən, özbək və s.) qüvvətli təsir göstərmişdir (4, 5). Nəsiminin Ana dilində yazdığı əsərlər Azərbaycan şeirinin inkişafına, o cümlədən Füzuli, Nəvai, Şeyxi, Niyazi və başqa böyük sənətkarların yaradıcılığına qüvvətli

təsir göstərmişdir. Bundan başqa, Həbib, Kişvəri, Həqiqi, Şah İsmayıl Xətai kimi şairlərin yaradıcılığında öz əksini tapmış sufi-hürufi inam və düşüncələri də şairin ölməz irsinin təsiri ilə əlaqədardır. Şairin əlyazma şəklində geniş yayılmış nüsxələri dünyanın bir sıra mötəbər kitabxanalarında saxlanılır. Nəsiminin əlyazma xəzinələri və kitabxanaların yaraşığı və fəxri olan bu əlyazma nüsxələri şairin ədəbi-bədii irsinin gözəl nümunələridir. Nəsimi klassik Azərbaycan ədəbiyyatı tarixini tədqiq edən dünya şərqşünasları və türkoloqlarının daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Şairin aftoqrafları elm aləminə məlum deyildir. Onun əsərləri, əsasən, başqaları tərəfindən köçürülərək zəmanəmizə qədər gəlib çıxmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatşünasları və bədii qələm ustaları XX əsrdən etibarən İmadəddin Nəsimi yaradıcılığı və şəxsiyyətinə daimi maraq göstərmiş, onunla bağlı geniş tədqiqatlara başlamışlar. Şairin əsərləri rus və ingilis dillərinə tərcümə olunaraq dünya miqyasında təbliğ olunmuş, döndə-döndə çap edilmiş, haqqında tədqiqat əsərləri yazılmışdır. Nəsiminin əsərləri ilk dəfə 1844, 1871 və 1880-ci illərdə İstanbulda nəşr edilmişdir (28).

Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənətində Nəsiminin yaddaqalan obrazı yaradılmış, kinematoqrafiya və musiqi əsərlərində Nəsimi obrazı canlandırılmışdır. 1925-ci ildə görkəmli ədəbiyyatşünas alim və maarifçi *Firidun bəy Köçərli* “*Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları*” kitabında şairin qəzəlini çap etdirmişdir. Nəsimi yaradıcılığından *ilk dəfə əsaslı şəkildə* bəhs edən ədəbiyyat tariximizin tədqiqi və nəşri sahəsində müstəsna xidmətlər göstərən Salman Mümtaz olmuşdur. 1926-cı ildə ədəbiyyatşünas alim *Salman Mümtaz* Nəsiminin qəzəllərini “*Seçilmiş şeirlər*” və “*Şeirlər*” adı ilə nəşr etdirmişdir. O, tərtib etdiyi “*Seyid İmadəddin Nəsimi. Əsərləri*” kitabının giriş məqaləsini 1926-cı ildə çap etdirmişdir (16,153-159).

Şairin həyat və yaradıcılığı haqqında ədəbiyyatşünas alim, akademik *Həmid Araslı* 1942-ci ildə “*Fədakar şair (İmadəddin 14 Nəsimi)*” oçerkini qələmə almışdır. O, həmçinin *M.Rəfili* ilə birgə “*Qədim ədəbiyyat*” (Nəsimidən bəhs olunur, 1942, 1945), “*İmadəddin Nəsimi*” (1972), “*İmaməddin Nəsimi: həyat və*

yaradıcılığı” və Nəsiminin 600 illik yubileyi ərəfəsində nəşr olunan “*Nəsimi*” (Azərbaycan, rus, ingilis, fransız, alman, ərəb, fars dillərində, 1973) kitablarında şairin həyatının bəzi qaranlıq məqamlarına aydınlıq gətirmiş, Nəsimi şeirinin dil və poetik ifadə gözəlliklərindən söz açmışdır. Xalq yazıçısı *İ.Hüseynovun* “*Məhşər*” romanı; Xalq şairi *R.Rzanın* “*Son gecə*” poeması; Xalq şairi *Qabilin* “*Nəsimi*” poeması; *Ə. Kərimin* “*Şəhidliyin zirvəsi*” və *Ə.Kürçaylının* “*Nəsimi*” şeirləri; *F.Əmirovun* “*Nəsimi dastanı*” xoreoqrafik poeması (baleti); *C.Cahangirovun* “*Nəsimi*” kantatası; *A.Rzayevin* “*Nəsimi*” simfonik poeması; *M.Abdullayev* tərəfindən çəkilmiş portreti; “*Nəsimi*” bədii filmi (tammetrajlı) həsr olunmuş, üç sənədli film çəkilmiş, şeirlərinə musiqilər və romanslar bəstələnmiş, poçt markası buraxılmışdır. Nəsiminin dövrün elmi-fəlsəfi düşüncəsinin müstəsna əhəmiyyətinin ədəbi poetik irsinin və həyatının tədqiq edilməsi, həmçinin *Mirzağa Quluzadənin* “*Böyük ideallar şairi Nəsimi*”; *Bəkir Nəbiyevin* “*Nəsimi kəlamının işığında*”; *Qəzənfər Paşayevin* “*Nəsimi haqqında araşdırmalar*”; *Cahangir Qəhrəmanovun* “*Nəsimi divanının leksikası*” kimi digər müəlliflərin kitab və tədqiqatlarında da özünü göstərmişdir (9, 193-204)

Çağdaş Azərbaycan poeziya məktəbinin nümayəndələrindən biri olan *Qabilin* (Q.İmamverdiyev) “*Nəsimi*” poeması dahi şairin bədii portretini yaratmaq baxımından təqdirəlayiqdir. Xatırladaq ki, bu əsər 1976-cı ildə Azərbaycan SSR Dövlət Mükafatına layiq görülüb. Müəllif poemada Nəsiminin yaşadığı mühiti, keçirdiyi ruhi iztirabları, onun daxili aləmindəki ziddiyyətləri, əzabları, dinin mütərəqqifikirli adamlara qarşı apardığı mübarizəni, ictimai haqsızlığı və bərabərsizliyi, xəyanət və riyakarlığı inandırıcı bədii boyalarla vermişdir. Nəsiminin böyüklüyünü, zülmətə, cəhalətə, dini təriqətlərə qarşı mübarizə aparmasını və əsrlər keçsə də, onun tarixlə bərabər yaşamasını, hamıya doğma və yaxın olmasını bədii bir dillə təsvir etmiş, müdrik şair-alim, mərd və mübariz, öz əqidəsi uğrunda ölümə getməyə hazır olan Nəsimi obrazını yaratmışdır (14, 220-226):

***İşıqla zülmətin yarıb səddini,
Tapdım tarix yaşlı İmadəddini.***

Qabilin “Nəsimi” əsəri şairin xalqın dilinə yaxın tərzdə, yəni öz Ana dilində yazıb-yaratmasını, həmçinin ana dilindən ustalıqla istifadə etməsini, xüsusilə qabartmaqla yanaşı, ədəbiyyatımızda Nəsimiyə həsr olunmuş ilk mənzum roman kimi də diqqət cəlb etməkdədir (13, 500):

***O uzaq, o qədim lisana bir bax!
Büllur bulaq kimi süzülər, çağlar.
Əsər var yazılıb otuz il qabaq,
Otuz cür lüğətə ehtiyacı var!***

Aşıq ədəbiyyatında XVII əsr Azərbaycan aşıqlarından olan Sarı Aşığın yaradıcılığında Nəsiminin yad edilməsi böyük ədibin ədəbiyyata təsirinin nəticəsidir. *Sarı Aşığın* yaradıcılığında Nəsimi obrazına müraciət aşığın “*bayatı-təcnis*”ində özünü göstərmişdir:

***Gözəllik soy iləndir,
Şahmar da soy iləndir.
Nəsimitək bu aşıq
Yolunda soyulandır.***

Rəsul Rzanın “*İnsan şəkli*” şeirində biz məhz Nəsiminin “dabanından soyulması” faktı ilə üzləşirik: “*Mənə bir sərgi salonu verin... Bir insan şəkli asacağam, bir yanında Nəsimi*”.

Özbək ədəbiyyatında *Əlişir Nəvainin* 750 sufi şeyx haqqında yazdığı “*Nəsaim ül-məhəbbət*” və Sultan Hüseyn Bayqaranın tapşırığı ilə yazılan “*Məcalis ül – üşşaq*” əsərlərində İmaməddin Nəsiminin yaradıcılığı ilə yanaşı, onun obrazının yaradılması, həmçinin faciəli ölümü də əksini tapmışdır: “*Ey Nəsimi, çün müyəssər boldi iqbali - vüsal, Qoy dərinə soysa soysun bu nəlid qəssablar*” (6, 39-49).

Azərbaycan poeziyasında dahi sənətkar Nəsiminin əqidəsindən dönməyən şair obrazı kimi təqdim edilməsi diqqət cəlb edir. Şairin

hər zaman əqidəsindən dönməzliyi tərənnüm edilmiş, həmçinin mərdlik, qorxmazlıq rəmzi olduğu faktı da vurğulanmışdır. Nəsiminin adı mərdlik və yenilməzlik simvolu kimi yaşamaqdadır. Deyirlər, onu soymağa dabanından başlamışlar, lakin o, idealından dönməmişdir (7, 148-157). Onun haqqında çoxlu rəvayət də yaranıb. Rəvayətlərin birində söylənilir ki, ölüm ayağında belə dözümlü və mətanətli qarşısında sarsılan ruhanilər istehza ilə ondan soruşurlar: “*Sən ki, haqsan, bəs niyə qanın axdıqca saralırsan?*”. Nəsimi qürurla cavab verir: “*Bəli, rəngim saralır. Mən əbədiyyət üfüqlərində doğmuş eşq günəşiyəm. Günəş qürub edəndə saralar*”.

Nəsiminin faciəsinin şairin şəxsi faciəsi kimi deyil, onun faciəsini örnək həyat yaşamaq üçün bir stimül, həyat amalı səviyyəsinə yüksəldilməsi, əqidəsi uğrunda canını qurban verməsi *Cabir Novruzun* “*Nəsimi*” şeirində də diqqəti cəlb edir: “*Adımı vüqarla daşımaq üçün, Həyatda mərdanə yaşamaq üçün, Şeirimin sözümün qüdrəti üçün, Şairlə düzliyin birliyi üçün, Şairlə mərdliyin vəhdəti üçün ... Nəsimi taleyi gərəkdir mənə*” kimi möhtəşəm misralarında Cabir Novruz əqidəsi uğrunda canını qurban vermiş şairi özü üçün həyat amalı seçərək, Nəsiminin obrazını yarada bilmişdir. Nəsiminin bu xüsusiyyətlərə malik olması *Əliağa Kürçaylının* Nəsimiyə ithaf etdiyi “*Nəsimi*” şeirində Xalq rəssamı Mikayıl Abdullayevə etdiyi müraciətdə də öz əksini tapa bilmişdir (17, 68):

***Qardaşım, bircə ricam var ancaq:
Sən Nəsimini çəkərkən elə çək
Baxışından səpələnsin şimşək.
Günəşin nurunu doldur gözünə,
Kişilik nəqş elə dönməz üzünə...***

Xalq rəssamı *Mikayıl Abdullayev* Nəsiminin anadan olmasının 600 illik yubileyi ərəfəsində ədibin portretini yaradarkən *Əliağa Kürçaylının* üz cizgilərindən yararlanmışdır. İmadəddin Nəsiminin əbədi uyuduğu Hələb şəhərinin (Suriya) Milli Muzeyinə bu poeziya klassikinə heykəli hədiyyə edilmişdir. Şairin tunc heykəli respublikanın Əməkdar rəssamı, heykəltəraş Albert Mustafayevin

iştirakı ilə Xalq rəssamı Mikayıl Abdullayev tərəfindən yaradılmışdır. Şair əyləşmiş və dərin fikrə qərq olmuş vəziyyətdə təsvir edilmişdir. Onun şəxsiyyətinin qeyri-adiliyi və daxili ruh yüksəkliyi çox bariz şəkildə verilmişdir.

Xəlil Rza Ulutürkün “Nəsimi kimi” və Ə.Kərimin “Azərbaycan” şeirində İmaməddin Nəsiminin həqiqət şəhidi olması faktı, yüksək amal uğrunda mübarizə aparan bir insanın əzmkarlığı, şairin mənən məğlubedilməzliyi, öz əqidəsi uğrunda mübarizədə canını qurban verməsi aydın təsvir edilmişdir:

***Azərbaycan!
Odlar yurdu! –
Ürəklərin odundan
Yaranmış bir diyar.
Dostuyla hər dərdi-mələt,
Sevinci bir duyar.
Azərbaycan –
Tarixlər şahidi,
Nizamisi sərhədsiz təfəkkürü,
Nəsimisi həqiqət şəhidi.***

Rəsul Rzanın Nəsiminin ölümqabağı gecəsinin müəyyən məqamlarının təsvirindən ibarət olan “*Son gecə*” poemasında Nəsiminin dustaq yoldaşı olan qoca ilə söhbəti vasitəsilə şairin əqidəsindən dönməzliyi əks olunub: “*Onlar öldürəcəklər mənim bədənimi. Gerçək eşqim, doğru sözüm yaşayacaq*”.

Azərbaycan poeziyasında özünü Nəsimi davamçıları kimi təqdim edən söz sahiblərindən biri olan Rəsul Rzanın qələmə aldığı şeir nümunəsində özünü Nəsimi davamçısı elan etməsi fikri orijinallığı ilə diqqət cəlb edir. Rəsul Rza “Allaha məktub” şeirində məhz çətinliklərə, iztirablara sinə gərməyin rəmzinə çevrilmiş şair “*Nəsiminin nəvəsi mən*” deyərək, özünü dahi şairin davamçısı hesab etmişdir (23-24).

Nəsiminin qəbrinin Suriyanın Hələb şəhərindən Azərbaycana gətirilməsi məsələsi daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Suriyada

gedən müharibə nəticəsində Nəsiminin məzarının təhlükə ilə üz-üzə qaldığı və onun Azərbaycana gətirilməsi məsələsi Avropa Şurası Parlament Assambleyasının yaz sessiyasında qaldırılaraq diqqətə çatdırılıb (18-19). Bu barədə istək və arzular Azərbaycan ədəbiyyatının bədii nümunələrində öz əksini tapmış və ilk dəfə Xalq şairi Rəsul Rza 1968-ci ildə “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində dərc etdirdiyi “*Cahana sığmayan şairin qərib məzar*” adlı məqaləsində bəhs etmişdir. Şair Nüsrət Kəsəmənli qələmə almış olduğu “*Oğru olmaq istəyirəm*” şeirində Nəsiminin qəbrinin doğma Vətənə – Azərbaycana gətirilməsi istəyini qabartmaqla, yalnız öz istəyi kimi deyil, ictimaiyyətin istəyi kimi verməyə nail olmuşdur: “*Kərbəladan Füzulinin, Hələbdənsə Nəsiminin məzarını oğurlamaq istəyirəm!*”.

1973-cü ildə böyük söz ustasının 600 illik yubileyi UNESCO-nun görkəmli şəxsiyyətlərin və əlamətdar hadisələrin yubileyləri siyahısına daxil edilmiş və beynəlxalq miqyasda qeyd olunmuşdur. Azərbaycanda və Moskvada keçirilən yubiley təntənələrində dünyanın bir çox ölkəsindən gəlmiş nümayəndələr iştirak etmişlər. Yubiley ilində Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Dilçilik İnstitutuna görkəmli Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsiminin adı verilmiş, şairin həm Azərbaycan, həm də başqa dillərə tərcümə edilmiş kitabları, haqqında elmi tədqiqat əsərləri, bibliografiya (M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası tərəfindən) işıq üzü görmüş, yubiley sərgiləri açılmışdır (10, 206-251).

Həmin dövrdən etibarən Nəsimi irsinin və bütövlükdə klassik Azərbaycan mədəniyyətinin daha əhatəli araşdırılması istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. 1973-cü ildə dahi Azərbaycan bəstəkarı, simfonik muğamın banisi Fikrət Əmirov tərəfindən “*Nəsimi dastanı*” baleti bəstələnmiş və həmin il məşhur Azərbaycan aktyoru Rəsim Balayev İmadəddin Nəsiminin həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş “*Nəsimi*” filmində dahi şairin obrazını canlandırmışdır. Şairin xatirəsini əbədiləşdirmək üçün 1979-cu ildə Bakı şəhərində heykəltəraşlar T.Məmmədov və İ.Zeynalovun müəllifi olduğu Nəsiminin əzəmətli heykəli ucaldılmışdır. Bakının ən böyük

rayonlarından və metro stansiyalarından birinə Nəsiminin adı verilmişdir.

2017-ci ilin may ayında Paris şəhərində UNESCO-nun Baş Qərargahında böyük şair və mütəfəkkir İmadəddin Nəsiminin vəfatının 600-cü ildönümü ilə əlaqədar tədbir təşkil olunmuş və həmin ildə “Amsterdam Royal Concertgebouw” konsert sarayında Hollandiya Kral Simfonik Orkestrinin müşayiəti ilə görkəmli bəstəkar, UNESCO-nun “*Sülh artisti*” fəxri adına layiq görülmüş Firəngiz Əlizadənin “Nasimi Passion” əsərinin premyerası keçirilmişdir. Nəsiminin həyat və yaradıcılığının regionda humanist dəyərlərin inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərdiyini nəzərə alaraq, dahi şairə həsr olunmuş tədbirlərin keçirilməsi UNESCO-nun əsas məqsədlərinə – qarşılıqlı anlaşma, tolerantlıq və sülhün təşviqinə mühüm töhfə vermişdir.

2018-ci ilin sentyabr ayında ölkəmizdə ilk dəfə olaraq təntənəli şəkildə “*Nəsimi şeir, incəsənət və mənəviyyat festivalı*” keçirilmişdir. Nəsiminin doğumunun 650 illiyi münasibətilə 2019-cu il Azərbaycan Respublikasında “Nəsimi İli” elan edilib. İlin başlanğıcından ölkəmizin müxtəlif elm, təhsil, maarif, mədəniyyət ocaqlarında bədii söz sənətinin son dərəcə simfonik poema (A.Rzayeva), “Nəsimi dastanı” baleti (F.Əmirov) yazılmışdır. Bir bədii (“Nəsimi”), üç sənədli film çəkilmiş, şeirlərinə musiqilər və romanslar bəstələnmişdir. Nəsiminin doğumunun 650 illiyi münasibətilə 2019-cu il Azərbaycan Respublikasında “Nəsimi İli” elan edilib. İlin başlanğıcından ölkəmizin müxtəlif elm, təhsil, maarif, mədəniyyət ocaqlarında bədii söz sənətinin son dərəcə qiymətli incilərini yaratmış böyük şairin 650 illik yubileyi Azərbaycan Respublikasında dövlət səviyyəsində və mütəfəkkirin adına layiq şəkildə qeyd edilir. 2018-ci ilin noyabr ayında Moskva Dövlət Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunda (MDBMİ) Moskvada keçirilən “Nəsimi – poeziya, incəsənət və mənəviyyat festivalı” çərçivəsində XIV-XV əsrlərin dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri İmadəddin Nəsiminin büstünün təntənəli açılış mərasimi olmuş və M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin Asiya və Afrika Ölkələri İnstitutunda (MDU AAÖİ) “Nəsiminin mənəvi irsi

Orta əsrlər Şərqi tarixi-mədəni kontekstində” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfrans keçirilmişdir.

2018-ci ilin dekabrın 18-də Türkiyənin Kastamonu şəhərində TÜRKSOY-a üzv ölkələrin Mədəniyyət Nazirləri Daimi Şurasının 36-cı iclasında 2019-cu il TÜRKSOY tərəfindən “*Böyük Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsimi İli*” və türkiyəli görkəmli ozan-şair “*Aşiq Veysel ili*” elan edilmişdir (29-30).

Nəticə

Nəsiminin dili XIV-XV əsrlər Azərbaycan ədəbi dilinin parlaq nümunəsidir. Azərbaycan ədəbi dilinin ümumxalq dili əsasında formalaşması dövrünün ilk mərhələsini (XIV-XV) Nəsiminin yaradıcılığı tamamlayır. Adı dünyanın ölməz sənətkarları sırasında şərəfli yer tutan, poeziyamızda yeni, çox əlamətdar bir dövrün başlanğıcı olan, öz Ana dilində ilk dəfə yazıb-yaradan, Azərbaycan dilini ədəbi-bədii dil səviyyəsinə yüksəldən qüdrətli sənətkar İmadəddin Nəsimi zəngin irs qoymuşdur. Azərbaycan ədəbiyyatı və dilçiliyinin təhlili Nəsimi yaradıcılığının və Nəsiminin tarixi şəxsiyyət kimi rolunun getdikcə artmasını açıqlamağa imkan verir. Nəsiminin yaradıcılığı *dilçilik*, xüsusilə *Azərbaycan türkcəsinin tarixi inkişafını* öyrənmək baxımından müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

Dahi şair Nəsimi mürəkkəb yaradıcılıq yolu keçmişdir. Nəsimi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində bədii-fəlsəfi şeirimizin özülünü qoymuş, söz sənətimizi forma və məzmunca zənginləşdirmiş, özündənsonrakı nəsillər üçün ədəbi irs qoyub getmişdir. Azərbaycan poetik dilinin inkişafına böyük təsiri olan, hürufiliyin aparıcı simalarından biri, əvəzsiz şair İmadəddin Nəsimi öz yaradıcılığı ilə mübarizliyi, sülhü, tolerantlığı və multikulturalizmi təbliğ etmişdir. İmadəddin Nəsiminin bədii yaradıcılığının Azərbaycan dilinin tarixi inkişafının öyrənilməsində, Azərbaycan şeirinin və ümumiyyətlə, türk ədəbiyyatının təkmilləşməsində müstəsna rolu var. Nəsiminin bədii yaradıcılığı Azərbaycan poeziyasının və ədəbi dilinin inkişafında mühüm mərhələdir. Nəsimi 3 dildə gözəl müləmmələr yazmış

və Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində Ana dilində yaranan fəlsəfi qəzəlin banisi olmuşdur. Nəsiminin yaradıcılığı, artıq milli-mənəvi varlığımızın ayrılmaz tərkib hissəsidir. Sənətkarın yaradıcılığı bir sıra xalqların bədii-ictimai fikir tarixinin inkişafına qüvvətli təsir göstərmişdir. Dünyanın ölməz sənətkarları sırasında şərəfli yer tutan qüdrətli sənətkar Nəsimi öz zəngin irsində yeni və əlamətdar bir dövrün başlanğıcını qoyub, dünya ədəbiyyatı və fəlsəfi fikrində mühüm rol oynayıb. Nəsimi anadilli poeziyanın qüdrətli nümunələrini yaradıb və özündənsonrakı dövrün ədəblərinin formalaşmasında mühüm rol oynayıb.

Şərqin dahi söz ustası İmadəddin Nəsiminin poeziyası əsrlərdən bəri qorunub-saxlanılan və bu gün də öz aktuallığını itirməyən, öz fəlsəfi yaradıcılığı ilə seçilən ədəbi məktəbin əsasını qoyub. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində silinməz izlər qoymuş bu qüdrətli söz ustasının yaradıcılığında humanist dəyərlərə bu gün də yüksək qiymət verilir.

Nəsimi irsinin müasir dövrümüzdə insanların mənəvi kamilləşməsinə böyük xidmətləri var. Şairlə bağlı Avropa, Türkiyə, Rusiya, Gürcüstan, İran, İraq, Suriya və Hindistanda tədqiqatlar aparılması onun dünya miqyasında sevilməsinin göstəricisi olduğunu bildirir. Nəsimi ruhuna hörmət olaraq, bir çox tədbirlər həyata keçirilmiş və keçirilməsi davam etməkdədir. İmadəddin Nəsiminin adı daim həqiqət naminə, fikir azadlığı yolunda qəhrəmanlığın rəmzi kimi əbədiləşərək, Şərq xalqlarının yaddaşında yaşayacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. 4 cildə. I c. Bakı, 2008.
2. Abbaslı M. Yüksək bəşəri düşüncələrin görkəmli tərənnümçüləri: Fəzlullah Nəimi və İmadəddin Nəsimi // İmadəddin Nəsimi. B.: Elm, 1973, s. 241-265. Araslı.
3. Azadə R. Nəsimi şərinə insan gözəllik və məhəbbət vəhdətidir // İmadəddin Nəsimi. B.: Elm, 1973, s. 157-165.

4. Cahana sığmayan şair: İmadəddin Nəsimi haqqında // Azərbaycan. 2009, 23 avqust, № 186, s. 5.
5. Cəfərov N. Həq mənəm: Azərbaycan şairi, mütəfəkkir İmadəddin Nəsiminin yaradıcılığı haqqında // Ədəbiyyat qəzeti, 2015, № 62, s. 2.
6. Dəmirçizadə Ə.M. Azərbaycan ədəbi dili tarixində Nəsiminin mövqeyi // İmadəddin Nəsimi. B.: Elm, 1973. s. 39-49. Dəmirçizadə Ə. M. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi. I hissə.
7. Əbilov Ə. Ədəbiyyatımızın mürşidi-kamili : Nəsimi yaradıcılığı haqqında // Azərbaycan. 2011. № 6. s. 148-157.
8. Göyyallı X. İnsanlıq mərtəbəsini ucaldan şair // Mədəniyyət. - 2009. 18 dekabr. № 88. s. 6-7.
9. İmadəddin Nəsimi. B.: Elm, 1973. s. 157-165. Cahani Q. Nəsiminin sələfləri ilə bəzi yaradıcılıq əlaqələrinə dair // İmadəddin Nəsimi. B.: Elm, 1973. s. 193-204.
10. İmadəddin Nəsimi // Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 6 cildə. III c. B.: Elm, 2009, s.206-251.
11. İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. I c. Bakı, 2004.
12. İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri II c. Bakı, 2004.
13. Qabil. Nəsimi: Poema. Bakı: Şirvanəşr, 2002, 500 s.
14. Qacar Ç. Böyük şair, hürufiliyin alimi və aşıqi: İmadəddin Nəsimi // Azərbaycan Qədim və Orta əsrlərdə. Görkəmli şəxsiyyətlər. B.: Oka Ofset, 2012, s.220-226.
15. Quluzadə M. Nəsimi yaradıcılığında humanizm və məhəbbət problemləri // İmadəddin Nəsimi. B.: Elm, 1973. s. 50-75.
16. Mümtaz S. Seyid İmadəddin Nəsimi // İmadəddin Nəsimi. - B. : Elm, 1973. s. ədəbiyyatının qaynaqları. B.: Avrasiya Press, 2006, s. 153- 159.
17. Novruz C. Nəsimi : şeir // Seçilmiş əsərləri : şeirlər, poemalar. - Bakı: Lider nəşriyyatı, 2004, s.68. (Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı).
18. Nəbiyev B. Nəsimi kəlamının işığında: Azərbaycan nümayəndə heyəti Hələbdə.
19. Nəbiyev B. Nəsimi kəlamının işığında // Ədəbiyyat qəzeti. - 2008. 5 dekabr. s.1-3.

-
20. Nəsiminin məzarını ziyarət etmişdir // Ədəbiyyat qəzeti. – 2008, 12 dekabr. s.1- 3.
  21. Nəsiminin dili haqqında bəzi qeydlər // İmadəddin Nəsimi. - B.: Elm, 1973, s.166-183.
  22. Paşayev Q. Nəsimi haqqında araşdırmalar. Bakı: Qarabağ, 2010, 168 s.
  23. Rza R. Cahana sığmayan şairin qərib məzarı: İmadəddin Nəsimi // Nəsimi. B.: Elm, 1973. s. 27-38.
  24. Rza R. Cahana sığmayan şairin qərib məzarı; Böyük şair haqqında qeydlər : İmadəddin Nəsimi haqqında // Seçilmiş əsərləri. 5 cildə. V c. B.: Öndər, 2005. s. 123-133.
  25. Seyidov Y. Nəsiminin əsərləri Azərbaycan dilinin tarixi abidəsi kimi // İmadəddin Nəsimi. B.: Elm, 1973, s. 145-156.
  26. Tixonov N. Böyük humanist şair: İmadəddin Nəsimi // İmadəddin Nəsimi. B.: Elm, 1973, s. 7-9.
  27. Vəliyev Y. "Nəsimi" // Yeni Mədəni-maarif jurnalı. 2008, № 11. s. 5-8.
  28. Xudiyev N. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. Ankara, 1997.
  29. http://vienna.mfa.gov.az/files/nasimi_poetry-eng.pdf
  30. <http://anl.az/down/NASIMI650nesriyyat.pdf>

КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИЕ МЕТОДОЛОГИИ И БОГАТОЕ ДУХОВНОЕ НАСЛЕДИЕ ВЕЛИКОГО НАСИМИ

РЕЗЮМЕ

В статье рассказывается об исторической личности Насими как художественного образа в Азербайджанской литературе, изучении литературно-поэтического наследия, имеющего исключительное значение, и жизни поэта, отчетливо выражающего научно-философское мышление своего времени; изучении наследия Насими в исследованиях многих авторов, выдающихся писателей и поэтов; влиянии его произведений на развитие азербайджанской литературы, формирование литературного языка; привлечении внимания на представление в азербайджанской поэзии Насими, как образа поэта, не отказавшегося от своих убеждений; увековечении имени Имаддадина Насими, как символа героизма во имя правды и свободы мысли, сохранении памяти о нем среди народов Востока на протяжении веков; возрастании роли творчества Насими и Насими как исторической личности в анализе азербайджанской литературы; литературном наследии поэта-мыслителя, составляющем особый этап в истории азербайджанской литературы, имеющей древние корни и многовековые традиции.

Творчество и личность Имадеддина Насими всегда находились в центре внимания научных и социально-политических кругов Азербайджана, в честь Насими осуществлялся ряд мероприятий, 600-летний юбилей великого поэта и мыслителя по инициативе общенационального лидера Гейдара Алиева впервые среди выдающихся представителей азербайджанской литературы был включен в перечень мероприятий ЮНЕСКО, торжественно отмечен в мае 2017 года в Париже в штаб-квартире ЮНЕСКО, в сентябре 2018 года в нашей стране был

проведен фестиваль поэзии, искусства и духовности «Насими», в частности, объявление 2019 года «Годом Насими» по Распоряжению Президента Азербайджанской Республики о проведении 650-летнего юбилея Имадеддина Насими стало проявлением заботы и внимания к богатому наследию нашего поэта.

Насими был поэтом и философом, выступавшим против социальной несправедливости своего времени. Насими - самоотверженный поэт, возвысивший стихотворный язык Азербайджана, олицетворивший в своих произведениях прогрессивные мысли своего периода, продолживший и развивший передовые идеи, которые привнес великий Низами в Восточную литературу, и неустанно борющийся за свои идеи. Имадеддин Насими является одним из великих мастеров слова, подаренных азербайджанским народом общечеловеческой культуре. Он имел неоценимые заслуги в развитии литературного азербайджанского языка. Произведения Насими своими передовыми особенностями сыграли большую роль в развитии азербайджанской поэзии. Талантливый мастер слова, прошедший очень сложный и противоречивый путь развития, является основоположником философской поэзии на азербайджанском языке в азербайджанской литературе.

***Ключевые слова:** свобода мысли, передовые особенности, научно-философское мышление, общечеловеческая культура, ряд мероприятий, литературно-поэтическое наследие, художественный образ, историческая личность.*

**CULTURAL AND HISTORICAL METHODOLOGIES AND
RICH SPIRITUAL HERITAGE OF THE GREAT NASIMI****SUMMARY**

The article tells about historical figure Nasimi as an artistic figure in Azerbaijani literature, the study of literary poetic heritage of great importance and the life of the poet, who clearly reflected the scientific and philosophical thinking of his time; the study of Nasimi's heritage in the researches of many authors, preeminent writers and poets; the impact of his works on the development of Azerbaijani literature, the formation of the literary language; drawing of attention to the presenting Nasimi as the poet, who did not give up on his convictions; perpetuation the memory of Imadaddin Nasimi as the symbol of heroism in the name of truth and freedom of speech by Western nations upon centuries; increasing of Nasimi's creativity role and Nasimi's role as historical figure in the analysis of Azerbaijani literature; the literary legacy of the thinker, who established a special stage in the history of Azerbaijani literature, which has ancient roots and centuries-old traditions.

Imadaddin Nasimi's creativity and personality have always been in the spotlight of Azerbaijani scientific and socio-political circles, and a series of events have been held in the honor of Nasimi, on the initiative of the national leader Heydar Aliyev for the first time among prominent representatives of Azerbaijani literature, the 600th anniversary of Nasimi was included in the list of UNESCO events, a solemn ceremony to mark his anniversary was held at UNESCO headquarters in Paris in May 2017, the Nasimi Festival of Poetry, Art and Spirituality was held in September 2018 in our country, especially, declaration of 2019 "Year of Nasimi" in the Republic of Azerbaijan by the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan on celebration of 650th anniversary of

Imadaddin Nasimi demonstrates concern and attention to the rich heritage of our great poet.

Nasimi was a poet and philosopher who took a stand against social injustice of his era. Nasimi is a self-sacrificing artist who has raised the poetic language to a high point, praised the progressive ideas of his time in his writings, continued and developed the great ideas of the great Nizami in the Oriental literature. Imadaddin Nasimi is one of the mighty masters of the word, bestowed by the people of Azerbaijan to the universal culture. He has played a great role in the development of Azerbaijani literary language. Nasimi's works played an important role in the development of the poem in the Azerbaijani language with its progressive features. A talented artist who made a very complex and controversial path to development is the founder of a school of philosophical poetry in the Azerbaijani language in Azerbaijani literature.

***Keywords:** freedom of thought, progressive features, scientific and philosophical thinking, universal culture, series of events, literary poetic heritage, artistic image, historical figure*

**“Mənəvi dəyərlər sistemində Nəsimi fenomeni”
mövzusunda**

KONFRANSIN MATERIALLARI

Çapa imzalanmışdır: 20.12.2019

Ölçü: 60x90 1/16. Çap vərəqi: 12,5. Sifariş: 294/18. Say: 500 ədəd

NURLAR
NƏŞRİYYAT-POLİQRAFİYA
MƏRKƏZİ

Bakı, Az1122, H.Zərdabi 78
Tel: 4977021 / Faks: 4971295
E-poçtu: office@nurlar.az

